

STUDII ȘI DOCUMENTE
CU PRIVIRE LA
ISTORIA ROMÎNILOR

IX.

POVESTIRI, SCRISORI ȘI CRONICI

I. Cîteva scrisori și acte din Museul ardelean de la Cluj.

I. Cronica șederii în Bender a lui Carol al XII-lea, Regele Suediei, de Alexandru Amira.

III. Expedițiile românești din 1663-4 și 1672-8,

cu prilejul descoperirii de scrisori nouă din Museul ardelean de la Cluj.

IV. Încă două povestiri românești.

DE

N. IORGĂ

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

EDITURA MINISTERIULUI DE INSTRUȚIE

BUCUREȘTI

Stabilimentul grafic I. V. SOCECU, Strada Berzei, 59

1905

STUDII ȘI DOCUMENTE
CU PRIVIRE LA ISTORIA ROMÎNILOR
IX

I.

CÎTEVA SCRISORI ȘI ACTE DIN MUSEUL ARDELEAN DE LA CLUJ.

Intr'o călătorie la Cluj, d. I. Bianu a găsit, în Biblioteca Museului Ardelean din acest oraș, încă un număr de scrisori și acte românești sau privitoare la istoria Românilor¹. Ca și acelea pe care le-am tipărit, după originalele aflătoare în Arch. Statului din Budapesta, în volumul IV al acestei colecții, ca și altele pe care d. Hasdeu le-a dat după originalele ce se păstrău în Biblioteca Batthyáni din Alba-Iulia și care astăzi nu se mai pot găsi acolo, ele făceau parte din vechea Archivă a principilor Ardealului, care n'a fost bine conservată de noua stăpânire germană și s'a împrăștiat deci în toate părțile. Ni mai păstrează oare viitorul norocul unei astfel de descoperiri, se vor mai găsi prin vre-un colț ardelean răvașe de-ale Domnilor și boierilor noștri către «Craiul», mai puternic, de peste munți, cărți pentru trecerea solilor purtând pecetea mică, a Moldovei sau a Țării-Românești, ori chiar, ca în împrejurarea de față, rămășițe scrise ale scurtei stăpîniri în Ardeal a lui Mihai Viteazul? O afirmație ar fi prea îndrăzneată, o tăgăduire ar putea fi dezmințită de o întâmplare prielnică.

Cînd se găsesc, astfel de scrise sînt prea însemnate ca să stea netipărite, în colecția de fotografii sau de copii ale unei biblioteci. Întrebuințez deci frumoasele reproduceri fotografice pe care le are astăzi Academia după documentele acum descoperite, și le înfățișez, cu lămuririle de nevoie, cetitorilor cărora li plac faptele și limba trecutului.

¹ Documentele slavone din această Bibliotecă, le-am analizat în notele la ediția mea din *Cronica lui Constantin Căpitanul* (București, 1902); v. p. 49 nota 4, p. 66 nota 3.

I.

O scrisoare a lui Matei Basarab
către Gheorghe Rákóczy I^{ia}, principele Ardealului,
cu lămuriri asupra venirii în Domnie a lui Matei.

În 1630-2 Matei Basarab era pribeag în Ardel, un Agă muntean fugar, care uneltia împotriva Grecului de pe tronul muntean, Leon-Vodă, și pregătia astfel o nouă Domnie românească, — întâi a unui tovarăș de pribegie și apoi a lui însuși.

La 20 Octobre 1630, după calendariul vechiu, un strângător de dări vestia boierului de care atârna că la 18 sara Aslan Vornicul, Gorgan Spătarul și Matei fost Agă «trecea la munte» și-și făcuse tabăra lângă trecătoarea jiiană a Carpaților, la Vilcan. Încă de la 17 ale lunii, ei se adunaseră și alcătuiseră oastea de fugari, care nu putea fi lesne oprită în loc. Aceasta o văzură dregătorii domnești în ziua de 19: ei fură puși pe fugă și răsculații trecură «plaiul» îndreptându-se spre Hateg¹.

Ei stătură cîtva timp și în oastea lui Rákóczy, principele Ardealului, care se lupta pe atunci cu Imperialii, și Cronica Țerii spune că Matei i-a «făcut multă slujbă dreaptă cînd a venit Neamții asupra lui la Tocaia»². Un amănunțit povestitor ardelean din această vreme, Kraus, arată că pribegii au locuit mai multă vreme în Hațeg chiar, și în Sighi-

¹ Cf. scrisoarea din *Studii și doc.*, IV, pp. 19-20 cu Cronica Țerii, în *Magazinul istoric*, IV, p. 311. Îscălițura lui Matei în April precedent; *Studii și doc.*, V, p. 441, n° 13.

² *Magazin, l. c.*, p. 35. V. și Engel, *Neuere Geschichte der Walachey*, I. p. 285.

șoara¹. Găzduitorul și sprijinitorul lor era contele, «groful» David Zólyomi, înrudit cu familia princiară a Bethlenilor și el însuși concurent al lui Rákóczy pentru stăpânirea asupra Ardealului. Acest neam era, de alminterea, și în legătură de înrudire cu Români, căci la 1622 Gavril Movilă, fost Domn al Țerii-Românești, și el pribeag în Ardeal, luase pe Elisabeta Zólyomi de Albes, văduva lui Mihaî Imreffy².

În 1631 stăteau astfel împreună, în acest sigur adăpost, Aslan, privit — fiindcă era nepotul lui Petru-Vodă Șchiopul — ca fruntașul fugarilor și viitorul lor Voevod, Gorgan, care nu era Mare-Spătar sau căpetenie a oștirilor țerii, ci Spătar de a doua treaptă, Matei și un număr de boieri mai mici, mai ales slujbași de oaste, pe cari-i vor fi cîștigat pentru fugă Matei și Gorgan³. Ei n'aveau alt gînd decît să se întoarcă înarmați, aducînd cu ei luptători ardeleni luați în leafă, să «scoată pe Greci și dușmanii noștri cari au spart casele noastre» și să puie în locul acelui Grec Leon — căruia poporul îi zicea Vodă Alion⁴ — un «Domn de țară», din mijlocul lor. Neavînd bani, ei făgăduiră însemnata sumă de 2.000 galbeni ungurești unui «jupîn Cristeș», Paul Keresztessy, al căruî rost nu e cunoscut în alt chip, dacă el va izbuti să le «facă cale să meargem în țara noastră»⁵.

Leon-Vodă nu era bucuros de război, nici de tînguiri la Poartă, pe care, de o potrivă, i le pregăteau acești dușmani fără astîmpăr. El voi să stea la învoială cu dînșii. De trei ori trimese soli la dînșii, cu scrisori de făgăduială și de asigurare; dar ele nu prinseră. În Maiu ajunseră la Brașov episcopul de Rîmnic, Teofil⁶, și cel d'întăi dîntre boierii rămași

¹ Ed. în *Fontes rerum austriacarum, Scriptores*; I, p. 113. Cf. Cron. Țerii, I, c., și Sirbu, *Matei-Vodă Bădărăbă auswärtige Beziehungen*, Leipzig, 1899, p. 11.

² Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. XCIII.

³ *Studii și doc.*, IV, p. 103. În 1629, fiind Domn Alexandru Iliaș încă, Mare-Spătar era tot Mihai.

⁴ Tocilescu, în *Analele Academiei Române*, VIII, p. 199.

⁵ *Studii și doc.*, IV, p. 103.

⁶ Pentru care v. *Studii și doc.*, V, p. 629.

în jurul lui Vodă: Hrizea Vornicul, un puternic boier, care se înălțase mai ales prin sprijinul lui Radu Mihnea¹. Vornicul muntean aducea cu dînsul și un dar de caș — care nu era neobișnuit în legăturile de atunci dintre Țara-Românească și Ardeal — pentru Rákóczy, care avea în minile sale cheile de la tainița pribegilor. În dimineața zilei de 26 Iunie, Hrizea era înapoi la Brașov, dar el nu putu da altă știre decît tot cea veche, că pribegii nu voiesc a se întoarce, cu nici-un preț².

Pe atunci era obiceiul că mari hotărîri politice se luaū la serbările casnice ale Domnului. În Iulie, Leon căsătorit pe sora sa cu Banul Boul, un Moldovean adus, de sigur, de către Radu Mihnea, care a stăpînit de mai multe ori în amîndouă țerile: la ¹⁵/₂₅ ale lunii Sibiienii trimeteau la București un om al lor, cu daruri³. Încă din această zi de 15 după calendarul vechiū, Domnul străin alcătui se un act prin care se dădea țerii asigurarea că, de acum înapoi, în boierie, în Biserică, în strîngerea dărilor, ea nu va mai avea să pătimească pe urma Grecilor, de cari se plîngeau atîta fugarii. Sfetnici, mari și mici, din toată țara fuseseră strînși pentru a cunoaște și întări aceste măsuri. Ele nu fură pecetluite și trimise, în multe copii, la toate stările și în toate Ținuturile, decît peste o săptămînă, la 23 st. v.⁴.

La această dată, Hrizea se întorsese de mult, și Leon voiă, prin hotărîrea lui neașteptată, să tragă toată dreptatea, iubirea și credința de partea lui, așteptîndu-se la o încăierare cu pribegii neînduplecați. Totuși, el nu încetă cu stăruințele pe lângă dînșii. La 1-iū, la 31 Iulie întîlnim oameni de-ai lui cari se întorc prin Brașov de la Curtea lui Rákóczy⁵.

¹ V., pentru Hrizea, *Literatura și arta romîna*, IV, pp. 401-2.

² Iorga, *Socotelile Brașovului*, la acest al (și în *An. Ac. Rom.*, XXI,

³ Iorga, *Socotelile Sibiului* (și în *An. Ac. Rom.* XXI).

⁴ V. *Studii și doc.*, IV, pp. CLXIV-V. O formă a actului poartă data de «15 —» (= Iulie), cealaltă are data întregă de «23 Iulie». — De fapt plecarea din Divan cîțiva Greci, ca Ianachi Vistierul și Alexandri Postelnicul. Pe vremea fugii boierilor era aproape cu totul alt Divan: Vlad se află ca Logofăt, Mușat Stolnic, Vasile ca Păharnic (doc. din 13 April 1630; colecția Gr. P. Olănescu) Cf. *Studii și doc.*, V, p. 441.

⁵ *Socotelile Brașovului*.

Pe calea Vilcanului, el trimese pe acelaŒi timp alŒi oameni domneŒti cu vorbe de împăcare pe buze: Radul din Desa Œi Stanciul din Deleaga, unul Logofăt, altul Postelnic, din rîndurile boierinaŒilor. Ūi întîmpină însă la Tîrgu-Jiului avangarda, *străjile* vrăjmaŒilor Domnului lor. În fruntea unei mici oŒtiri venia Matei pe valea îngustă a Jiului, pe care Leon n'avuse grija să o păzească. OŒtenii săi erau culeŒi din părțile Hațegului Œi Hunedoarei, vechi Ţinuturi de Romîni războinici, cari se vor fi lăsat ispitii fără greutate a purta războiŪ pentru un Domn romîn împotriva «Grecilor»¹. Mihaï Spătarul din Coțofeni, pe care, ajungînd Domn, Matei Œi-l făcu boier din Sfat Œi Stolnic², Œi Păharnicul Barbu Brădescul, un Oltean, fiul lui Preda Œi — dacă se ține samă de aceste nume — poate o rudă a Brîncovenilor, dintre cari făcea parte Œi Matei, care era fiul Danciului din Brîncovenii Oltului³. RoŒii din Banat, sătenii scutiți de bir cari luptău în dulame roŒii, primiră cu bucurie pe năvălitori Œi-i încunjurară, gata de luptă.

În Divanul cel nou al lui Leon se aflău în August 1631, cînd porțile pribegiei se deschideaŪ pentru dușmanii Grecilor, boieri cunoscuți Œi bogați. Lingă Hrizea stătea Logofătul Papa Greceanu, din satul Greci, fiul lui Preda Œi al Floricăi lui Mihaï Viteazul, Vistierul Dumitrașco, începătorul neamului Dudeștilor, Stolnicul Gheorghe, Comisul Buzinca, Păharnicul Nedelco din Boteni, Postelnicul Dumitrașco, toți boieri din neamuri mai puțin vestite, Œi, în sfîrșit, Spătarul Mihu. Acesta din urmă era mîna dreaptă a Domnului: Romîn, dar Œtiînd grecește, în care limbă era Œi deprins să se iscălească, el își începuse cariera supt Radu Mihnea, care-l puse în fruntea oștii ce trimese în Ungaria împotriva Imperialilor la 1623. Aici el se dovedi «rău războinic», cu toată înnălțimea Œi chipoșia sa de strașnic ostaș. Totuși el fu păstrat Œi de Radu Œi de fiul acestuia, Alexandru Coconul, Œi chiar de Domnul

¹ *Memoriile lui Kemény* (o traducere parțială românească a dat-o Neagoe Popea, București, 1900; v. p. 25).

² V. *Studii Œi doc.*, V, p. 442, No. 15.

³ *Studii Œi doc.*, V, p. 20, nota 2.

rival, Alexandru Iliăș, pe care-l înlocui apoi Leon. El se înfățișa astfel ca marele om de oaste al Țerii-Românești¹.

Mihu porni deci cu străjile lui Leon împotriva boierilor răsculați, cari se coboriau pe Olt; el ieși să li taie vadul, dar fu învins la satul Ungurenii, în județul Romanai, așa de tare, cât de abia scăpă și el. Aflînd despre această înfrîngere, Leon își socoti Scaunul Domnesc în primejdie și el adăposti la Giurgiu pe Doamnă-sa, Victoria², și jupănesele boierilor. Apoi el ieși înaintea pribegilor, cari veniau pe supt muscele, până la satul Prisiceni, ziși astăzi Prisiceni-domnești, în Ilfov, pe valea Sabarului. I se păru însă că n'ar avea nici în acest loc sorți de biruință, și astfel tabări în marginea Bucureștilor, lîngă drumul cel mare de negoț ce ducea la Dunăre, «din jos de mănăstirea lui Dan Vistierul»³, adică de Mărcuța. Nici aici însă nu se ciocniră oștile, ci mult mai sus, pe Dimbovița, supt dealul lui Mihael-Vodă, «de-asupra viilor», zice Cronica Țerii, și anume tocmai pe acel loc din curtea bisericii Slobozia, unde și astăzi se înalță o frumoasă cruce de piatră prin care se povestește biruința lui Leon⁴. Locul era atunci afară din București: de o parte, stăpînia

¹ V. *Studii și doc.*, V, p. 438 și urm. Cf. vol. IV, p. CL.

² V. ale mele *Inscripții din bisericile României*, p. 97, mănăstirea Vîșorlta.

³ Cronica Țerii are, din greșeală, «Pană Vistierul». Asupra ctitoriei lui Dan Vistierul la Mărcuța, v. *Inscripțiile mele*, pp. 83-4, cap. Mărcuța. Constantin Căpitanul explică greșit (p. 113 : «care acum îi zic Sfînta Ecaterina». Faptul că greșeala a putut să se afe în Ludescu, compilatorul Cronicii Țerii, și de aici să treacă în Constantin Căpitanul, arată că cel d'întăiu a copiat numai, pentru aceste împrejurări, o cronică mai veche.

⁴ Inscriptia, în *Socotelile Brașovului*, la acest an; reproducție fototipică, în Ionescu Gion, *Istoria Bucureștilor*, p. 63; cf. P. V. Năsturel, în *Noua Revistă Română*, n^o de pe 1° Maiu 1900.

În 1632 Leon-Vodă vorbește călătorului suedez Paul Strassburgh despre această luptă, arătînd cu mîna, la primblare, și locul unde ea se petrecuse: «De subditorum perversitate et malitia pronisque ad seditionem animis graviter conquerebatur, et non ita pridem iusto a se praelio superatos rebellium praecipuos monebat, ea ipsa via qua progrediebamur, iuxta urbem Bukarest, locum pugnae, caesorum tumulos et erectas in victoriae signum cruces manu sua ostendens». V. Al. Szilágyi, *Georg Rákóczy I. im dreissigjährigen Kriege*, Budapesta, 1883, sau Cipariu, *Archivum*, I, p. 15.

mănăstirea lui Mihaî Viteazul, iar mai departe se vedea culmea împădurită pe care n'o împodobia încă zidirea Mitropoliei, pe cînd, și mai încolo, cetatea lui Sinan-Pașa, *palanga* din 1595, încunjura clădirea, de curînd înnoită, a mănăstirii lui Radu-Vodă Mihnea¹.

Lupta se dădu într'o zi de Marți, la 23 August 1631 după stilul vechi, într'o caldă, toropitoare zi din toiu verii. Domnul birui, cum nu se aștepta singur. Dușmanii săi fugiră înapoi către Olt, știind bine că nu vor întîmpina nici-o piedecă în cale. Unii dintre dinșii rămaseră însă în mîinile Domnului; Leon-Vodă nu cruță pe boierinași, cari n'aveau rude mari să stăruie, sau pe cutare boier prea tare apăsător de păcatele lui. Adam Banul, care se întîlnește cel din urmă în făgăduiala pribegilor către «jupînul Creteș», își pierdu capul, ca și ginerele lui Mihaî Viteazul, Preda Greceanu, al cărui salaș de moșie era de tot aproape lingă cîmpul de batae. Un Armaș trădător fu suit în țapă. Patruzeci de «Unguri» meraseră la Poartă ca să arăte Turcilor ce viteaz e beiu de la București. Preda, fiul lui David din Brîncoveni, frate al lui Matei, și Radu de la Desa, care, tot sfătuiind pe pribegi, rămăsese în mijlocul lor, își răscumpărară cu bani mulți viața².

Boul și Nedelcu se luaseră după fugari. Aceștia erau Matei, Gorgan — Aslan Vornicul nu era decî printre ei —, Slugerul Dumitru Filișanul, Barbu Brădescu, Spătarul Mihaî și Slugerul Petru și, în sfîrșit, un Teodosie Spătarul, nepotul Spătarului Leca, însemnat boier de neam, care se adăusese la pribegi în timpul năvălirilor. Ei nu fură ajunși pînă nu-i cuprinse în negrele-î ziduri dărăpănate Tismana, vechea mănăstire din veacul al XIV^{lea}, dreasă și împodobită de Radu Paisie. Trei zile fluturară steagurile și improșcară sinețele în jurul Tismanei, supt munte, prin cărările codrilor deși. Dar nu se găsi mijlocul de a pătrunde de-asupra stîncii. Oamenii domnești se întoarseră, prădînd fără milă țara Oltului, care primise bine și ajutase pe năvălitori. Iar învinșii de la Bu-

¹ V. *Studii și doc.*, V. p. 704.

² Cronica Terii.

curești trecură plaiul Izvarnei, chiar lângă Tismana, și, netulburați de nimeni, ajunseră iarăși în Ardeal ¹. O nouă ceată de slujitori, avînd în fruntea sa pe Căpitanul Ghiorma, care fu Mare-Ban, supt Constantin-Vodă Șerban, urmașul lui Matei, nu-i mai găsi în țară. Boierul din Izvarna, Stoica, poate fiul lui Stoi-chiță, luptătorul lui Mihai Viteazul, li arătase calea mîntuirii.

Acum Leon se putea odihni în Scaun. El nu uită să se plîngă în Ardeal pentru adăpostul și voia de ieșire ce se dăduse lui Matei și Gorgan. Se pare chiar că plîngerii se făcură și la Poartă, căci Trimesul muntean ce sosi în Brașov la 22 Septembrie era întovărașit de «zece Turci». Dar, pe lângă aceasta, era vorba iarăși de împăcarea pe care bietul biruitor o doria din toată inima ².

În Februar 1632 Leon ridica o cruce de-asupra bolții ce cuprindea oasele celor căzuți în lupta din August. Peste cîteva săptămîni, el arăta unui călător străin acest semn de pomenire și i se plîngea că Matei e «începătorul acelor tulburări» (*motuum illorum autor*), adăugind că el a cumpărat cu «mulți bani» sprijinul lui Rákóczy ³. Pe atunci, «Craiul» vecin nu mai contenia cu jalbele la Poartă împotriva vecinului muntean, care l pîrise și el la Turci pentru îngăduirea faptelor războinice ale pribegilor ⁴.

O bucată de vreme, soliile încetează între Țara-Românească și Ardeal. Matei sta în acest timp, după cît se pare, la Făgăraș. Aici vine la el un popă din Nicopol, pe care el îl va face apoi episcop, Ignatie, prin care începuse a purta înțelegeri cu Pașa cel nou de Silistra, Abaza, un om neastîmpărat, îndrăzneț și, firește, lacom ⁵. Leon va fi știut și aceasta. De unde până acum el se jeluise de peșcheșurile pe care Rákóczy le primia de la acel care-i vîna Scaunul, acum

¹ Cron ca Țerii. Cf. *Căldările patriarhului Macarie de Antiochia*, trad. d-rei Cioran, pp. 179-80. Pentru Izvarna, v. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, T.-Jiū, 1904, pp. XLV, 128-9.

² *Socotelile Brașovului*.

³ V. p. 3, nota.

⁴ Șirbu, *l. c.*, pp. 16-7.

⁵ Cf. *Studii și doc.*, V, pp. 604, 629.

și el se hotărește a întrebuița același mijloc, bun și peste munți ca și peste Dunăre. De mult, de la Mihaî Viteazul încoace, li plăcea «Crailor» ardeleni să ceară tribut de la Domniî noștri, mai ales de la cei din Țara-Românească. În dieta din Maiu a Ardelenilor, el făgăduiește lui Rákóczy a-i plăti de acum înaintea suma de 5.000 de florini pe an¹. Solii ce venise cu această veste erau Mitropolitul Grigorie și doi bătrîni boieri: Ivașco Goleșcu, care fusese Vornicul lui Radu Șerban și lui Gavril-Vodă Movilă, și Gligorie Comisul lui Alexandru Iliș².

Îndată se îngăduie dezbaterile pentru intrarea pribegilor, și ele sînt sprijinite chiar de principe. Rákóczy va fi pus în vedere acestora să se supuie Domnului lor sau să-i iasă din țară. Oamenii ce stăteau aproape de Matei îl părăsira decî. La 11 Maiu trecea prin Brașov un Trimes al «Craiuului» cu nouăsprezece oameni, în care trebuie să vedem niște păzitori de cîste, cari treceau în Țara-Românească pe cîțiva boieri, și anume pe «Filișanul și Coțofeanul și Brădescul și Petru Slugiarul și Barbul de la Poiană și Ionașco de la Gaia [din Dolj]»; ei căpătară «județe», «plăși» pentru strîns birul cu folos și dregătorii. Banul Boul părăsi îndată Bănia, lăsîndu-i-o lui Aslan, care de mult nu mai stătea alături cu vechii săi prieteni. În Iulie, la început, se întorceau de la Rákóczy «Vlădica» și Ivașco, aducînd acum siguranța păcii și buneî înțelegeri.

Dar la 21 st. v. ale aceleiași luni Schemni Ceauș, Aga de Scaun, vestitorul maziliilor, sosia în București, aducînd știrea Domniei nouă a lui Radu-Vodă fiul lui Alexandru Iliș, stăpînitorul Moldovei. El așeza o Căimăcămie, ai cărei membri nu-i cunoaștem, gătia de drum pe Leon și rămînea ca să aștepte pe Domnul copil, pe «coconul» Voevodului Alexandru. El află însă îndată că pribegii gătesc o nouă năvălire. Se spunea, anume, că Teodosie va lua iarăși vechiul drum al Jiiului, că Matei va pătrunde, cu altă ceată, pe la Rucăr și Dragoslave,

¹ Sirbu, *o. c.*, p. 17.

² Cronica Țerii.

venind deci din Făgăraș prin Țara-Bîrsei, și că Gorgan, care ținea pe sora lui Matei, va alege calea, puțin obișnuită, a munților Buzăului, coborîndu-se pe la Teleajen. Boierii ce țineau Scaunul se căinau Brașovenilor, la 11 21 August, despre acest gînd de a se strica pacea și asigurau pe judele marii cetăți vecine că Aga de Scaun a și chemat în juru-i Turci de la Dunăre și Tatarî din Bugeac ¹.

Luî Rákóczy-i era tot una Leon-Vodă sau Radu-Vodă, numai să plătească tributul, în suma hotărîită sau chiar într'una mai mică. El scrisese solului său de pe lîngă Poartă să ceară oamenilor lui Alexandru Iliș recunoașterea acestei îndatoriri și îndeplinirea ei, căci mazilia prinsese pe Leon înainte de a fi dat banii în privința cărora se învoise ². Așteptînd răspunsul, el nu putu decît să primească bine pe solii moldoveni cari sosiră la el, în cele d'întăi zile ale lui Septembrie, cu un Capugiū, pentru a-i aduce vestea numirii noului Domn muntean ³. «Craiul» nu putea să ajute deci pe Matei.

Acesta era însă asigurat de ajutorul lui Abaza și al celorlalți dregători turci înțeleși cu dînsul. Ei erau să se prefacă a lua măsurile poruncite de la Constantinopol, lăsînd însă pe Matei slobod să lupte și să învingă, ba încă ajutîndu-l pe cale. Căpetenia pribegilor, care-și aminti acum că străbunul său Datco era un fiu din flori al lui Neagoe-Vodă și că el Matei se poate întitula deci «nepot al prea-bunului, răposatului, bătrînului Io Băsărab Voevod», își găti deci calul de războiu. Ca să nu întîmpine măcar dușmănie deschisă din partea lui Rákóczy, el îl asigură, cum se vede ușor printre rînduri în scrisoarea acum descoperită, că-i va răspunde acele cîteva miî de galbeni de care fusese vorba în vremea lui Leon.

Ca să înșele pe Alexandru Iliș, el îi făgădui că va aduce în țară pe toți fugariî. Șiretul Grec se făcu a crede și-i ceru, lui și tovarășilor săi boieri, să nu vie de-a dreptul, ci să

¹ *Studii și doc.*, IV, pp. CLXVI, 104.

² *Sirbu, o. c.*, p. 19.

³ *Socotelile Brașovului.*

treacă întâi pe la dînsul, și, cînd Gorgan făcu aceasta, el fu ucis, ceia ce învață minte pe ceilalți¹.

Alexandru chema pe boieri la 18 28 August, și, încă la 2/12 ale lunii, Matei plecă din Caransebeș, urmat de haiducii lui Bunea Voevodul, căruia i se zicea «Vaidabuna», luptător neatîrnat, care n'avea a face cu «Craiul». Boieri înțeleși cu dînsul îl chemaseră prin «Drăgușin sluga lui». El fu primit cu cinste de Turcii de la hotar, și beiful de la Orșova-l ieși înaintea cu poclon și cu bani de împrumut pentru calea sa și a micii oștiri. De aici el pătrunse în țară pe un drum ce se arată amănunțit în Cronica Țerii, răzimată pe însemnări din acest timp chiar. Urmă tot una malul Dunării până la vîrsarea Oltului, întîmpinat de boierii și locuitorii Olteniei sale iubite ca un adevărat Domn, cu drepturi din moși și strămoși, Român fără pată și fără amestec, scumpă mlădiță de Basarab. La gura Oltului el trecu Dunărea și intră tot domnește în cuibul din Nicopole al lui Abaza. Acesta nu-l putea da steagul de Domnie, sangeacul care stătea în mîna Împăratului său, dar el îi dădu «surlări, ca unui Domn, și Turci, și beșlii ajutorii». Acum plecară cărțile care vestiră Țerii că Domn e «Matei Basarab Voevod», și nu Radu.

La 17 27, Matei trece Dunărea înapoi, cu oastea. Peste trei zile el era stăpînul Bucureștilor, pe cînd Radu, care venia din Constantinopol, primind această știre, nu mai veni pe la Giurgiu, ci luă drumul Obluciței sașe Isacei pentru a merge întâi la părintele saș. Boierii mici și locuitorii cetății de Scaun ieșiseră cu bucurie înaintea Domnului de țară, pe cînd boierimea cea mare: bogatul Nicola Vistierul, un Grec, puternicul Hrizea, Dumitru Dudescul, Neagu Aga, care, după înfrîngerea lui Radu, se făcu însuși candidat de Domnie și, scriind, din Constantinopol, în Ardeal, împrumută bani dela «jupînul Cristeș»², Papa Greceanu, Nicola Catargiu trecură Milcovul la Alexandru Iliș. Așezîndu-se în tabără la Rîmna, rîulețul de lîngă hotar, ei chemau pe țeranii la lefș pentru slujba

¹ Cf. Cronica Țerii cu *Studii și doc.*, IV, p. 105, n° III.

² *Studii și documente*, IV, pp. 107-8.

Domnului numit de Împăratul, pe cînd Alexandru Iliș își aduna Turcii, Tatarii, lefegiii și prietenii munteni, gătindu-se încet de lupta grea și plină de urmări. Cînd Pașa de la Dunăre era însă împotriva lui, pregătirile nu puteau să înainteze tocmai mult. Și Abaza asigurase pe Matei că el va veni de hac Moldovenilor.

Coțofeanul și Radu din Desa Doljului, întorși iarăși la Matei, porniră înaintea cu *străjile* și goniră pe boierii munteni de la graniță. Încă de la 21 Septembrie st. v. Matei însuși era la Buzău, așa încît el nu se opri la București decît o clipă de odihnă. Alexandru se afla departe pe Siretiu, la satul Movila, unde se dăduse poate o luptă mare în veacul al XV-lea, care hotărî despre soarta Moldovei. În zădar încercă el să momească pe credincioșii lui Matei. Acesta prinse pe cei ce uneltiau: Clucerul Calotă și Vornicul Andrei și, dînd cea d'întăiu dovadă a bunătății aceleia ce era să-i cîștige pe toți, îi iertă. Ei fură îngăduiți chiar a se întoarce la tovarășii lor, cu «cărți ca să se lase de ce s'a'u apucat și să vie cîneși la casa lui, cu pace». Apoi Matei se întoarce liniștit în reședința sa.

Acum însă Alexandru, Radu, Aga Scaunului, boierii cei mari înaintau. Oastea lor se opri la pîrăul rîpos al Colentinei, în acel loc modîlcos, lingă mănăstirea Mărcuța, care i se păruse și lui Leon-Vodă, în 1631, bun pentru război. Matei se afla cu ai lui — căci nu voise să dea lupta aiurea decît aici, în vederea Bucureștilor — la Dudești, în față. Străjile se loviră încă de Sîmbătă, 27 Octombrie st. v.¹, cu izbîndă din partea lui Matei. A doua zi se petrecu încăierarea hotărîtoare. «Voinicii» Domnului de țară, ai «Basarabului», aveau în fruntea lor tot boieri tineri, Tudose Spătarul, Gheorghe Spătarul, fiul lui «Lupu Logofătul», care poate fi Lupu Mehedințeanul, căpetenia mișcării din 1618 împotriva Grecilor, Ivașco Băleanul, rudă cu Udrea ostașul lui Mihaî Viteazul, Barbu Brădescul; ei aveau supt poruncile lor pe călărașii țeranî și pe boierinașii Roșii. Asupra dorobanților era Aga

¹ Cf. Iorga, *Cronicle muntene*, p. 37, nota 4. La Buzău Matei dă o înțîrire lui Ivașco Vel Vornic.

Oprea și Lupul Buliga Căpitanul, care ajunse și el Agă și făcu lîngă Severin, locul său de obîrșie¹, frumosul schit Topolnița². În oastea lui Radu-Vodă, comanda o avea poate Hatmanul Moldovei și fruntașii munteni cari erau Catargiu, Greceanu, Hrizea, Nicola Vistierul, Dudescu, Aga Vasilachi și Spătarul Mihaî. Semnul de recunoaștere era din partea lui Matei numele arhanghelului ostaș și purtător de biruință Mihail, a cărui serbătoare se apropia, pe cînd al lui Radu erau uniți prin numele mîrzacului tribului tătăresc Orac din Bugeac.

De fapt, aceștia au căutat să răzbească mai mult prin Tătarime. Ea a fost însă răspinsă, în toate dățile. Atunci Radu fugi «cu mare spaimă și cu capul gol», biet beizadea pe care tatăl său nu cutezase să vie să-l sprijine, ca să nu se creadă că Moldova vrea să cucerească prin el Țara-Românească. Toți se împrăștiară fugind, dar pe pajiștea îngălbenită a cîmpului de toamnă rămîneau, între multe trupuri, ale lui Nicola și Greceanului. Matei era Domn. Călătoriile sale la Rusciuc, la Constantinopol puteau să-l asigure, să-l întărească, dar Domnia o căpătase el aici, prin vitejia lui, culegînd pe cîmpia stropită cu sînge cuca lui Radu-Vodă fugarul. Vitejia și credința Oltenilor dăduseră acestui Oltean Scaunul străbunilor viteji.

Scrisoarea ce urmează, a fost alcătuită de Matei cu cîteva zile înainte de luptă, și în ea se răsfrînge o încredere fără trufie, pe care biruința era s'o dovedească îndreptățită :

«Preacistitul și de la Dumnezeu luminat, cu mila lui Dumnezeu Domnu, Domnul Craiū țării Ardealului și dă spre o parte Domnu Țării Ungurește și mîngăitoru Săcuilor, al nostru părinte în totă vremea, pohtim de la m[i]l[o]st[i]vul (*sic*) Dumnezeu zele lunge Mării Tale și viaț[ă] cu mare bucurie, iar de la al Mării Tale mai mic și plecat fečor, după putearea mea și dup[ă] cuvântul Mării Tale, sluji-voi Măriei Tale, spre

¹ *Studii și doc.*, V, p. 442, no 16.

² V. *Inscripțiile* citate.

aceasta, ca unui părinte al' mieu. Mulțimescu de tote care Măriia Ta nu cauțe nepriiatinilor noștri, că de tote înțeles-am pre răndu. Dereptu aceaia facu știre Mărie Tale: cu mila lui Dumnezeu și cu tot[ă] voia Mărie Tale și cu nevoința cinstitului Paș[ă], dă spre Împărăție n'avem niț-o zmințeală, iar dă spre cei înșălătore, dăstule ameastecă, nu cu vre un folos lor, ce ca niște omeani care de în tote părțile zmintitu-se au. Ce avem nădeajde pre Dumnezeu să fie jos. Dereptu aceaia rog pre Măriia Ta să nu fiu uitatu de către cinstită faț[ă] a Măriei Tale, că eu sântu al Măriei Tale fecor cu trup, cu suflet, cu tot[ă] casa a mea, și în tot ă viața mea al Măriei Tale sântu. Și se ar fi căzut ca să tremiț Mării Tale un boiare dă cinste ca să aflu de bun[ă] viața Mării Tale, iar să mă erțe Măriia Ta, că mi-e voe, cându voi tremeate, să poțe cunoște Măriia Ta șe omenia noastră. Iar acū afla-veri Măriia Ta de ai Mării Tale credincoșe, cum sântem și noi, că unblă acei nepriiateni de fac atăta spaimă săracilor, numaî Dumnezeu să le plătească,—că așa mearge la dinșii. Dă i-aș treace șe pre în Mold[o]va, iar Paș[a] poranceaște să-î lasu, că le portă greja. Dereptu aceaia, cu mult[ă] nevoe țeu voinicie,—că în tote zele să ceru să meargă. Alta, mă rog Măriei Tale oricând se va întă[m]pla Măriei Tale a scrie la lumnat[a] Portă, să nu fiu uitat de către Măriia Ta, ce să nevoește cu scrisoarea și dă spre Împărăție șe dă spre Abaza-Pașa și de în toote părțile, că eu sântu al Mărie Tale. Cu cridință dumnezeiască scriu Mării Tale că, dup[ă] Dumnezeu, pre Măriia Ta amu nădeajdea, că de la multe fost-am mortu, iar de la Măriia Ta viu sântu. Decî în ce chip să poț fi dăspărțet dă cea dragostea dumnezeiască a Mărie Tale? Dereptu aceaia, fac știrea Mărie Tale pentru acei 2 boiarî bătrâni carei a fostu la Măriia Ta solî cu Vlădica: Ivașco Vornicul șe Grigorie Com[]sul, că sântu pre lungă mine. Însă cu tot[ă] boiarimea țărâi. Decî acești boiarî voru să-și cadă jupâneasele în laturî, la Braș[o]vu. Ce rog pre Măriia Ta să aibă scrisoarea de la Măriia Ta ca să nu aibă val, că acești boiarie nu sântu cu acei înșălătorî mestecațe, ci sântu al noștri. Ci să fie cu știrea Măriei Tale. Aceasta rog pre Măriia Ta. Dereptu aceaia fac știre

Mării Tale, că aciaa au eșit la Brașov nește omeanî aî lu Mih[o], anume Iorga șe cu soția luî, cu banie dijmărie de în doo judeațe, cu doo mie de galbene, șe alte pagube aû făcut aicea, dă trie mie dă galbinî, și altul dă-l cheam[ă] Dula, — tot Greci; iar aciaa în Brașov iar aû fugit cu banie dijmăriei de Prahova. Șe să cauțe Măriia Ta că iaste acoloa în Brașov un Grecu dă se făc[e] doftoru, anume Dimola, de multe amestecături făc[e], și multe, să-î vere cănta Măriia Ta, carei au spartu această blăstemat[ă] de țară, că nu se știe ce au mâncat dă în ceastă sărac[ă] de țară. Aceasta facu știre Mării Tale, să-î apucî, că cei doi Greci sântu aî lu Miho Spătarul, și iaste și Spătăreasa în Braș[o]vu. Dereptu aceai, să fie Măriia Ta ertătoru căce nu poç arăt[a] cinste Mării Tale. Iară, să va îngădui Dumnezeu, de toote va fi pre voia Mărie Tale. Dumnezeu să te bucure șe în viață, șe dup[ă] viață[ă]. Pis u gradu Bucurește, mșta Oh. 17 dni, vleat 7141 [1632].

Maî mic șe plecat al Mării Tale fiî:

Io Matei Voev[o]da.

[Adresa:] Cinstitu și de la Dumnezeu luminat Domnu, Domnul cu m[i]la lui Dumnezeu Craiü ț[ă]răi Ardealului șe Domnu dă spre o parte Țărăi Ungurește și mângăitorul Săcuelor, al nostru părinte, Racoți Gorghii, ѿ ѿн А[Д]ВАНІИ СМ [de la Domnul, s'a dat].

Însemnare ungurească: «Olahos. Ianuar. 1633».

II.

O carte de trecere a lui Vasile Lupu pentru soli ardeleni.

În Octombrie 1638 se găseau la Iași doi soli ai principelui ardelean Rákóczy, Toma Bassa și un altul care era să fie și el «Craiū», Acațiu Barcsai. Stăpînul lor li dăduse în mînă un proiect de tratat între dînsul și Vasile Lupu, scris la 29 ale lunii precedente. Ei trecură în Moldova de sigur pe calea Bistriței. La 26 Octombrie, li se făcea jurămîntul de întărire a învoielii, din partea Domnului moldovean și a boierilor săi. Iar la 6 Novembre sosia la Brașov un «Barcsyai Sandor» întors din Moldova, care poate fi Acațiu. Îndată, un Căpitan Baltazar veni în Ardeal din partea lui Vasile-Vodă¹.

Pentru ca legăturile prin soli neconținute să fie mai ușoare, Domnul moldovean dădu următoarea asigurare Trimeșilor viitori, oricare li-ar fi numele, ai «Craiului» cu care se unise :

«Io Vasilie Voevodă bjeiu mlstiiu g[os]p[oda]ră zemli moldavscii. Dat-am cartea Domniei Meale omenilor Măriei Sal[e] Craiului de Ardeal cari vor veni de la Măria Sa cu treabe aicea la noi, fie boiarin sau poște, sau fie cine va fi, pre unde li să va prileji a veni pren țara noastră, orî pren tîrguri, orî pren sate, să aibă a le da cai de olac, când le vor trebui, și viindu încoace și mîrgăndu în colo; și, pre unde li să va prileji mas

¹ *Studii și doc.*, IV, p. x0; *Socotelile Brașovului*, p. 86.

și popas, să aibă a-î griji de bucate și de hrană de cai, de tot ce le va trebui, și să n'aibî de nîme nice un val, ce să înble cu pace. Într'altu chip să nu fie.

✠ Iacoș, vl. 7147 [1638], Oct. 18.

Io Vasile Voevoda.

[Pecete mare, peste hîrtie.]

III.

O scrisoare a pribegilor munteni din vremea lui Duca-Vodă.

La sfîrșitul anului 1673, după lupta de la Hotin, în care amîndoi Domnii romîni se arătară mai prielnicî Poloniilor decît Împăratului păgîn, Duca-Vodă fu numit Voevod muntean. Boierii dușmanî Cantacuzinilor nădăjduiau să vadă pe Grigore Ghica, un stăpîn după inima lor, întorcîndu-se în Scaun. Ei aflară întăi cu neîncredere, apoi cu mirare și groază despre schimbarea întîmplată. Mintuirea o văzură într'o fugă în Ardeal, unde stăpîniă Mihail Apaffy, și la 27 Decembre doi oameni ai cetății Sibîiului duceau la Bălgrad pe «boierii, munteni». Scrisori vin neconținut pentru dînșii, și orășenii au de lucru cîteva săptămîni, până la sfîrșitul lui Ianuar 1674, cu acești oaspeți pe cari nimeni nu-i chemase¹.

Fugarii, cari trecuseră pe la Pitești și pe la mănăstirea Argeșului pentru a nemeri pasul Turnului-Roșu, sînt numiți de Cronica de familie a Cantacuzinilor²: Gherghe Băleanu, un bătrîn boier, foarte lacom de putere și care se înfățișa ca o căpetenie de partid, Hrizea Vistierul, și el dintre Băleni, ginere al lui Gherghe, Neagoe Vornicul Secuianul, care fusese Clucer supt Grecul Radu Leon și înaintase la

¹ *Socotelile Sibîiului* (și în *An. Ac. Rom.*, XXI), la anii 1673-4.

² *Magazinul istoric*, V, p. 13. Cf. Constantin Căpitanul, ed. Iorga, pp. 181-2.

Vornicie supt Antonie-Vodă, Domnul pus de Cantacuzinești; la ei trebuie să adăugim, după cronica protivnică a lui Constantin Căpitanul ca și după scrisoarea ce se tipărește mai jos, pe Ivașco fiul lui Gherghie, pe Ilie Șătrarul, boierinaș care nu e cunoscut în alt chip, pe Pîrvu Fărcășanul, al cărui neam era să se înrudească apoi cu Cantacuzinii și să dea un scriitor țerii, pe Vătavul Hrisoscul, un Grec, și pe câțiva din acei boieri mehedințeni, cari totdeauna au fost gata de pribegie și răscoală. Radu Banul Năsturel și Staico din Bucșani nu meraseră peste hotar, ci, răzgîndindu-se pe drum, se întoarseră pentru a-și face supunerea lui Duca. Dar un vechiu stîlp al țerii și un dușman neînduplecat al Cantacuzinilor, cari și dinșii îl uriau de moarte, Stroe din Leurdeni, moștenitorul bogăției Goleștilor, se adăposti și el supt aripile «Craiu».

Duca-Vodă nu părtenia însă pe nimeni decît pe dînsul singur: lui îi trebuiau bani, și decî toată țara, toți boierii trebuiau să-i stea în ființă. Cărți de îndemn, de iertare, de asigurări plecară și prin Ținuturi și peste graniță. Pe cînd el aducea înapoi pe boierii surguniți tocmai în Creta de pornirea răz bunătoare a lui Grigore Ghica — cei mai mulți dintre Cantacuzinii, cu bătrîna mamă Elina, fata lui Radu-Vodă Șerban —, Pîrvu fiul lui Drăghici Cantacuzino, fratele mai mare care nu mai era în viață, merse în Ardeal să împace pe fugari. Îl întovărășia pe acest tînăr boier, care venise din Constantinopol cu Duca, un alt tînăr dintre Cantacuzinii, vărul său Constantin, fiul lui Papa Brîncoveanu și al Stancăi, sora lui Drăghici. Încă de la 14 Ianuar ei se întorceau la Brașov: decî, îndată după așezarea sa în Scaun, care se întîmplă în ziua de Sf. Nicolae, Duca-i trimesese la «Craiu» vecin cu vestea numirii și cu tînguirî în privința adăpostirii pribegilor.

Peste cîteva săptămîni, la 24 Februar, doi dintre pribegî, Neagu și Ilie, sosiau în Brașov, dezbătînd cu Brîncoveanu, care se afla iarăși în cetatea de graniță, întrebarea întorsului. Și mama Brîncoveanului, Stanca, venise în Brașov, poate ca să adauge stăruințele și îmbunările ei. Se zice că

Brașovenii ar fi ajutat atît de mult pe Trimeșii domnești, încît puseră la închisoare pe cei doi fugari. În Mart vine, pentru același scop, de sigur, Comisul Barbu Milesco. Ca urmare a tuturor acestor cereri către Apaffy, căruia i se aducea învinuirea că împiedecă buna orînduire a țerii, principele Ardealului vorbi aspru oaspeților săi, zorindu-î să meargă îndărăt la vetrele lor. În Maiu ajungea la Brașov un «Raț Gheorghe, slujitor al Domnului muntean». Scrisoarea de mai jos spune însă că prin «boiariul Mării Tale [lui Apaffy] Gheorghie dilac» s'a adus fugarilor scrisori de la Duca-Vodă, în care nu li se făgăduia numai că nu vor avea să sufere nimic, ci că li se vor da și despăgubiri pentru ceia ce li se luase până atunci, ca pedeapsă a înstrăinării.

Pribegii primiră decî să vie înapoi. Atunci însă ei aflară că Domnul urmează înainte cu căutarea și însușirea averilor lor. Ba încă el nu se opunea la aceasta.

Chiar de la început, din Ianuar, Stroe, călugăr răspopit, care se temea de Cantacuzini, dar nu mai avea nici-un gust să lupte împotriva lor pentru putere, venise să se închine lui Vodă. Foștii săi tovarăși din Ardeal îi trimeteau însă scrisori în care-și arătau gîndurile și bănuielele, și de sigur că în ele nu se vorbea cu prea multă evlavie de Măria Sa. Descoperindu-se lucrul și găsindu-se, dacă nu scrisorile chiar, bățul găunos, «sfredelit» în care le ascunsese aducătorul, Stroe și un alt ginere al lui Gherghie Băleanu, Căpitanul Radu Dudescu, fiul lui Dumitrașco Vistierul ¹, fură puși în temniță, și, pentru a se stoarce mărturisiri acestui din urmă, i se arse pieptul cu fier roșu.

Știrea despre această prigonire tăie pribegilor pofta de a se întoarce. Și astfel ei lămuresc lui Apaffy cuvintele pentru care, călcînd învoiala, s'a hotărît să rămîie în Ardeal, de unde ei nu plecară decît în 1675, după multe alte asigurări și stăruințe ².

¹ Cf. *Studii și doc.*, V, pp. 602-3.

² V. expunerea mai pe larg în unele privinți și arătarea izvoarelor în cartea mea *Despre Cantacuzini*, București, 1902, p. CXIII și urm.

Iată scrisoarea lor :

«Prea-lum[i]natului m[i]l[o]stivului și creștinului Crai Mihail Apafi, den mila lui Dumnezeu Ardealului Craiü, părților Țării Ungurești Domnu și Săcuilor șpan, ca m[i]l[o]stivului Craiü, cu plecăciun[e] ne închinăm Mării Tal[e].

Rugăm pre m[i]l[o]stivul și puternecul Dumnezeu să pa-zească pre Măria Ta cu bun[ă] săn[ă]tate și pač[e] întru luminată Crăiia Mării Tal[e] în mulți și fericiți anî. După ačasta, facem știr[e] Marie Tal[e] că noi, după mila Marie Tal[e] cea crăiască, care ai avut Măria Ta către noi, făcând Măria Ta pentru noi multe ostenele ca să putem merge în țeară cu pač[e], și noi eram odihniți întru cărți[e] Marie Sal[e] Ducăi-Vod[ă] car[e] ne-au trimis cu boiarul Marie Tal[e] Gheorghie diiac, precum știu Măria Ta că am dat cuvânt și înna-intea Marie Tal[e] și ne gătiim den zi în zi, și numai ce era să venim la luminată fața Marie Tal[e] ca să mulțămim Marie Tal[e] și să ne luom zioa bună, să mergem în țeară. Iar, când fu să purcedem la Măria Ta ca să ne luom zioa bun[ă], noao ne veni cuvânt den țeară cum Măria Sa Duca-Vod[ă] de câte ne-au făgăduit la cuvânt nu ș'au stătit, că Măria Sa aü făg[ă]luit pentru bucatel[e] noastre, că ce au luat ne va da și, ce nu ne-aü luat, nu ne va mai lua. Și am trimis și oamenii noștri înnaite la Măria Sa ca să ne gre-jască câte ceva pre la case. Iar Măria Sa, necum să ne dea ceva den ce ne-aü luat, ce încă și ce aü mai fost neluat, încă au luat tot și nimic n'au lăsat. Deč noi, acestea înțe-legând, am stătit dă ne-am mirat, în ce chip fač[e] Măria Sa acest lucru, dă nu-ș stă la cuvânt și arată Măria Sa lucrul într'alt chip, nu precum au făg[ă]luit. Iar încă tot ne gă-tiim să venim la Măria Ta să dăm știre Mării Tal[e] dă acest lucru, și atunci sosi și boiarul Mării Tal[e] Gheorghie diiac cu porunca Mării Tal[e] către noi. Dup' aceia mai vartos ne îndemnăm și purcesem să venim la Măria Ta. Iar, când fu acum, să adevără că ar fi pus Măria Sa Duca-Vod[ă] pre Stroe Vornicul la opreală și pre un gin[e]re al nostru l-aü pus la muncă de l-au arsu, aruncându-le nă-paste mare, zicând că am trimis noi cărți pren taină la

dinșei, și au zis că ne-au trimis și ei de acol[o] cărți. De car[e] lucru noi de aastă năpast[e] foarte ne ștem că săntem oamen i] drepti și nu est[e] cum zic ei, nič să va afla să le fim trimis cărți pren taină cu nescare meșteșugur[i], sau ei să ne fie trimis într'acesta chip. Iar, de fat[ă], noi am trimis mai înainte, cu boiarul Mării Tal[e] Gheorghie diiac și cu oamenii noștri. Când am scris la Domnu și la alți boiari, am scris și la Stroe Vornicul, iar alt nu știm nimic dă acel[e] năpăști. Ci ne ru găm Mării Tal[e] să nu fie ceva îngreuiată inema Mării Tal[e] pentru acestea, ce zic ei și năpăstuescu; că noi cu capetel[e] noastre ne vom prind[e] înaintea Mării Tal[e] cum, de vom fi scris noi ca acestea lucruri acolò, sau să ne fie venit de acol[o], precum zic ei, nič cum nu se va afla acest lucru, ci numai acest[e] lucrur[i] sânt năpăști și meșteșugur[i], că, alt, tot ce am avut, ne-aū luat, numai ce am rămas cu capetel[e]. Poate fi că pohtescu să ne iă și capetel[e], ci la mânia Mării Tal[e] rămăne viața noastră, că ei cu acestea meșteșugur i] se-au apucat acum să ne sfârșască și viața. Ce, cum va lumină puternecul Dumnezeu curată inema Mării Tal[e]! Puternecul și mil[o]stivul Dumnezeu să păzească pre Măria Ta întru luminată Crăiia Mării Tal e] cu bun[ă] săn[ă]-tat[e] și pač[e] în mulți și fericiți anī.

Plecaț și slugă mai mič Măriei Tal[e]:

Gherghe Banul. Neagoe Săcuianul Vornicul. Ivașco Log[o]fet. Hriza Vistiar. Ilie Șătrar.

[O singură pecete mică, cu podoabe].

[Pe V°, data primirii: «1674, 25 Maij», și o notiță unguerească despre cuprinsul scrisorii.]

IV.

O carte de scutire a lui Mihaî Racoviţă.

Petru Bánffy, de care se vorbeşte în porunca domnească ce urmează, ţinea în Moldova turme pe care le păştea în văile noastre, cum făceau pe atunci atîţia păstori ardeleni, asiguraţi prin vechi privilegii moldoveneşti şi muntene. Familia avea posesiuni prin părţile Bistriţei Ardealului, şi de aici vine că, la 1692, un Grec care vînduse mărgăritare lui Gheorghe Bánffy îşi primeşte plata de la Saşii bistriţeni ¹.

Ion Mihaî Racoviţ[ă] Voevoṛ'a, bjiiu mltiū gspdarū ziamli moldavskoî, scriem Domniia Mia la boiarîi şi la toţi slujitorîi cariî veţ îmbla cu tot fealiul de slujbe a Domniei Mial[e] la Țănutul — vî facem ştire tuturor pentru bucatel[e] dumi-sal[e] giupănului lui Banfi Petiar şi pentru păstori şi iobagi cariî sant pre lângă bucatele dumisal[e], de le grijăsc şi le păstoresc: neme întru nemică val să nu le facă, ce să le dia forte bună pace; că cine s'ar ispiti mai mult val a le face peste cartia Domniei Miale, bine să ştie că de mare certare va fi de la Domniia Mia. Într'alt chip nu va fi. Aăasta scriem.

U Ias, 1° 7216 [1707], Noe[m]v. 26.

Io Mihaî Răcoviş[ă] Voevod.

[Pecete mică cu boul; octogonală.]

¹ Iorga, *Documentele Bistriţei*, II, pp. 84-5, n^o CCXXXI.

V.

Schimbarea episcopilor moldoveni de Mihaî Viteazul.

În 1600, cînd Mihaî Viteazul cuceri Moldova, în fruntea Bisericii moldoveneşti stăteau patru ierarhi — căci Scaunul de Huşi fusese întemeiat de puţin timp, în 1598 sau 1599. Fratele acestui Ieremia, Gheorghe, întors, prin Veneţia, din Tirol, unde întovărăşise pe Petru Şchiopul, era Mitropolit a doua oară: Agaŧton păstoriă la Roman, la Rădăuţi se numise de curînd Teodosie Barbovschi, dascălul copilului Ştefan, fiul celui pribeag Petru Şchiopul, iar cel d'întăiu episcop de Huşi era Ioan. Nici-unul din ei nu rămase pentru a în-
tîmpina pe biruitor şi a-i jura credinţă, ci tuspătru făcură parte din tristul alaiu de fugăr al lui Ieremia, căutînd împreună cu dînsul un adăpost în Polonia ¹.

Mihaî nu se sfi să iea măsuri împotriva acestor preoţi ce-l duşmăniau. Sfătuindu-se cu cei d'împrejurul său cari se pricepeau în lucrurile bisericeşti, el chemă un sobor pentru a înlătura după toate formele canonice pe neascultătorii cari nu voiaû să-i recunoască drepturile cîştigate prin sabie. El intrase în noua cetate de Scaun a Moldovei, în Iaşi, la 1st Iunie st. n.; la 4 el trimetea din această reşedinţă porunci către Ardeleni ². Şi la 10 ale lunii îl găsim tot acolo, — nu stînd degeaba şi bucurîndu-se de noroc, ci puînd la cale împrejurările nouă ale cîrmuirii ³. Peste zece zile însă, el ajunsese până la Roman, pe drumul întorsului spre Ardeal, unde-l che-
mau alte grijî ⁴.

¹ V. a mea *Istoria literaturii religioase a Romînilor pînă la 1688*, Bucureşti, 1904.

²⁻⁴ V. Hurmuzaki, XII, la aceste date. E de neînţeles actul lui Mihaî, datat : Iaşi, 27 Iulie 7107 (1599), în *Arch. istorică*, I⁴, p. 117. V. şi Bogdan, în *Prinos Sturdza*, Bucureşti, 1903, pp. 161-3.

El lăsase, după obiceiul muntean, ca «ispravnicî de Scaun» patru boieri: Hatmanul Udrea, care comandă în Suceava încă de la 24 Maiu 3 Iunie ¹ și care rămase și mai departe acolo ², Vistierul Androne (Andronic Cantacuzino), Sava Armașul și Spătarul Negre ³.

Dar încă de la ²₁₃ ale lunii, fiind decî Mihai însuși în Scaun, se hotărîse prin sobor noua stare bisericească a Moldovei. Prelații ce se adunară pentru aceasta sînt următorii:

Nectarie de Ohrida era urmașul unui Atanasie, care călătoria cu doi ani în urmă, cerșind, prin Imperiu și până în Spania tocmai și asigurînd pe cine voia să-l asculte că supușii creștini ai Sultanului sînt gata de răscoală: inchiși la Milan, în 1599, pe călugărul grec, care era bănuît că ar avea înțelegere cu Luteranii, și vedem pe Atanasie tînguindu-se Împăratului din Praga, căruia-i urează să ajunga pe «înnaltul tron al lui Constantin-cel-Mare».

Dionisie Rali era fiul unui coborîtor al marii familii bizantine cu acest nume care se căsătorise cu fata vestitului Mihai Cantacuzino Șaitanoglu, căpetenia Grecilor din Împărăția turcească, supt Soliman-cel-Mare și urmașii lui; o Rali din Adrianopol era soția lui Andronic, fiul aceluiași Șaitanoglu. Dionisie ajunsese arhiepiscop al Tîrnovei, dar nu ședea totdeauna în acest oraș, unde avea să sufere dese ori amenințări și stoarceri din partea dregătorilor împărătești. La 12 Mart 1597 el scria, dintr'un sat de lângă Nicopol, lui Mihai, îndemnîndu-l să lupte pentru scoaterea din robie a creștinilor de peste Dunăre. Mai stătu în mijlocul lor până în toamnă, dar, în Octombrie, descoperindu-i-se uneltirile, el se ascunse și trecu pe furiș în Țara-Românească. Aici el fu primit foarte bine

¹ *Doc. Bistriței*, I, pp. 4-5, n° VIII.

² La 7/17 Iulie пан Зарк ГЕТМАН И ПЕРКАЛЕБ СЪЧАРСКИИ scrie castelanului de Lemberg, Stanislav Żolkiewski, cu știri despre hotare, despre «Draguș Capitan» și «Domnul nostru Mihail Voevod». Data e: ПИСЬМО КЪ ЗЕМАН МОЛАДАРЕЦКИИ, 8 СЕЧАР., КЪ ЛѢТЪ ЗРИ, ЮА. З. (original slavon inedit în Bibl. Fundației Zamoyski la Varșovia; acte moldovenești, ms. 1790, fol. 41).

³ Cronica Țerii.

și ajunse duhovnicul, întrebat și ascultat în toate, al Domnului. Când, peste câteva luni, sosiră în Țirgoviște solii imperiali cari încheiară un tratat cu Mihai, el se afla lângă acesta și făgăduia doctorului Pezzen și tovarășilor săi ceea ce pusese și în vederea Voevodului muntean: răscoala Bulgarilor, Sîrbilor, Grecilor. Cu Mihai împreună, el intră în Ardeal și se așeză la Bălgrad. Domnul trimete adesea rădvanul pentru a-l aduce la sfat, îl pune să facă slujba de cinste înaintea sa, îl poartă, de Bobotează, să-i binecuvinteze oastea, și-l primește la cele mai tainice întâlniri ale lui cu Trimeșii din Praga. Aceștia au multă încredere în el și nu uită să-l laude față de Împărat. Din partea lui, «archiepiscopul» scrie acestuia, dăruindu-i vechi icoane de la Constantin-cel-Mare și arătându-și desăvîrșita credință ce are față de dînsul, și, din cînd în cînd, în convorbirile cu un Marini său cu alt Ragusan ce schimbă vorbe între Praga și Bălgrad, el lasă să se vadă că ar fi un mai sigur și adevărat prieten decît furtunosul Mihai, în care vedea un om cinstit, dar care nu se îndreaptă în multe după cuvîntul lui Dumnezeu¹.

Gherman, Mitropolitul Cesareii lui Filip, un al treilea Grec, se găsea în Moldova de sigur numai trecător, în cursul unei călătorii de strîngere a milelor pentru creștinii răsăriteni și pentru șireții cari speculau nenorocirile lor. Mitropolitul Teofan era din Vodena, în Macedonia, decî și el Grec, într'un timp cînd în toată peninsula balcanică nu erau Vlădicî de alt neam.

Mihai adusese cu dînsul pe Petronie episcop de Muncaciu, un Rutean, în locul căruia era să strămute apoi pe Sîrghie, egumenul mănăstirii sale Tismana². N'am putea ști însă de unde culese pe clericul de carte slavonă care iscălia «smeritul episcop Efrem din Habrul (*sic*)», dacă în textul grec el nu s'ar întîlni ca episcop al Hebronului, în Palestina (episcopatul nu e, de altfel, necunoscut. Din clerul moldovean se găsește

¹ V. Hurmuzaki, XII, tabla, la *Rali și Contribuții la istoria Munteniei* (*An. Ac. Rom.*, XVIII), p. 18.

² Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, p. 41, p. 193 nota I.

numai un fost Mitropolit, al lui Aron-Vodă, căruia i fusese și rudă — unchiu, spune legenda. Nicanor părăsi adăpostul său din urmă de la Agapia, pentru ca să iea parte la judecarea și osînda urmașului său celui de-al doilea, Gheorghe Movilă¹. Sinodul găsi că episcopiî moldoveni, fugari îndă rătnici, cari lăsaseră fără păstorî eparhiile lor, erau vrednici de pedeapsa caterisirii. Dar el nu li numi înlocuitoriî, ci lăsă această grijă lui Dionisie, pe care-l făcu vicariu al Mitropoliei Sucevei.

Urmează hotărîrea sobornicească însăși:

† Ἐπειδὴ φθόνῳ τε καὶ πονηρᾷ βουλῇ κινήεις ὁ Ἱερεμίας Βοεβόδας κατὰ τὸν εὐσεβέστατον Μιχαὴλ Βοεβόδ, γνῶμη καὶ Γεωργίου μ[ητ]ροπολίτου Μολδ[α]βίας καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπισκόπων: Ἀγαθῶνος Ῥομάνου καὶ Θεοδοσίου Παντεουτζίου καὶ Ἰωάννου Χουσίου, συνομοσίαν καὶ ὀρκοτὴν ἑαυτῶν γνῶμην καὶ βουλήν ἐβεβαιώσαντο καὶ ἐκύρωσαν εἰς τὸ ἐξῶσαι καὶ παντελῶς διὰ πολέμου ἀφανίσαι τὸν εὐσεβέστατον Μιχαὴλ Βοεβόδ καὶ τὸν ἐκείνου θρόνον τε καὶ τόπον καί, ἀπλῶς εἰπεῖν, πᾶσαν τὴν ἐκείνου ἐπαρχίαν λαβεῖν, τῷ ἑαυτοῦ αὐταδέλφῳ Συμεὼν δοῦναι ἐπραγματεύετο. Ὁ δὲ παντοκράτωρ Θεός, ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν, ἰλέψ ὄμματι βλέψας καὶ νεύσας εἰς τὴν καρδίαν τοῦ εὐσεβοῦς, ζήλῳ κινήεις, ἤγειρε πόλεμον κατὰ Ἱερεμίου Βοεβόδ καὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ ἐξῶσεν καὶ τοῦ τόπου ἐδίωξεν καί, ἀπλῶς εἰπεῖν, δικαίως τούτων ἐξωστράκισεν. Ὁ δὲ ῥηθεὶς μ[ητ]ροπολίτης Μολδ[α]βίας Γεώργιος καὶ οἱ σὺν αὐτὸν (sic) ἐπίσκοποι, ἄνευ τινὸς ἀνάγκης ἢ δυναστείας, ἀφόντες τὰς ἑαυτῶν ἐπαρχίας, φυγὰς ὄχοντο, ἀκολουθήσαντες ἐκόντι τῷ ῥηθέντι Ἱερεμίᾳ Βοεβόδ. Ὁ δὲ γε εὐσεβέστατος αὐθέντης Μιχαὴλ Βοεβόδ, φιλόανθρωπος ὢν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην φυλάττων, ἐμακροθύμησεν ἵνα οἱ ἀποστάντες τῶν ἰδίων θρόνων κακῶς εἰς τὰς ἑαυτῶν ἐκκλησίας ἐπανελθῶσι καλῶς. Οὐ μόνον δὲ ἔμεινεν ἐπανελθεῖν οἱ ῥηθέντες ἀποστάται, ἀλλὰ καὶ τὸν πρωτοπαπᾶν Θεόδωρον ἐπεμψεν παρακαλῶν αὐτοὺς ἐπανελθεῖν, καὶ μὴ ἐν ἀλλοδαπῇ διατρίβειν· οἱ δὲ ἤ γε ἀποστάται οὐκ ἤκουσαν τὸ σύνολον ἐπιστραφῆναι καὶ ἐπανελθεῖν ἐν εἰρήνῃ

¹ V., *Studii și doc.*, III, pp. 38-9 și p. 39 nota 1; *Ist. literaturii religioase*, p. 124, nota 3.

εις τὰς ἑαυτῶν ἐπ ρχίας καὶ τῶν ἐγχειραιοθιστῶν ποιμνίων ποιμαίνειν ὡς ἐτάχθησαν, κατὰ τοὺς ἱεροὺς καὶ θείους κανόνας, ἀλλ' ἐκεῖ ὄντες, δηλαδὴ ἐν τῇ Λεχία, πάλιν πονηρὰ μελετῶ[ν]τες καὶ σκάνδαλα προξενοῦντες, οὐ παύονται, πόλεμον κινήσαι βούλονται κατὰ τοῦ εὐσεβοῦς Μιχαήλ Βοεβόδ, τοῦ θρόνου Μολδ[α]βίας ἐξωσαι σπεύδουσι. Ὅθεν ὁ εὐσεβέστατος αὐθέντης Μιχαήλ Βοεβόδας ὥρισε καὶ ἐπρόσταξεν ἡμᾶς τοὺς ἐνταῦθα καθευρεθέντας ἀρχιερεῖς εἰς τὸ χειροτονῆσαι ἄλλους ἐπισκόπους ἀντ' ἐκείνων, εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐκείνας. Ἡ ταπεινότης ἡμῶν, παρόντος καὶ τοῦ μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἀγίας Ἰουστινιανῆς, Ἀχρειδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας καὶ τῶν πανιερωτάτων μ[ητ]ροπολιτῶν καὶ ὑπερτίμων τοῦ τε Φιλίππου Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης κὺρ Γερμάνου, καὶ τοῦ πανιερωτάτου μ[ητ]ροπολίτου Βοδενῶν, κὺρ Θεοφάνους, καὶ τοῦ πρώην Μολδ[α]βίας κὺρ Νικάνωρος, καί, τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Ἑμπρον κὺρ Ἐφραήμ, τῶν ἐν ἀγίῳ πν[εύματι] ἀγαπητῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, καί, ἱκανῶς διασκεψάμενοι συνοδικῶς, κοινῇ γνώμῃ ἐκρίναμεν: ἀδικόν ἐστι μένειν τὰς ἐκκλησίας ἀρχιερέων χωρὶς καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ ποίμνιον ἀποίμαντον καὶ ἀπροστάτευτον. χωρὶς τινὸς ἐπιμελείας καὶ διορθώσεως μένειν καθ' ἑαυτό· ὅθεν καί, κατὰ τὴν θεῖαν φωνὴν τὴν λέγουσαν: ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων, ὁ δὲ μισθωτὸς φάγει, ὅτι μισθωτὸς ἐστι, διὸ καὶ ἐπάγει, καὶ τὴν ψυχὴν μου τίθημι περὶ τῶν προβάτων, ἐτι δὲ καὶ διὰ τὸν . . . [ρυρὶ] λέγοντος: κληρικοὺς συνομοσίαν ἢ φατρίαν ποιῆσ[αντες] καθαιρεῖσθω· ἀλλὰ δὴ καὶ κατὰ τὸν τόμον τὸν γε . . . [ρυρὶ] ἐπὶ τῆς βασιλείας κὺρ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, παρόντος καὶ τοῦ παναγιωτάτου π[ατ]ριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κὺρ Ἀλεξίου, καὶ τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ συνόδου, ἀναθεματίζων τοὺς ἐπιχειροῦντας ἀποστασίαν ἢ τυραννίδα κατὰ Βασιλέως ποιῆσαι, ἔχει δὲ κατὰ λέξιν οὕτως: τοῖς μέλλουσιν ἐπιβουλαῖς ἀπόγε τοῦ νῦν ἢ μούλτοις ἐπιχειρεῖν, ἀνάθημα· τοῖς συμβουλευούσι καὶ τοῖς παρορμῶσι εἰς τὰ τοιαῦτα, ἀνάθημα· τοῖς συνεκστρατεύουσι τούτοις, ἀνάθημα. Τούτου χάριν ἀποφήναμεν συνοδικῶς εἰς τὸ εἶναι ἀπόβλητοι τῶν θρόνων αὐτῶν καὶ ἀναπολόγητοι, καὶ δεδώκαμεν ἄδειαν τῷ πανιερωτάτῳ μ[ητ]ροπολίτῃ τῆς ἀγιωτάτης μ[ητ]ροπόλεως Τυρνόβου κυροῦ Διον[υ]σίου ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου πάσης Βουλγαρίας καὶ προέδρου τῆς ἀγιωτάτης μ[ητ]ροπόλεως Σουτζιάβας εἰς τὸ χειροτονῆσαι ἐπισκόπους

ἐτέρους εἰς τὰς ἐπισκοπὰς μετὰ ψήφων τῶν ἀρχιερέων, ὡς ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδωσις καὶ τάξις ἐπικρατεῖ. Ὅθεν καὶ εἰς τὴν τοῦτου δῆλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον συνοδικὸν γράμμα καὶ κατεστρώθη ἐν τῷ παρόντι θεῷ κώδικι τῆς ἀγιωτάτης μ[ητ]ροπόλεως Σουτζιάβας καὶ πάσης Μολδ[α]βίας, ἐνέται ἐρηψ, μηνὶ Ἰουνίῳ β' τς, τῆς ἐνισταμένης ις' τῆς ἰνδικτίωνος.

† Νεκτάριος ἐλέψ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Πρώτης (sic) Ἰουστινιάνης, Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας, Σερβίας καὶ τῶν λοιπῶν.

† Ταπεινὸς (r) καὶ ἐλέψ Θεοῦ μητροπολίτης Τορνόβου καὶ πρόεδρος Μωλτοβλαχίας Διονύσιος.

† Ταπεινὸς μ[ητ]ροπολίτης Καισαρείας τοῦ Φιλίππου, Γερμανός.

† Ταπεινὸς μ[ητ]ροπολίτης Βοδενῶν, Θεοφάνης.

† сѣкретѣн

епскѣ пет[р]ѣ

мокачскѣ.

† сѣкретѣн епискѣ

ѣфрем ѡт хабрѣл.

De oare ce Ieremia Voevod, mișcat fiind de pizmă și de rea-voință împotriva prea-cucernicului Mihail Voevod, și cu sfatul lui Gheorghe Mitropolitul Moldovei și al episcopilor de supt el, Agafion de Roman și Teodosie de Rădăuți și Ioan de Huși, au înțărît și statornicit prin jurămint gîndul și planul lor de a goni și de a nimici cu totul, prin război, pe prea-cucernicul Mihail Voevod și Scaunul său și țara și, ca să vorbim lămurit, căuta să cucerască toată stăpînirea lui și să o dea frăține-său, lui Simeon, iar atotputernicul Dumnezeu, care înfrînge pe cei înțelepți în șiretenia lor, privind cu ochiuri priincios și fiind cu bunăvoință spre inima celui cucernic, mișcat de rîvnă, a stîrnit războiul asupra lui Ieremia Voevod și l-a scos din Scaun și l-a gonit din țară și, să zicem cu adevărat, pe dreptate l-a surgunit din ele. Cî Mitropolitul acela al Moldovei Gheorghe și episcopii cari erau cu el, fără nici-o nevoie orî silă, părăsindu-și eparhiile, au fugit, urmînd de bună voia lor pe acel Ieremia Voevod. Iar prea-cucernicul Mihail Voevod, fiind iubitor de oameni și păzind pacea bisericească, a așteptat cu mărinimie, ca episcopii cari au părăsit Scaunele lor împotriva cuvinței să se întoarcă. după cum cere cuvința, la Bisericile lor. Dar, nu numai că a așteptat să se întoarcă acei neascultători, dar a trimis și pe protopopul Teodor, rugîndu-î a veni îndărăt și a nu mai sta în străjînatate. Iar răzvrătiții n'au ascultat nici de cît să se întoarcă și să vie în pace la eparhiile lor și să păstorească turmele ce li s'au încredințat, precum au fost așezați după canoanele cele sfinte și dumnezeiești, ci, acolo fiind, adecăte în Țara Leșească, n'au încetat de a se gîndi iarăși lucruri rele și de a pricinui scandală, ci voiesc să ridice războiul împotriva cucernicului Mihail Voevod și se sîrguiesc a-l scoate din Scaunul Moldovei. Deci prea-cucernicul Domn Mihail Voevod a hotărît și a orînduit ca noi arhieriei ce ne

gasim aice, să hirotonisim alți episcopi în locul aceloră, la eparhiile lor. Smerenia Noastră, fiind de față și prea-fericitul arhiepiscop al Sfintei Iustiniane, al Ohridei și a toată Bulgaria și prea-sfințiții Mitropolii și prea-cinstiții: al Chesarei lui Filip, din Palestina, chir Gherman, și prea-sfințitul Mitropolit al Vodenei, chir Teofan și fostul Mitropolit al Moldovei chir Nicanor și preaiubitorul de Dumnezeu episcop al Hebronului, chir Efraim, cei întru Duhul Sfânt iubiți frați și împreuna-slujbași ai noștri, și cercetind destul, în sobor, într-o singură părere am socotit că este nedrept ca să rămână bisericile fără de arhieriei și turma lui Dumnezeu fără păstor și fără cîrmuitor, lipsită de orîce îngrijire și îndreptare, de capul ei. Deci, după cuvîntul lui Dumnezeu care zice: «păstorul cel bun și sufletul și-l pune pentru oile sale, iar naimitul le mînlncă, pentru că e năimit, pentru care le și mînlă; și sufletul mîl pun pentru oile mele». Și iară pentru vorba ce zice: «pe clericii ce fac uneltire sau înțelegere ascunsă între ei, să-i scoți din cler», dar și după cartea ce spune, la Împărăția lui Constantin Porfirogenetul, fiind de față și prea-sfințitul patriarch de Constantinopol chir Alexie și prea-sfințitul lui sinod, anatemisind pe cei ce se apucă de rîscoală sau silnicie împotriva Împăratului (și cuvînt de cuvînt stă așa: «pe cei ce se apucă de uneltiri sau răzvrătire de acum înaintea, pe aceia să-i atingă anatema; pe cei ce sfătuiesc și pornesc la lucruri ca acestea, anatema, pe cei ce se luptă împreună cu ei, anatema»). Drept, aceia, mărturisim în sinod că ei sînt căzuți din Scaunele lor și neierțați, și am dat voie prea-sfințitului Mitropolit al prea-sfintei Mitropolii a Tîrnovei chir Dionisie, care e și prea-cinstitul exarh a toată Bulgaria și vechil al prea-sfintei Mitropolii a Sucevei, ca să hirotonisească alți episcopi la episcopii, cu alegerea arhierieilor, cum orînduiește datina și așezămîntul Bisericii. Deci, și spre mărturia și siguranța acestui lucru, s'a făcut și scrisoarea noastră sinodicească aceasta, și s'a așternut în cea de față dumnezeiască condică a Sfintei Mitropolii a Sucevei și a toată Moldova, în anul 7108 [1600], luna Iunie în 2, fiind a 16^a indicție

Nectarie, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop al Întăii Iustiniane, al Ohridei și a toată Bulgaria, Serbia și celelalte.

Cu mila lui Dumnezeu Mitropolit de Tîrnova și vechil al Moldovlachiei, Dionisie.

Smeritul Mitropolit al Chesarei lui Filip, Gherman.

Smeritul Mitropolit al Vodenei, Teofan.

Smeritul episcop Petronie de Muncaciū.

Smeritul episcop Efrem de Hebron.

Dionisie alege pe doi clerici, cari dispar apoi odată cu împrăștierea strălucitoarei fantasme a stăpînirii lui Mihai. Ei fură puși să jure credință lui Mihai și fiului său Nicolae-Voda Petrașcu, pe care Moldovenii îl cereau Domn. Făgăduiala lui Filotei episcop de Roman și a lui Anastasie

episcop de Rădăuți s'au păstrat. Nu tot așa a episcopului Hușilor, al cărui nume nu-l cunoaștem. Cît despre Mitropolie, ea rămase în sama lui Dionisie însuși.

Къ снм же подобает ми сѧ и прїемлѧ стѹж и къселенскїи седмїѧ съборѹ ꙗже на стража пракнѧ дѹгматѹх събракшѧ сѧ, испокѣдѹж запокѣданїа нхъ ; подобает же ми сѧ хранити пракнѧю и стѹж запокѣди, еанка по докѹлнѹх крѣмена и лѣта къвбразншѧ сѧ, късѧ оубѡ еанка ѡни къспрїемлѣтъ, съкъспрїемлѣ, и ѡт еанка ѡткращѧтъ сѧ. съѡткращѧ сѧ, ещѣ и къ цркѹкное мирѹ испокѣдѹж хранити, и никакоже съпрїѡтнѣннѡе мыслѹти и творити къ ксеѣго жнѣота ; по послѣдоканїи оубѡ семѡѹ, покарѣж сѧ благоѡбѣрнѡмѹ геднѹ Іѡ Мнханаѹ кѡекѡдї и бѣомѣнчаннѡмѹ снѹ еѣго Іѡв Николаѣ кѡекѡд и никѡгда же съпрѡтнѣно, ни ѡсѡшаннѡ быкатї ми, нѣ ѡт късеѣго срдца и ѡт късеѣ дѹшеѣ къзлюбнѣти нхъ ѡ късем жнѣотѣ моемъ ; и ещѣ къ снм же послѣдоканнїи и посѡшанїи еж къ прѣѡшнѣннѡмѹ геднѹ и кадѣка мнѣрополнѣтѡѹ стѣн мнѣрополїи бѣѡмѣспасемѹ града соѹчакѣсѣаѣго и късен земли Мѡлѣдѣнїи кїр Днѡннїсїѡѹ, ѡбѣщѧж сѧ съ страхѹмъ бжїемъ и благостїѧ бжѣтѣкнѡж и истнннѡмъ разѡѹмѡмъ кърѣжченнѡе мнѣ стадо добрѣ пастѣнѣти, [и и]спракнѣти ѡт късѣтѣкого лѣжакѣстѣїа, чѣта себѣ съблѡстнїи късеѣ снѣлѡж сѡеѣж ; ещѣ пакѹ снм съмѡтрѣнїемъ еж ѡт бѧ прїѡхѡмъ, очнїѧж сѧ Гнѡмѡноѣа съгрѣшенїа еж ѡ мѣздѣ, ꙗѣо ни прѣжде рѣжѣположенїи, нѣ ни по хѣротѡнїи, ѡеѣж лнѣо хнѣтростїѧ и ннѣщѣеканїемъ ѡбѣщѧхъ. Къ късѣмъ же послѣдоканїи и посѡшанїи ѡбѣщѧж сѧ съ страхѹмъ бжїемъ, не творити ми ннѣчтоже по нѣжѣди, ни ѡт црѣсѣаѣго и кнѣсѣтѣкнѡаѣго страха, ащѣ и съмрѣтїѧ прѣтѡтъ, нѣ ни по прїѡтїѡ мѣзды ѡт ѣоѣго лнѣо, ни крѡмѣ кърѣжченнѡе ми кадѣчѣстѣко къ тѣжѣднѹхъ дрѣзнѣжѣти ѡ рѣжѣположенїи, бѣз покѣлѣнїа мнѣрополнѣтѡа, не тѣчїа азѹ не наемннѣкъ и бѣз подѡтѣа нѣж ннѣже къ мнѣ прнѡбещѣннїи такѡкїи, и ащѣ не нзѡлѣк снѣѣ нѣкрѣчѣеннѡ пастнїи стада хѣа, лнѣшнѣ бѣдѣж сѧна сѡеѣго, ꙗѣѣ бѡ ꙗѣо и самнїи тѡѹне прїѡхѡмъ. Гѣннїсѣана ж[е] бѹшѧ сн рѣжѣѡжъ моемъ Фнѡлѡдѣѣс мѣстїѡю бжїю ѹпоѹѹфїѣс стѣн ми епїсѣѡпїїи рѡманѣскѡн, вѣлѡѹ ѡзрнїи и ендїѣкта гї., мѣсѣа ѹнїи, на памѣт стѣго прѡрѡѣа амѡсѣа, ѡїѣѣа ісѡїа прѡрѡѣа. Фїлѡдѣѣс епнѣѡпн Рѡм.

arhiepiscop târnovean în adevărat Mitropolit moldovenesc, ci ținea de o potrivă titlul său d'întăiū și cea de a doua dregătorie a sa ca πρόεδρος, locotenent. În această însușire el dă un act de despărțenie, singurul cunoscut în tot trecutul nostru. Din faptul că într'însul se spune lui Ioan episcopul de Huși, cu toată cuviința: «prea-iubitorul de Dumnezeu», s'ar crede că acesta singur dintre vechii episcopi se împăcase în sfîrșit cu cîrmuirea lui Mihai. Dar dezbaterele asupra autenticității unui act dat de dînsul, dovedesc că el lipsia încă din țară. Actul e iscălit și de Mitropolitul Cesaarei, care rămăsese decî în Suceava stăpînită de Hatmanul Udrea, lîngă ocrotitorul său, Dionisie.

† СЖД Н НСКШЕНІЕ БГОЛЮБЕНКЪХ АРХІЕПСКЪ Н ЕПСКПЪХ Н ПРИДЕНКЪХ ПОПЪХ Н ДІАКОНЪ.

† Προκαθημένης τῆς ἡμῶν ταπεινότητος, παρόντος καὶ τοῦ πανιερωτάτου μ[ητ]ροπολίτου Καισαρίας τῆς Παλαιστίνης καὶ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Ῥομάνου, προσήλθεν Γεώργιος γραμματικός, λέγων ὅτι, ἔχων γυναῖκα ὀνόματι Δραγούτζα, ἄνευ εἰδήσεως αὐτοῦ πορευθεὶς πρὸ καιροῦ εἰς τὸν θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Χουσίου, κύρ Ἰω[ά]ν[ν]ην, μετὰ μηχανῆς καὶ δόλου ἐδιελεύχθη ἐξ αὐτοῦ χρόνου δὲ παραδραμόντος, ἐπορεύθη καὶ αὐτὸς πρὸς τὸν εἰρημένον θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Χουσίου, καί, τὴν αἰτίαν εἰπὼν, ὡς μετὰ δόλου ἔλαβεν ἡ γυνὴ αὐτοῦ Δραγούτζα γράμμα διαλεύξεως, ὁ δὲ θεοφιλέστατος κύρ Ἰωάννης ἐπίσκοπος ἔδωκεν γράμμα ἀθώσεως εἰς τὸ λαβεῖν αὐτῆς τὴν γυνὴ αὐτοῦ Δραγούτζα ὁ εἰρημένος Γεώργιος γραμματικός· καί, ταῦτα εἰπὼν, προέτεινε καὶ γράμμα τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου. Ὁ δὲ ἀδελφὸς τῆς ἡρημένης Δραγούτζας, Ὀνούφριος, ἔλεγεν ὅτι τὸ γράμμα ὅπερ λέγει ὁ Γεώργιος ὅτι ἀθώωθη παρὰ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου οὐκ ἔστι μετὰ εἰδήσεως τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου, ἀλλὰ τις μοναχὸς Ὑσαῖας ὀνόματι, λαβὼν παρὰ τοῦ εἰρημένου Γεωργίου μελήσσια τρία, πλάσας γράμμα ἐκ προσώπου τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου, δέδωκεν αὐτῷ. Ἡ ταπεινότης δὲ ἡμῶν, ζητήσας μαρτυρίας εἶπερ οὕτως ἔχει τὸ ἀληθές, ὡς ὁ αὐτὸς Ὀνούφριος λέγει, προσέφερεν τὸν ὀσιώτατον ἐν ἱερομονάχοις κύρ Ἀθανάσιον τὸν ἀρχιμανδρίτην καὶ καθηγούρενον τῆς σεβασμίας μονῆς Μπίστριτζας καὶ τὸν ὀσιώτατον ἱερομόναχον κύρ Εὐτύχιον, ἄνδρας εὐλαβεῖς καὶ ὀσίους, οὓς ἀκριβῶς

ἐξετάσας ἡ ταπεινότης ἡμῶν, εὗρε καὶ αὐτοὺς μαρτυροῦντας, ὡς μετὰ δόλου ἔλαβεν ὁ Γεώργιος τὸ γράμμα παρὰ τοῦ εἰρημένου μοναχοῦ Ἡσαίου. Ἡ ταπεινότης ἡμῶν, κατὰ τὴν αὐτὴν μαρτυρίαν, δεδώκαμεν ἄδειαν τῇ γυναικί, ἵνα ὑπάρχη διαζευγμὸν ἀπὸ τοῦ πρῶην ἀνδρὸς αὐτῆς Γεωργίου κατὰ τὴν διάζευξιν ἣν ἐποίησεν ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Χουσίου κὺρ Ἰωάννης, καὶ αὐτὸς ὁ Γεώργιος ἀπὸ τὴν ποτὲ γυνὴ αὐτοῦ Δραγούτζα. Ὅθεν καὶ εἰς δῆλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν βεβαιωτήριο γράμμα τῆς ἡμῶν ταπεινότητος καὶ κατεστρώθη ἐν τῷ παρόντι θείῳ κώδικι τῆς ἁγιωτάτης μ[ητ]ροπόλεως Σουτζιάβας, ἐν ἔτει ἔρη'τφ, μηνί Ἰουλίῳ κς'τφ, ἰνδικτίωνος δεκάτης τρίτης.

+ Ὁ Τυρνόβου καὶ πρόεδρος Μολδοβλαχίας Διωνύσιος.

+ Ταπεινὸς μ[ητ]ροπολίτης Γερμανὸς Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης ¹,

προκαθημένης τῆς ἡμῶν ταπεινότητος ἐν τῷ ἱερῷ κρητηρίῳ παρὰ (*sic*).

Judecata și încercarea de Dumnezeu! iubitorilor arhiepiscop și episcop și cuvioșilor pop și diacon.

Stind în Scaun Smerenia Noastră, fiind de față și prea-sfințitul Mitropolit al Chesareii Palestinei și prea-iubitorul de Dumnezeu episcop al Romanului, a venit Gheorghe grămaticul, spuiind că, avînd el nevastă, anume pe Drăguța, fără știința lui ducîndu-se ea mai înainte la prea-iubitorul de Dumnezeu episcop de Huși chir Ioan, cu meșteșug și înșelăciune s'a despărțit de el. După cîtva timp, s'a dus și el la acel prea-iubitor de Dumnezeu episcop de Huși și spuiind pricina, cum că prin înșelăciune a luat nevasta lui, Drăguța, carte de despărțenie, iar prea-iubitorul de Dumnezeu chir Ioan episcopul dădu carte de desfacere, ca să-și iea înapoi nevasta, pe Drăguța, acel Gheorghe grămaticul, și, spuiind acestea, a întins și cartea prea-iubitorului de Dumnezeu episcop. Iar fratele acelei Drăguța, Onofrei, a spus că acea carte ce spunea Gheorghe că s'a desfăcut de către prea-iubitorul de Dumnezeu episcop, nu e cu știința prea-iubitorului de Dumnezeu episcop, ci un călugăr anume Isaia, luînd de la acel Gheorghe trei stupi, plăsmuind scrisoarea ca din partea prea-iubitorului de Dumnezeu episcop, i-a dat-o. Decî Smerenia Noastră, căutînd mărturiile dacă este așa cu adevărat precum spune Onofrei acela, a adus pe prea-cuviosul între ieromonah! Atanasie arhimandritul și egumenul cinstitei mănăstiri a Bistriței și pe prea-cuviosul ieromonah chir Eftihie, oamenii evlavioși și cuvioși, pe cari cercetîndu-î cu de-amănuntul Smerenia Noastră, i-a văzut și pe ei mărturisind că prin înșelăciune a luat Gheorghe cartea de la acel călugăr Isaia. Smerenia Noastră, după această mărturie, am dat voie femeii ca să-î fie despărțenie de

¹ Jos, o socoteală făcută de *Rechen-Herren* din Cluj.

bărbatul ei cel de mai înainte, Gheorghe, după așezământul ce a făcut preaiubitorul de Dumnezeu episcop de Huși, chir Ioan, și Gheorghe, din parte-i, sa fie despărțit de soția lui de mai înainte, Drăguța. Decî, pentru mărturie și siguranță, s'a făcut și această scrisoare de adevărîță a Smereniei Noastre și s'a așternut în cea de față dumnezeiască condică a prea-sfințitei Mitropolii a Sucevei, în anul 7108 [1600], luna lui Iulie 26, indicția a treisprezecea.

† Al Tîrnovei și vechil al Moldavlahiei, Dionisie.

† Smeritul Mitropolit Gherman de Chesarea Palestinei, stînd împreuna cu Smerenia Noastră în sfîntul dicastiriu.

Cum se vede, a fost odată o Condică a Mitropoliei Sucevei, din care sînt rupte aceste foi. Unde vor fi celelalte? Se poate nădăjdui că le va aduce la lumină vre-o descoperire fericită?

II.

CRONICA ȘEDERII ÎN BENDER A LUI CAROL AL XII^{LEA}, REGELE SUEDEI, DE ALEXANDRU AMIRA.

I.

Cronica lui Carol al XII^{lea} de Alexandru Amira.

În altă carte¹ am vorbit despre Alexandru Amira sau Amiras, Compiler și întregitor al unei Cronici a Moldovei, scrise în românește și în grecește, când Scaunul acestei țeri îl ținea agerul și luminatul Grigore Matei Ghica, el se născuse undeva în Grecia, prin părți supuse Venețienilor sau cercetate de negustori apusenți, în care deci se înțelegea și se vorbea chiar limba italiană. Levantinul italo-grec veni prin părțile noastre poate pe la Hanul Tatarilor. Când Carol al XII^{lea} se adăposti lângă Bender, Amira se tocmi la dînsul «secretariu de cancelarie» pentru tîlmăcirea scrisorilor grecești și orientale, de care veniau destule în adăpostul leului suedes învins. El avea aici ca tovarăși pe alți Greci ca dînsul, între alții pe Afenduli, care represinta la această curte pribeagă pe vicleanul Domn Brîncoveanu. Amira va fi fost un tîlmăcitor dibaci, dar poate o slugă necredincioasă; cel puțin, mai tîrziu, Nicolae Mavrocordat dădu în vileag că «secretariul» stătea în înțelegere cu Hanul și cu alții cari erau doritori de știri despre Craiul de la Bender. Dar el nu fu silit nici-odată să plece de acolo, unde stătu până în 1714.

Cel d'întăiu Domn moldovean care-l întrebuiță, fu Mihail Racoviță; de la acesta primi el caftanul, foarte sărăcăcios de altfel, de Mare-Ușer, dregătorie pe care o avea la 1716, adecă îndată după trecerea în Țara-Românească a lui Nicolae-Vodă. Era întrebuițat mai ales pentru dezbateri cu Tatarii, printre cari avea cunoștințe și a căror fire nu-i era

¹ *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea*, vol. I.

străină. Era, la întâmplare, și călăuz al solilor creștini ce nemeriau prin Moldova, Căminar încă supt Racoviță, el ajunsese Sluger-Mare al urmașului acestuia, Grigore Ghica, pe lângă care făcu aceeași slujbă. De la dînsul primi el sarcina, foarte anevoioasă, și pe care n'o îndeplini fără pricepere, de a strînge la un loc, într'o singură povestire pe scurt, știrile despre trecutul Moldovei și de a înnădi povestirea întâmplărilor la care, de la 1716 înnainte, fu însuși martur de căpetenie.

Tot Amira e acela care, luîndu-și titlul de «canțileariu», învățat la Bender încă, traduse din italienește în grecește o «Viață a lui Petru-cel-Mare». Această carte: *Vita di Pietro il Grande*, apărută în Veneția la 1735, are de autor pe Italianul Catiforo, care întrebuiță o parte din bogatul material gazetăresc ce se afla cu privire la biruitorul lui Carol al XII^{lea}. Cartea se răspîndi și în Răsărit, și un exemplar din ea, purtînd însemnarea «ex libris domini P[rincipis] S[ancti] R[omani] I[mperii] Basaraba de Branco[van]», se află astăzi în Biblioteca brîncovenească dăruită vechii biserici din cetatea Brașovului. Un boier muntean o traduse după tipăritura din 1737, în românește, la 1749.

El a scris însă și o «Istorie autentică a lui Carol al XII^{ea} în timpul șederii sale în Turcia». Lucrarea se înfățișează în italienește în manuscriptul 969 de la Biblioteca Archivelor din Viena¹, singurul cunoscut. Dar Amira nu e acela care i-a dat forma ce o avem astăzi, ci un Italian necunoscut a prefăcut în limba sa, fără să schimbe nimic («ricavatta esat-tamente»), un manuscript («ragguaglio») pe care-l trimesese fostul funcționar de cancelarie al regelui suedes, fostul său «prim-interpret», cum spune titlul.

Cărticica nu era necunoscută învățaților suedesi, dar o ediție nu se dăduse până acum. Cea de față poate folosi deci și istoriei literaturii românești și cercetărilor cu privire la regele eroic al Suediei.

¹ 92 pp. in 8° mic și 4 albe; legătura contemporană.

**Autentica istoria di Carlo XII,
Rè di Suezia, nel tempo della sua dimora in Tur-
chia, la quale durò per cinque anni e tre mesi; ri-
cavatta esattamente dal ragguaglio fattone dal sig.
d'Amira, che lo hà servito in tutto il suddetto tempo,
per suo primo interprete.**

Pietro 1mo, detto il grande, Zaro di Moscovia, 1702 alleato colla Danimarca e col rè di Pollonia Augusto II^{do}, mosse la guerra al rè di Svezia Carlo XII, in età di 16 anni, per riprendere certi Stati, li quali dagli antecessori di questo furono tolti agli Russi.

Il rè di Svezia vinse subito gli Danesi, e gli obbligò a pace avvantaggiosa.

Di là andò a Narva, città russa, confinante, e vinse questi, dandogli una furiosa battaglia.

Si portò in Pollonia. Fatta la partita per lui, andò in Sassonia, e fece al rè Augusto abdicare la corona: tornato in Pollonia, fù eletto Stanislav Lescinski per rè. Gli Russi, sentendo ciò, fecero frattanto scorrerie in Pollonia, e Stanislao dava parte alla Porta Ottomana dell' avvenimento suo al trono, per ajuto e valore del rè di Svezia; ed il Gran-Signore mandò persona in Pollonia, per informarsi delle cose, perchè le azioni gli piacquero, che fece il rè di Svezia. Mandò dunque per ordine della Porta il Passà di Bender un Aga, a complimentare il rè nuovo, e nell'istesso tempo gli diede una lettera pe' l rè di Svezia¹.

¹ Il Pascià di Bender era in quel tempo Iussuf. V. la Cronica di Moldavia di I. Neculce, in Kogălniceanu, *Cronicle României*, II, Bucureşti, 1872, p. 286. In verità, la Porta prese soltanto le sue misure per esser informata di quel che occorreva in Polonia, e incaricò il principe di Moldavia, allora Mihaï Racoviţă, a raccogliere le novelle. V. la relazione dell'ambasciatore di

Il rè di Svezia, corrispondendo, contrasse amicizia stretta col Gran-Sultano Ahmed terzo. Il rè entrò in Ucraina russa; ed il generale o' hatman russo, deto Masepa, con tutto l'esercito di Zaporova¹ di 50 m. uomini, prese il partito con lui, contra il Zaro suo padrone. [E] li Cosaki zaporovani è un' ordine di milizia de' stessi Cosaki in Ucraina, detto Zaporova.

Il Hatman russo non potè fornire abbastanza dei viveri e quartieri, di maniera che gli Svezesi soffrirono molto: morivano gli uomini e crepavano gli cavalli.

Vedendo questo cattivo stato i Cosaki, fuggirono più della metà al Zaro, loro padrone, spiegandoli il loro stato. Frattanto il rè di Svezia dimandò ajuto dal Bassà di Bender e dal Chan de' Tartari²; questi lo persuasero di mandare prima un' inviato alla Porta Ottomana [1709³], per trattare la pace; ma non gli diedero ajuto; nè mandarono ministro dal rè di Svezia, come desiderava.

Frattanto la primavera venne, ed i Russi avanzavano verso la Ucraina: [lo Zaro diede, verso la fine di giugno⁴, battaglia al rè di Svezia a Pultava, la vinse, ed il rè, che fù ferito nel piede, abbandonò la sua infanteria, la quale dovette rendersi ai Russi a discrezione, e, di notte, con 6.000 cavalli incirca, fuggì verso Ozacow⁵, per ritirarsi in Turchia.

Olanda a Costantinopoli, Collyer; 5 ottobre 1704: «Middelerylen bespeurt men dat dit Hloff het oogh op den tweespalt in Polen hat, ende den prins van Moldavien geordonneert heeft by continuatie te adviseeren wat in die quartieren sal comen voor te vallen». Il nome dell' inviato di Stanislao, che prese nondimeno la via di Moldavia per andar a Costantinopoli, non mi è conosciuto: le cronache non lo danno, e perciò dev' esser stato un semplice agente.

¹ I Casachi Zaporovi (da *запор*) sono quei delle cataratte del Dniepr. Prima sottoposti alla Polonia, passarono poi sotto il dominio dei Moscoviti. Ucraina significa «borderland», terra dove si riscontrano confini di Stati diversi.

² Il Chano dei Tártari di Crimea era, dal 22 dicembre 1707, Devlet-Ghirai (Hammer, *Gesch. des osmanischen Reiches*, edizione di Pesth, 1836, IV, p. 692).

³ Annotazione dell'autore, sul margine del foglio.

⁴ Al 27 giugno (8 luglio) 1709.

⁵ Oczakow (Ozù dei Turchi, Voia dei Rumeni), grande città al punto dove'l Dniepr sbocca nel Mar Nero. Il Pascià di Oczakow aveva un' autorità superiore a quella dei capi turchi vicini a lui e poteva esser considerato come'l guardiano del limite orientale dell' Imperio. Ma già cominciava a attribuirsi

Il Bassà di Ozacow, il quale ignorava tutta la corrispondenza del rè colla Porta, non volle darli barche per farlo passare il fiume, volendo darne prima avviso al Bassà Iusuf di Bender. Il rè si vidde forzato di mandare 3.000 de' suoi per combattere il corpo russo il quale l'inseguì, per guadagnar tempo: frattanto il rè, co' suoi, passò il fiume, prendendo per forza le barche, ed il Hatmano russo Mazepa non lo abbandonò mai. Di quei 3.000 uomini non ritornorno quasi nissuno, ed Iusuf-Bassa di Bender, sapendo alla fine la venuta del rè, gli mandò il suo Kapigilar-Chekayassi¹ incontro, con tende ed ogni bisogno.

Il rè venne a Bender nel mese di luglio: il Bassà gli diede visita, ed il Chano di Crimea gli scrisse lettere di complimento e d'informazione di quello si deve trattare².

questa situazione al Pascià di Bender, suo vicino. Lui era'l Seraskier o generalissimo nel 1709.

¹ «Il luogotenente degli uscieri»; per un Pascià, il suo maestro di cerimonie.

² La novella della battaglia di Pultava arrivò a Costantinopoli per un corriere del principe di Moldavia, il 18 di luglio (corrispondenza olandese di Costantinopoli già citata). Secondo'l cronista moldavo N. Costin (Kogălniceanu, o. c., II, p. 68; K. diede anche un compendio francese, *inesattissimo*, delle pagine nelle croniche moldave che riguardano la storia generale dell'Europa: *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre le Grand, Charles XII, Stanislas Leszczyński, Démètre Cantemir et Constantin Brancovan*, Jassy, 1845, in 8°), i primi uffiziali dell'esercito svedese arrivarono a Jassy, capitale della Moldavia, il giorno di 12/13 agosto. — Nella primavera di quello stesso anno era passato per la Moldavia un residente del rè Carlo. Il principe Rakóczy, pretendente al dominio della Transilvania, scrive, al 12 di marzo, da Muncaciù (Munkács), a uno certo Herbaix: «Ledit residens [du roy de Suède] m'a proposé de lui favoriser son passage pour joindre l'armée des Suedois par la Moldavie, de luy donner une lettre au Chan de Tartarie». Al 7 aprile Rakóczy aggiunge che l'agente ha risoluto di attendere l'arrivo di Désalleurs, ambasciatore francese a Costantinopoli (ms. 309 della Bibl. del Archivio imperiale di Vienna, f° 23 V°, 76). — A Vienna s'intese prima, in settembre, che «il rè di Svezia, havendo ottenuto dal Sarascchiere di Vallachia di poter mandare alcuni de' suoi a Stockolm, uscì anch'esso travestito da Bender, per fuggirsene, mà, stato riconosciuto, dovè ritocedere» (relazione di Vienna, 14 settembre 1709; Bibl. dello Stato a Napoli, ms. G. 22, fol. 329 V°). — Al 29 settembre, il bailo veneto non sapeva niente del ricovero di Carlo XII (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, — edizione dell'Academia Rumena—, IX, parte I, p. 444, n° DCXIII).

Il rè mando con una lettera ancora, in data 13 luglio, da Ozacow, il sig^{re} Negebaur, di nazione tedesco, al Gran-Signore, per consigliarlo di fare la guerra contra li Russi, ed allontanarlo dalla Pollonia, acciocchè il rè Augusto non torni al trono, e diventasse così potente,—offerendoli nello stesso tempo la sua assistenza¹.

La Porta chiamò il Chano della Crimea per consultarsi con lui se si dovesse muover guerra contra il Russo, o se si dovesse, con scorta ottomana, rimandare il rè di Svezia nel suo regno².

Il Chano Dewletkerai ne dà avviso al rè della sua avvenuta, e si scusa, nel mese d'ottobre 1709, di non poterlo vedere istesso, per la fretta che la Porta gli faceva: li mandasse però il suo figlio³.

L'inviato svezese Negebaur arrivò fin tanto a Costantinopoli, nel mese di agosto; il quale dalla Porta fù trattato, secondo il costume, con taino⁴ e guardie, alloggiato in Pera. Ei dava le visite ai ministri esteri, ed eglino glie le restituivano. Erano allora a Pera i ministri: l'ambasciadore di Francia, marchese di Feriol; d'Inghilterra, Cavagliere Sutton; d'Olanda, conte Giacomo Colier; di Venezia, Alovise Mocenigo; dell'imperator de Romani, residente Michele de Tallman⁵.

Ebbe il sig^{re} Martino Negebaur l'audienza co' soliti onori,

¹ Verso'l fine di novembre era già a Costantinopoli l'Neigebauer e presentava un ragguaglio al Gran-Visire, insieme coll' ambasciadore di Francia (Hurmuzaki, *Supplemento* I, vol. I, p. 372). Si credeva in Valacchia ch'il rè sarà invitato a partire per mare o per la Polonia (Smolensk) (*ibid.*, IX, parte I, p. 445, n° DCXIV). Neigebaur visitò verso'l 15 di novembre i ministri stranieri a Costantinopoli (*ibid.*, n° DCXV). Fù ricevuto dal Sultano appena verso'l 15 di dicembre, essendo dragomano'l giovine Giovanni Maurocordato, fratello del nuovo principe di Moldavia (corrispondenza olandese di Costantinopoli già citata). Cf. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, Bucureşti, 1902, p. XLI.

² V. la nota precedente.

³ Certamente Amira era stato traslatore di quella lettera del Chano, di cui sà la data precisa.

⁴ Il taino sono i viveri attribuiti giornalmente per la Porta ad un ospite o anche ostaggio e prigionio di Stato.

⁵ L'elenco è esatto. V. anche la nota precedente.

dal Veziar Ali-Bassà¹; mà gli fù rifiutata l'audienza del Gran-Sultano, non avendo carattere, nè d'inviato, nè d'ambasciatore: mà quello d'inviato fugli subito concesso dal rè, e poi ebbe l'audienza dal Gran-Signore.

Il Gran-Veziro rispose per avanzo al rè, con cortesia, dicendoli che l'amicizia sua eragli gratissima, ed alla Porta, mandandoli un changiar² con diamanti ed un cavallo riccamente addobbato.

In ordine poi al Gran-Signore, rispose alle lettere del rè, doppochè Negebaur ebbe presentate le credenziali d'inviato, assicurando il rè di voler compiacere, entrando in amicizia seco lui.

Il Veziro scrisse al suo primo ministro, Cancelliere Müllern, coll' istessa cortesia, e ssì dice che, tanto egli, quanto il Gran-Signore, nelle lettere, che, per fare le capitolazioni ad normam degli altri monarchi, si abbia dato plenipotenza al Pascià di Bender, essendo vicino al rè, per finirle più presto.

In questa occasione si mandò colli kapidgi-basci³, chè portò le lettera dal canto del Gran-Signore, per il rè, 25 cavalli, frà li quali uno era riccamente addobbato, e 10.000 zecchini turchi, per il rè; ed il Veziro gli mandò 5 cavalli, uno frà questi addobbato. Frattanto, nè si diceva di voler far la guerra, nè di non volerla fare, contra i Russi. Sentendo il rè Augusto di Pollonia la disgrazia del rè di Svezia, ritornò in Pollonia, benchè promettesse al rè di Svezia di non ritornarci più, e Stanislao si rifugiò in Svezia, e stava alle sue spese alloggiato. Nel palazzo [*sic.* Il Palatino] di Chiovin Potoski, che era del partito di Stanislao, passò per la Transilvania con 4 a 5 m. Pollacchi appresso il rè di Svezia a Bender⁴.

¹ Il Gran-Vesir era Ali-Pascià di Ciorli (3 maggio 1706 - 15 giugno 1710). Hammer, tavole dei funzionari turchi; I. c.

² Sciabola ricurva, in usaggio dai Turchi.

³ Capi degli uscieri del Sultano.

⁴ Giuseppe Potocki, Pálatino di Chiev, passo per Iassy, andando a Bender, soltanto nel mese di aprile 1710 (Iorga, *Studii şi documente*, I-II, Bucureşti, 1901, p. 69). Forse anco, dopo «palazzo» è una lacuna. Cf. il racconto esteso di N. Costin, in Kogălniceanu, pp. 76-8. L'ambasciatore olandese scrive sù questo

La Porta ci mandò un' Aga per trattare il quotidiano sostentamento del rè e di tutte le sue truppe dipendenti da lui, il di cui numero ascendeva a 1.300 Svedesi, 4.000 Cosacki, e 4.000 Pollachi: allora Ragozi era in guerra ancora contra li Tedeschi, e perciò poterono i Pollacchi passare per la Transilvania.

Alla Porta si fecero conferenze col Negebaur, mà non si promise di fare la guerra ai Russi, anzi li Russi spesero tanto denaro alla Porta, che la loro pace solennemente fù confermata per 30 anni¹; nulladimeno il rè di Svezia Carlo XII mise l'istesso Potoski alla Porta, per continuare le dimostrazioni della necessità di far la guerra ai Russi, che di già rilevò [1710] il generale Poniatowski, in nome del rè Stanislao; e ci arrivò il Potoski li 12 giugno 1710².

Il rè di Svezia, oltre li 1.300 uomini svedesi, che aveva seco tenuto, mandò, subito al suo arrivo a Bender, 700 altri svedesi soldati in Moldavia, li quali i Russi presero, facendoli prigionieri di guerra; li Turchi pure dissimularono³.

soggetto il seguente, al 30 maggio: «De prins van Moldavien dit Hoff heeft bekent gemaakt dat den Pa'atyn van Kiovia met ontrent dry duysent poolsche soldaten uyt Hungarien in de proventie gecomen is, om met meerhoogstgedagte Synce Koninclycke Majesteyt van Sweden te conjungeeren» in questo punto, al 7 di aprile, arriva a Costantinopoli l'inviato del rè Augusto, «Ponkowski, starost Swaroszeczki». Sù Bonkoski, v. Hurmuzaki, *Suppl.* I, vol. I, p. 380, n° DLXIX.

¹ Nel mese di dicembre 1709, inviato moscovita essendo Tolstoi (Hammer, ed. citata, IV, pp. 102-3). — Al 20 di gennaio, l'agente olandese di Smirna credeva che un esercito svedese era venuto in Moldavia per liberar il rè: «Onk wert gedivulgeert dat 12.000 Sweeden in Moldavien soude wesen aangekomen, en gedestineert syn om [Syn] Majesteyt te komen afhalen²; dat men egter oordeelt confirmatie vereyst».

² L'ambasciatore olandese fissa 'l 24 di giugno per l'arrivo di Potoski a Costantinopoli: «Den 24 dito quam hier in Pera met een kleyn gevolgt uyt Bender te arriveeren den Palatyn van Kiovia» (relazioni del 24 luglio). — Il principe di Valacchia avea ricevuto l'ordine dalla Porta di lasciarlo passare con un seguito di soltanto cinquanta cavalli (Hurmuzaki, *Suppl.* I, vol. I, p. 380, n° DLXIX). — Poniatowski era già a Constantinopoli col mese di febbraio (*ibid.*, p. 375, n° DLIX). — Il dato di 12 giugno da Amira pruova che da lui s'impiega il stilo vecchio (12=23).

³ Amira parla dell' incursione dei Russi, che occisero nelle parti di

Successe frattanto una disputa per li schiavi svedesi, i quali dall' ambasciador russo Tolstoi fuggirono all' inviato svedese: il Supremo-Veziro favorì il Russo; sopra di che il rè di Svezia si sdegnò, e rifiutò d'accettare il cavalli del Veziro, li quali col Capidgi-Bassì in questo frattempo giusto arrivarono in Bender; fece scrivere un memoriale in turco al Gran-Signore, lo mandò col suo dragomano, Giovanni-Battista Savari, a Costantinopoli; il quale lo presentò al Gran-Signore, restando alla moschea. Il Gran-Veziro Ciorli-Ali-Pascià fù deposto, ed il Chiuperli-Numan-Pascià fù Veziro ¹.

Il rè regalò al Capidgi-Bascì No. 6.000 ungheri, ed alla sua gente 3.000 zecchini turchi, per li cavalli di Gran-Signore.

Frattanto morì a Bender l'arcivescovo del regno di Svezia el il Hattmano Mazeppa; il rè dichiarò per Chatmano il Cancelliere del Mazeppa, Filippo Orlik, il quale co' suoi Cosaki si mise in protezione del Kano di Crimea, per capitolazione ²;

Cernăuți (oggi Czernowitz, nella Bucovina) qualche centina di Svedesi e Cosacchi che volevano passar negli Stati del rè di Polonia; per punizione di aver lasciato commettersi questo eccesso, Racovița fù cambiato, ed il suo posto di principe fù dato a Niccolò Maurocordato. V. le croniche moldave e le relazioni venete e francesi in Hurmuzaki, II, cc.—Una lettera di Rákóczy (1° 129; 21 ottobre) contiene questo passo sull'affare di Cernăuți: «En arrivant ici, j'ai eu une nouvelle de Moldavie, laquelle effectivement elle m'avoit surpris. Clement vous le dira, et je crois que c'est une affaire passée à l'insçû du Czar: elle pourra cependant avoir des suites». V. anche'l seguente rapporto olandese di Smirna: «Den gewesene Waivoda of prins van Moldavien Michael Cantacuseno (*sic*) genaamt is tot Constantinopolen, onder pretest dat correspondentie met de Moscoviters soude hebben onderhouden, met syn vrouw en gantse familie, met alle syne bedienden, door een Capugi-Bassi opgebracht en gesamentlyk in de Seven Toorens gevangen gelet geworden; synde daaronder ook een Griek die met de jongste dogter van den heer Mavrocordati (wiens oudste soon in dat prinsdom is gesuccedeert) is getrouwt; sullende den tyt leeren hoe het verder daarmede sal aflopen».

¹ L'insuccesso delle negoziazioni con Carlo XII cagionarono al 15 di giugno la deposizione di Ali, il di cui successore fù Numan-Köprilî, fin' ora governatore di Negroponte (Hammer, IV, p. 104). Cf. Hurmuzaki, *Suppl.* I, vol I, p. 383, n^o DLXXIV; N. Costin, p. 79; I. Neculce, p. 298.

² N. Costin dà la data della morte di Mazeppa: 18/30 marzo (p. 64). Fù sepolto nella chiesa del villaggio di Varnița, e poi nel monastero di San-

ed avantichè il rè sapesse la violenza fatta dal Veziro al Negepaur per il schiavo, mandò alla Porta un suo commissario, Thomas Func, per dimandare ad imprestito dal Sultano ^{m.}₄₀₀ piastre; il Veziro non ci dava risposta categorica, perchè era disgustato col Negebaur, e per lo spazio di tre mesi non conferì con lui, mà bensì col Ponjatowski. Sentendo però il Veziro che il rè si sia lagnato contra di lui appresso il Sultano, accusandolo, frà gli altri punti, di esser parziale dei Russi, suoi nemici, avrebbe forse acconsentito al danaro, il quale Alessandro Amira sollecitava¹ per riconciliarsi col rè; mà lui fù deposto, e messo in suo luogo il sopradetto Numan-Bassà.

Il nuovo Veziro era negli interessi del rè, faceva imprestare il denaro e rivocare la pace fatta co Russi, dichiarando loro la guerra. Il nuovo Veziro ordinò al Reis-Effendi², di sentire l'inviato di Svezia, il quale si ci portò li 10 giugno col Ponjatowski, ed i due loro segretari. Si parlava là delle cose russe, pollacche e svezesi, ed allora la Porta prometteva di far passare il rè di Svezia con $\frac{m.}{40}$ soldati.

Li 12 giugno Potoski arrivò a Costantinopoli, e li 14 conferì col nuovo Vezire tre ore, dell' istessa materia come sopra; alli 19, il generale Poniatowski conferì di nuovo col Reis-Effendi; il discorso concerneva di ciò che la Porta non credesse ad un certo Boncowski, il quale dal Rè Augusto fù mandato alla Porta, e d'impedire nell' istesso tempo la venuta d'un inviato, detto Ribinski, che il rè Augusto mandava alla Porta; nel qual punto non riuscirono.

Agli 6 d'agosto, deposto fù questo Veziro, e chiamato in suo luogo Baltagi-Mehmed-Pascià. Sinchè questo venisse, Soliman-Pascià, Giorgiano, che aveva una nipote del Gran-Signore per moglie, fù messo Caimecam³. Questi non decideva di nulla

Giorgio a Galaţi, dove i Turchi profanarono, nel 1711, la sua sepoltura. Il pisar Orlik fù eletto Hattman nel giorno di ¹⁴/₂₅ aprile (*ibid.*, p. 76).

¹ Dunque Amira andò a Costantinopoli con Funk, di cui fù interprete.

² Ministro dela Porta incaricato cogli Affari Esteri.

³ Hammer crede che Numan sia stato cambiato col già Veziro Baltagi, poi governatore di Aleppo, il 7 di agosto (tavole già citate).

nelle cose del mondo, benchè tutti li ministri esteri ci fecero ricorso; si aspettava in tutto al nuovo Veziro. Frattanto, vedendo Tolstoi, ministro russo, che Potoschi e Poniatowschi appreso Numan-Bassa trovavano ingresso, e venivano favoriti il rè di Svezia e Stanislao, e volendo servire al Zar, suo padrone, per fas et nefas, cercò d'avvelenare tutti due i Pollachi. L'istromento era un chirurgo italiano, che seco aveva il Palatino, [e] un servo vallaco, nominato Giorgio, che parlava bene il pollacco, ed il quale gli faceva il caffè. Il chirurgo non volendo far l'operazione in persona, dava commissione al suo servitore di persuadere il Vallaco di mettere nella tazza di caffè, di quel condimento, promettendoli danaro. Il Vallaco diceva di volerlo fare, mà scoprì il segreto al suo padrone, il quale gli disse che dovesse dire al servitore del chirurgo di dover venire allora quando farà il caffè, non sapendo egli la quantità necessaria di metterci. Astuto anche questo, non ci consentì, ma gli disse di non poter' egli stesso venire all' ora necessaria, mà che manderà un' altro servitore, pure vallaco. Giorgio riferì tutto, ed il Palatino si contentò che venisse il servitor vallaco; mà prese differenti persone di Pera, le quali dovettero nella cucina nasconderssi, per attestare il fatto, acciocchè non potesse essere negato. Il general Poniatowski pure, ed il cappellano gesuito Zalenski, si misero in un armario, per la fessura del quale potevano vedere il malfatto. Il servitore viene, e mise nella tazza, la quale si empi col caffè, alcune cose di una mistura nera, la quale seco portava in una caraffina. Subito accorsero i servitori del Palatino, presero quel miserabile, lo resero agli gianizzeri del Negebaur¹, essendovi presente anco il suo dragomano. Il dragomano Amira col segretario del Palatino, Benoe², furono mandati alla

¹ Per onore e per custodia della persona, la Porta dava un numero di gianizzeri agli ambasciatori e agenti esteri.

² Il vero nome di questo personaggio è Benoît. Il suo figlio fù ambasciatore di Prussia a Varsovia. V. *Documente Callimachi* già citati, II, p. 666 e Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*, I, București 1895, pp. 380, 388; II, 1896, pp. 89, 91.

Porta per chiedere giustizia e gastigo. Comparvero tutti al Reis Effendi, il quale gli mandò dal Chiehaja¹, a cui fù esposto tutto, e consegnata la tazza col veleno. Il Suleiman-Pascià-Caimecam fece chiamare il Hechim-Pasci², il quale lo trovò veleno; il servitore fù condannato alla galera, perchè non lo negò, mà diceva che il chirurgo lo mandò a far tale ufficio, ed il chirurgo si nascose.

All' ambasciator Tolstoi, il Mufti³ non volle dare altra pena, poichè si preparava la carcere per lui, dovendosi in breve dichiarar la guerra.

Il rè Augusto ebbe parimente li suoi agenti alla Porta; il baron Golz⁴ ed il detto Spiegel, ed, il rè Augusto parimente avendo intenzione di mandare come ambasciatore solenne il Palatino di Mazovia, il signore Chomentowski, scrisse lettere per chieder licenza al Seraskiero di Bender Iusuf-Bassà et al Veziro: queste mandò ad un uomo suo, che arrivò a Bender, ed il Bassà voleva prender le lettere per mandarle a Constantinopoli; l'uomo vole però portarle istesso, e perciò l'incarcerò, avendo già dal passato Veziro Numan-Bassà istruzioni di riconoscere Stanislao per legittimo rè.

Li 16 settembre, Baltaggi-Mehmed-Veziro venne a Constantinopoli⁵; pochi giorni doppo, si dichiarò la guerra ai Russi, riconoscendo Stanislao per rè di Pollonia, ed, avendo allon-

¹ Luogotenente del Vesiro.

² Il Caimacam esercitava le funzioni del Gran-Vesiro absente. L'Hechim-Basci è 'l medico-capo del Sultano.

³ In casi straordinari si domandava l'avviso legale di questo «gran-prete» dell' Imperio.

⁴ Citeremo nel seguito relazioni di questo ministro. Era a Andrinopoli anche nel 1713. Il ms. 3552 dell' Archivio Reale di Dresda porta questo titolo: «Des General-Major Freyherrn von Goltz Negotiation bey der Pforte, etc., anno 1714-5», 2 volumi (il primo porta'l titolo: «Des General-Major Freyherrns von Goltz Verschickung nach Constantinopel, auch andere türkische und tartarische Sachen; anno 1712-13»). Lettere di Goltz anche nel mio libro: *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brîncoveanu*, Bucureşti, 1901.

⁵ Questo dato non era conosciuto fin' ora. V. Hammer, IV, p. 107.

tanato i Russi e stabilito Stanislao in Pollonia, face passare il rè di Svezia per la Pollonia¹.

Il Tolstoi fù incarcerato; l'inviato svedese assicurò il Veziro che il suo rè anderebbe di tal maniera nel suo regno; ed il Gran-Veziro chiamò il Palatino Potoski, dicendoli che portasse la nuova al rè di Svezia per la guerra dichiarata ai Russi² ed egli entrasse ancora in Pollonia per saccheggiare li Russi, e si dirigesse secondo gli ordini avesse già il Cham di Crimea; e gli diede ^{m.}₁₀ piastre pe'l suo ritorno, et una lettera pe'l rè di Svezia, con darli parte del avanzamento al Vezirato e della sua gran vigilanza pe' suoi affari.

Furono subito dalla Porta emanati gli editti o firmani a tutti li Pascià, per essere la primavera pronti alla guerra, e ciò alla fine di ottobre³. Il Chano dei Tartari ritornò parimente da Costantinopoli, con ordine di saccheggiare frattanto, sino alla pianura, il paese russo et essere d'accordo col rè di Svezia. Nel mese di gennaio [1711], il Chano istesso venne a Bender, all' udienza del rè di Svezia: vi assistirono li grandi de' Tartari, col Palatino, e tutti per discorrere sopra le congiunture ed operazioni.

Il rè diede un inviato suo, chiamato Lagerberg, con 10 uomini, ed il dragomano Giovanni-Battista Savari, al Chano, assieme, per la spedizione in Russia, per osservar tutto ed esserli di consiglio, e per ricevere li Svedesi, li quali potrebbero esser presi.

Concluse il rè col Chano di mandare in Pollonia molti

¹ Si vuol dire che l'intenzione era di ristabilir Stanislao e di rimandar il re di Svezia per la Polonia, ridiventata alleata sua. Il Chano de' Tartari consigliò la guerra al 9 novembre; al 18 si tenne 'l gran consiglio. Il Muftì dichiarò la guerra inevitabile (Hammer, IV, pp. 107-8; Hurmuzaki, *Suppl.* I, vol. I, p. 389, n° DLXXXV). L'ambasciatore olandese credeva che 'l rè avesse promesso ai Turchi la restituzione di Kamieniec al Dniester: «By all' het welke my ook wert verzeekert dat den Koning van Sweeden sich soo wel als den Palatin van Kiovia verbonden soude hebben, de sterkte Caminiec met een gedeelte van Podolien den G.-Heer te doen restitueeren» (relazione del 26 novembre).

² Lo stesso si dice nella relazione francese stampata in Hurmuzaki, *l. c.*, p. 389, n° DLXXXIV.

³ Deve leggersi: novembre.

editti sigillati da lui Chano, facendo intimare l'intenzione della Porta, che dovessero tutti sottomettersi a Stanislao; ed il rè fece un regalo al Chano, di una scjabola e' canger, ricca di diamanti, et un cavallo; ed altri due cavalli diede a'due principali Mirsa¹, che dovevano intraprendere l'istessa operazione.

L'istesso giorno, il Chano partì, ed, il giorno seguente, il Potoski et Orlik², coi loro esserciti, essendo il disegno di attaccare li Russi da quattro parti; cioè dalla parte della Crimea, dalla parte d'Ucrania, dalla parte della Pomerania, con esercito svedese, che il rè diceva che stava per trasportarsi colà da Stockholm, e dalla parte di Bender, coll'esercito.

Uno dei mirza di Crimea, della famiglia di Scirin, chiamato Giaum-Beyg³, ebbe a Bender ed in quelle parti permissione dalla Porta d'invigilare ai diritti dei Tartari, e voleva andare col suo corpo separatamente nella Piccola Ucraina, per saccheggiare il paese. Avendo il rè di Svezia conosciuto il suo umore, scrisse al Chano di ordinarli di non fare del male agli Cosaki che erano sudditi del Chattermano Orlik. La lettera mandò col suo ajutante-generale Arfidsohn⁴: il Sultano tartaro scrisse al rè, che ordini al beig tartaro di Bender di consultarsi con lui in tutto.

Il Potoski si lamentò appresso il Bassà di Bender che i Tartari non seguitassero il suo ordine, che depredavano troppo il paese, cioè inquietavano i Cosaki zaporoviensi, sudditi di Orlik, e trattassero male i Pollacchi, i quali già si sottomisero.

¹ I mirza tatarì erano i principi, i feudatari, che avevano autorità sopra un' intero tribù o sopra un numero di villaggi. V. la descrizione dei costumi tatarì che hò dato nel mio libro: *Studii istorice asupra Chilieî şi Cetăţii-Albe*, Bucureşti, 1900, p. 243 e seg.

² Un Sciria-beg comanda nel 1658 le truppe tartare mandate in Moldavia per combatterci un pretendente (Cronaca di Miron Costin, in Kogălniceanu, I, pp. 358-9).

³ Giaum-beg è ben conosciuto. Nel corso della guerra trà Turchi, Imperiali, Moscoviti e Veneziani, egli aveva occupato certi territorii di quà del Dniester. Poco dopo questi avvenimenti, Giaum si ritrova come beg in Bender e Oczakow (*Studii istorice* già citate, pp. 242, 246).

⁴ Arvidson. V. Teodoro Westrin, in *Historisk Tidskrift*, 1900, p. 22, nota 1.

Il Potoski si avanzò in Pollonia, e li Russi si ritirarono giù nel paese, abbandonando li piccoli forti.

Il rè di Svezia era in corrispondenza col Chano, e gli diede avviso di tutto, ed il Chano, verso la primavera, non avendo ponti per passare li fiumi, come per ordinario è il loro uso, se ne ritornò alla sua residenza, e ragguagliò al rè tutto quello si passò nella sua spedizione¹; si riferisce però la più parte alla relazione dell' inviato svedese che con lui stava, il signor colonnello Lagerperg, in data 11 aprile 1711. Consisteva la relazione, che tutto andava bene².

Alla primavera, li 11 di marzo³, il Gran-Veziro partì col suo esercito verso Bender: prima per abboccarsi col rè, e poi cercare l'armata russa, lasciando per Caimecam Celebi-Mehmed-Bassà: fece partire la flotta navale al Mar Nero⁴, e mandò un Bascià di tre code per terra al Mar Nero, per assistere alla flotta; ed il rè di Svezia mandò pure al Mar Nero, per ostare col Bascià, un suo generale, detto Koll, con alcuni uomini, ed il dragomano Simone Savari, Fiammingo. Il rè di Svezia diede carica in Bremen a Negebaur, lo fece partire di

¹ Il Chano aveva preso e saccheggiato la contrada di Harcov, ma non pote impadronirsi di Bialocircov (v. il ragguaglio, molto circostanziato, che ne dà N. Costin in Kogălniceanu, II, pp. 90-1). Cf. I. Neculce, *ibid.*, p. 304. — L'ambasciatore olandese riferisce nel mese di gennaio il rumore che i Russi avessero saccheggiato i magazzini di viveri nella Moldavia: «Daarby bespeurt men dat dese hoge ministers seer bekommert schynen te wesen voor een ontydigen inval der Moscoviters in Moldavien en Wallachien ende de ruinae van de magazynen aldaar opgerigt, gemerct die landchappen, sonder genougsame guarnigionen voorsien, byna open leggen (want in den selve geene vaste steeden zyn); nu alle de rivieren daarontrent door het ongemeent winter-saisoen (dat tegenwoordig regneert) vast bevroren zyn» (relazione del 19 gennaio). — In nnw «copia translaat van een brief door een domesticq van Haar Ho. Mo: Ambassadeur te Constantinopelen, uyt Jas in Moldavien gesckreven», senza dato (annessa alla relazione di 15 aprile), si dice che'l Palatino di Chiev, col figliolo del Chano, non fosse partito verso la Polonia, mà nella direzione di Raškov (al Dniester): perchè è accompagnato dai Tartari, i suoi amici abborriscono di riunirsi con lui.

² Traduttore della relazione fù, senza dubbio, il nostro Amira.

³ Secondo Hammer, sarebbe stato 'l 8 di aprile st. n.; dunque 'l 28 di marzo (IV, p. 111).

⁴ La flotta sarebbe partita, secondo Hammer, il 14 marzo (*ibid.*).

Costantinopoli alla sua nuova carica, per via di Smirna e per Olanda¹. In luogo suo rimandò il prima fù commissario per il danaro, il colonnello Func, come inviato².

L'accompagnarono sei nobili, frà quali eravi un conte Brielki ed un conte Posse; il seguito consisteva in 45 persone.

Scrisse con questo Func lettere al Gran-Signore, al Veziro, al Muftì, il quale ringraziò di aver dato il buon consiglio di far guerra contra li Russi³. Func trovò il Veziro in Adrianopoli, ebbe udienza, et andò a Costantinopoli. Poniatowski restò col Veziro, per attendere agli affari del rè di Svezia e di Stanislao. Ebbe Func a Costantinopoli entrata publica et udienza dal Gran-Signore.

Il rè Augusto s'insinuò apresso il Bassà di Bender, acciocchè egli gli procurasse dalla Porta la licenza di far passare un suo ministro a Costantinopoli, il quale già era arrivato a Leopoli; e, trovando resistenza, mandò un portator di lettere per altra strada a Costantinopoli. Il Bascià di Bender⁴ scrisse sopra questo affare più volte al Veziro, dimandandoli ragione principalmente del di sopra mentovato uomo del rè

¹ Il 17 marzo, Neigebaur era ancora a Costantinopoli. In una relazione di questo giorno (ms. 3625 dell' Archivio Reale di Dresda, fo 326), un corrispondente di Pera del rè Augusto scrive che 'l suo capo-interprete avesse letto dal Reis-Effendi un memoriale di Neigebaur, in cui si denunciava un'alleanza che fosse conclusa doppo l'affare di Pultava trà il Zaro ed Augusto. I due sovrani avevano «eine Of- und Defensiv-Alliance gemachet...», um, in Fall die Ottomanische Pforte den König von Schweden protegiren möchte, dieselbe sodann gesambter Hand auszugreifen, mit Beding dass König Augustus Czaarl. Maytt. alle pohlische Gräntz-Vestungen verpländen und einräumen solten (wie dann würcklich geschehen) um mit Einwilligung und Zuthun derer in denen he-nachbarten Landschaften wohnhaftigen Christen (ohne Moldau und Wallachey zu nennen), bey erster Gelegenheit, dieses Reich anzufallen: il Zaro otterrebbe, in iscambio, l'Ucraina), con tutte le sue dipendenze.

² Toma Func diede alla Porta un'obbligazione per 800 borse imprestate in nome del suo rè, il 13 giugno 1710 (Westrin, *l. c.*, p. 4).

³ Era Pascimacgizadè-Effendi (dal agosto 1710 al 12 febbraio 1712). Hammer, elenchi dei dignitari ottomani.

⁴ Dal mese di novembre era un Cnrà-Mehmed (Iusuf essendo stato mandato, per disgrazia, a Trebisonda); Hurmuzaki, *Suppl. I*, vol. I, p. 389, n° DLXXXIV.

Augusto, il quale dal suo antecessore Iusuf-Pascià fù messo in prigione. Il Veziro rispose alla fine che il prigioniero bisognava lasciarlo, fino a tanto che non avesse consegnate le lettere, come prometteva, e poi rimandarlo d'onde veniva, rifiutando con circostanze la venuta d'un suo inviato. Del tenore di qual lettera dava copia il Seraschiero di Bender al rè Carlo; il quale ne fece molte copie, e le mandava in Pollonia. Nella quale stava espresso, che Augusto avesse per trattato disimpegnatosi e giurato al rè di Svezia di non volere più pretendere la Corona di Pollonia, mà abdicarla, come lo hà fatto, a Altrandstadt¹, e promesso di stare ritirato in Sassonia: dunque non si potesse riconoscere.

Il Seraskiero, rilasciando l'uomo della carcere, scrisse, secondo la lettera del Veziro, un'altra al Gran-Generale Castellan di Cracovia, il signore Sienawski, il quale era del partito d'Augusto, sollecitando la liberazione del suo uomo, rimandandogli l'uomo ².

¹ Il trattato del 24 settembre 1706.

² A questo Castellano mando anche'l nuovo principe di Moldavia (dal mese di novembre), Dimitrie Cantemir, un' ambasciatore, il ben noto *boier* Ștefan Luca, capitano di Cernăuți. Seguono i suoi credenziali, conservati in copia nel ms. 3625 dell' Archivio Reale di Dresda, fo 401 :

«Instructio a Celsissimo Principe Terrarum Moldaviae, domino Demetrio Cantemir, Magnifico domino Stephano Lucka, Capitaneo Czernicoviensi (*sic*), ablegato ad Celsissimum dominum Adamum Nicolaum de Granow Sienawski, Castellanum Cracoviensem, supremum exercituum Regni ducem, data Iassiis, 24 Aprilis s. v., anno Domini 1711.

1. Post datas responsorias ab Illustrissimo et Excellentissimo domino Mechmet-Bassa Seraskiero ad literas Celsissimi Domini Castellani Cracoviensis supervenit a Praefulgida Porta resolutio Celsissimo Principi Terrarum Moldaviae, ut ex Bojariis suis aliquem ad praedictum Celsissimum dominum Adamum Nicolaum de Granow Sienawski et Castellanum Cracoviensem, Supremum Exercituum Regni Ducem, cum plenaria plenipotentia in agendis stabiliendisque negotiis dependentibus a Celsissimo Domino Cracoviensi emittat.

2. Ut non a paucis tempore Celsissimus Dominus Castellanus Cracoviensis speciali Praefulgidae Portae gaudebat amicitia, etiam in futurum illa non privabitur, solummodo suam, data congrua occasione, l'raefulgidae Portae exhibeat.

3. Confirmatio conclusae Carlovicij almae pacis hucusque expectabatur ab indubitato Celsissimi Domini Castellani Cracoviensis erga Praefulgidam Portam

Il rè Augusto però sollecitava sempre apresso il Bassà di Bender per far passare il suo inviato; il Gran-Veziro Mehmed-Passà Baltagì però glielo difendeva all'ultimo segno.

Frattanto, gli Cosaki, con il loro Chatmano Orlik, mandarono ambasciatori al Chano di Crimea e quelli primati¹, per fare con loro un'allianza in tal maniera come l'avevano quando il loro Chatmano era Himil, o sia Himilenski²: il

affectu, cum qua Serenissima Respublica Polona unum et idem sentit; tum im posterum inde sequitur illesa eiusdem almae pacis, tum ex parte Praefulgidae Portae, tum ex parte Serenissimae Reipublicae Polonae conservatio, et propterea non solum Serenissimo Hano caeterisque dignitariis ab Excelso Imperio Ottomanico regimini suo nonnullas provincias conceditas habentibus, sed etiam Celsissimo Principi Terrarum Moldaviae serio iniunctum ut articulos praedictae almae pacis inviolatos sacrosancte conservent.

4. Praefulgida Porta magna admiratione ducitur qua de causa Serenissima Respublica Polona post legitimam liberis vocibus electionem Serenissimi regis Stanislai, quae cum totius Serenissimae Reipublicae Polonae facta fuerat a Serenissimo et [*legge*: assensu] a suo proposito resiliuit; quod si factum est in-consuetante Serenissima Republica, incredibile est, 'siquidem Serenissimam Rempublicam Polonam in sua libertate tale quid passam fuisse, et maxime in tam gravi materia suam mutasse sententiam, nunquam compertum est; si autem factum est consentiente Serenissima Republica, quae est evidens causa iuste factam fuisse detronizationem praedicti Serenissimi regis Stanislai.

5. Illustrissimus Dominus Rybinski, senator ms: venator] Regni, si est ordinatus a tota Serenissima Republica plenipotentarius Legatus ad confirmanda pacta Carolovicij conclusa, potest admitti ad Praefulgidam Portam, sed in hoc termino secundaria expectanda est a Celsissimo Principe Terrarum Moldaviae informatio.

6. Si autem Serenissimus rex Stantslaus in throno suo qualicunque modo se stabilierit, Praefulgida Porta tum Celsissimos, Illustrissimos dominos Senatores, tum equestris ordinis nobiles, de integritate honorum fortunarumque suarum certos reddit; si autem, vel ex senatorio, vel ex equestri ordine in hoc puncto aliqui]d dubium habuerint, commissum Celsissimo Principi Terrarum Moldaviae ut hoc propositum Praefulgidae Portae iuramento suo corroboret.

7. Ad supra specificata puncta si non datur cathgorica resolutio, et ineund Serenissima Respublica Polona consilia cum contrariis Praefulgidae Portae, inde orietur ratio disrumpendorum articulorum almae pacis Carolovicij conclusae, qui hucusque ex parte Praefulgidae Portae debite conservabantur.

Cetera oretenus proponenda dexteritati et prudentiae Magnifici Domini Ablegati commendantur.»—Ripetendosi per errore la data, si scrive: 23, invece di 24 di aprile.

¹ Cioè *mirsa*.

² Il celebre Bogdan, figlio di Hmil, o Hmilinski, del secolo XVII o. V. sù

Chano con gli altri accettarono il partito, e concesse ai Cosaki simili capitolazioni, le quali mandò con gli ambasciatori al Chatmano Orlik, ed una lettera separata a lui, di amicizia. Le capitolazioni consistarono come segue :

1mo. Che non si dovesse fare a loro e loro famiglie verun danno, sotto verun pretesto.

2do. Che loro, i Zaporoviani, abbiano la libera elezione del loro Chatmano, e che possino anco deponerlo.

3do. Nessuno debba mescolarsi di comandare ai loro ufficiali.

4to. Scrivendo il Chano all' Orlik, si serva delle titolazioni come a Himilenski.

5to. Che possino liberamente possedere li loro capitali, case, poderi e saline.

6to. La loro religione sia libera.

7mo. Il commercio libero, non pagando più dazj, di quei di prima.

8mo. Sieno loro intieramente liberi, ed amici degli amici de' Tartari e nemici ai loro nemici. Cioè alleanza defensiva et offensiva.

9mo. In tempo di necessità, obligati a soccorrere la Crimea.

10mo. Finita questa guerra, l'amicizia continui sempre¹.

Queste capitolazioni si notificarono ; et Orlik col suo esercito andò dal Veziro, che era in marcia. Il Veziro approvò tutto, e diede se[r]rata a Orlik, prendendoli in protezione. Orlik mandò gente a Costantinopoli, al patriarca greco, per sottomettersi anco alla sua Chiesa².

Tolstoi, avantichè il Veziro partisse, volle proporre trattati di pace col rè di Svezia, avendo il Zaro cercato di evitare questa guerra, promettendo al rè la Livonia, eccettuato Petersburg. S'indirizzò a Poniatowski, perchè Negebaur era

lui Engel, *Geschichte der Kosaken* e la sua biografia (in russo), di Costomarov. Cf. anco i miei *Studiî şi documente*, IV.

¹ Quest' atto importantissimo non si conosceva fin' ora (cf. Engel, *o. c.*, e Hammer, *Geschichte der Krim*). Amira aveva avuto l'originale tartaro nelle sue mani.

² Fin' ora, dal tempo di Doroscenco (Dorošenke) in là, i Casachi erano sottomessi al patriarca ed al sinodo moscovita.

troppo appassionato contro i Russi. Poniatowski ricevette, in venti giorni, plenipotenza dal rè, e la cosa fù anche raccomandata a Dessalleurs, nuovo ambasciatore di Francia¹. Convennero questi tre ministri nella cassa di Luca Barca, residente raguseo: siccome però il rè di Svezia nè voleva abbandonare Stanislao, nè cedere niente di quello il Zaro gli prese, e, sapendo dall'altro parte che la Porta deve presto dichiarar la guerra, così nulla si fece; e tutto ciò accadde avanti l'incarceramento del Tolstoi. Doppochè questo già era nella carcere, scrisse il Zaro al Gran-Signore, per vedere se sia possibile di accomodare le cose senza guerra, mà invano. Imperocchè il Zaro impugnava l'imperatore Giuseppe e la regina Anna d'Inghilterra e d'Olanda, per mediatori, a fare la pace col rè di Svezia, et andò a Bender, incaricato da tutte le tre Potenze, un certo Giefer, o sia Schefer², mà il rè rispose che senza la Porta, la quale si è interessata per lui, e stà attualmente il Gran-Veziro in marcia contro li Russi, non possa intraprendere niente, e che bisognava dunque aspettare la fine della campagna. Gefer restò pure da lui; il quale, da Inghilterra, nel cui servizio stava, passò a Vienna, per prendere istruzioni, e di là si portò per il Danubio ad Ismail, per rendersi a Bender.

¹ Désalleurs era arrivato alla Porta nel 1710, pel Marmaros e la Moldavia. V. N. Costin, in Kogălniceanu, II, p. 76; Hurmuzaki, *Suppl.* I, vol. I, pp. 376, 379, 384. Iusuf-Pascià di Bender scriveva già al 10 di gennaio che l'ambasciatore voleva venir a Costantinopoli per Iassy e Bender. V. la relazione olandese del 28 febbraio, che segue: «Tenselven dage [10 Januarii] hadde den Seraskeer Iusuf-Pascia vuyt Bender dit Hoff bekent gemaakt dat des Heer de Alleurs, nieu gecoren ambassadeur van Vrancryk by dit Hoff, hem uyt Mongatz soude hebben geschreven van intentie te wesen om syn wegh over Moldavien ende wyders over Bender te nemen, met versouk dat op syne passagie de gerequireerde ordres mogten werden gestelt. Op welk aanschryven, den Vesier geordonneert heeft, opgemelten heer Ambassadeur na de waardigheyt van syn character te doen ontfangen, ende volgens gebruyk van wigens en paarden, met de noodige escortes voorsien, herwaarts aen te doen geleyden; ter plaatse nieuwe speculatiën heeft veroorzaakt».

² Jefferyes. V. Westrin, nella *Historisk Tidkrift*, anno 1900, pp. 9-10.

Fù mandato questo, perchè parlava svedese, per esser nato di padre nazionale¹.

Il rè frattanto creò Func suo inviato, per rappresentare tuttò ciò al Gran-Signore; il quale lodava molto la risposta del rè data al Giefer; e promise di non fare la pace senza di lui, e di continuarla con lui, se fosse di bisogno: il rè se ne rallegrò molto sopra questa risoluzione del Gran-Signore.

L'intenzione del Gran-Veziro era, come già si disse, di passare coll'esercito a Bender, abbocarsi col rè prima. E dimandò il rè dal Veziro 30 m. Albanesi, e di quelle truppe di Grecia, per poter lui, in corpo unite le truppe, andare in Russia a combattere. Il Vezire non glie lo accordò, e questo fece dissapare frà loro.

Il Principe di Moldavia, Cantimir, frattanto², ed ancora, doppo, quel di Vallachia, Brancovani³, ribellarono in favore

¹ Negoziazioni segrete affatto sconosciute.

² È l' celebre orientalista ed autore della *Storia dell' Impero ottomano*. V. sopra di lui la mia *Istoria literaturii romine în secolul al XVIII-lea*, I, Bucureşti, 1901. Sopra la sua nominazione, in novembre 1710, v. Hurmuzaki, II, cc. Aggiungo che l'ambasciatore olandese rende conto in questi termini della sua elezione, nel P. S. della relazione del 26 di quel mese: «Ik hebbe door hast vergeten te noteeren dat de Heer Nicolaas Maurocordato onversiens van het prinsdom Moldavien gepriveert, en dat de jongste soon van een voorgaande, Cantelmiro gentsamt, op recomandatie van den Tartar-Ghan. gister in syn plaatse is aangesteld geworden, met ordre om eersdaags van hier te verrecken en possess te gaan nemen van dat prinsdom». Così dice anche una lettera di Pera, del 26 (Archivio Reale di Dresda, ms. 3625, 1° 30 V^o): «In den Eil habe zu melden vergessen dass Nicolao Mauro-Cordato unversehens des Fürstenthums von der Moldau entsetzt und dass des vorgehenden sein jüngster Sohn, Cantel Miro, auf des Tartar-Chams Recommendation, an dessen Stelle kommen». Cf. anche, 1° 39 V^o, la lettera di Sutton (6 novembre st. v.). Da Smirna si scrive poi, il decembre 1710, dal residente degli Stati: «Den Heer Nicolaas Mavrocordati, die prins van Moldavien was, is middewylen van syne bedieninge afgeset ende de jonge Cantamier, Dimitrasko geaanamt, in syne plaatse, op versouk van den Tartar-Chan, hem in het prinsdom van Moldavien gesuccedert; dat een sware slag voor de familie van Mavrocordati is». — Al 29 novembre st. v. Maurocordato era ancora in Iassy (Hurmuzaki, vol. IX, parte I, p. 451). Dimitrie Cantemir ci arrivò il 10/21 (N. Costin, p. 89).

³ Constantin Brîncoveanu non conchiuse nissun trattato coi Russi, come fece Cantemir (v. Neculce, in Kogălniceanu, II, pp. 306-7; Ghenadie Petrescu, Di-

del Russo, contro de'Turchi, ed il Zaro entrò in Moldavia¹. Il

mitrie A. Sturdza, Dimitrie C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria Renașterii Românilor*, I, București, 1888, pp. 15-8), ma ebbe, nondimeno, corrispondenza col Zaro, dopo la battaglia di Pultava: il contenuto delle lettere scambiate si seppe a Costantinopoli per il mezzo di Talaba, l'inviato di Rákóczy (Hurmuzaki, *Suppl.* I, vol. I, pp. 391-2).

¹ Al ⁵/₁₄ giugno. Cantemir fece la sua dichiarazione; il brigadiere russo Croptov era già venuto fino a Iassy con tre mila cavalli, arrivandoci il 30 maggio/10 giugno; al ⁵/₁₆ di giugno era al Pruth anche'l feld-maresciallo Boris Sceremetev, e Cantemir venne nel campo russo 'l giorno seguente (Iorga, *Acte și fragmente*, I, pp. 314-5). — Una lettera del 22 aprile, arrivata al Gran-Generale della Corona polacca, Sieniawski, da Moldavia («von der wallachischen Grentze»), sapeva soltanto, dopo notizie date da Cantemir, che Brincoveanu aveva ricevuto ordini dai Turchi di non incomodar i Pollacchi di Carlo XII: «Es hatt auch die Pforte dem wallachischen Hospodar bey Lebenstraffe anbefohlen, die Pohlen im Geringsten nicht zu beleydigen, und er fordert mich [wen?] zur Conference zu sich; welches ohne Ew. Excell. Vorweisen nicht thun mag» (Archivio Reale di Dresda, ms. 3625, f° 397). Al 10 maggio, di Jaworow, il conte di Denhoff mandava notizia che i Moscoviti si approssimavano della frontiera moldava. «Le Car est déterminé d'agir offensivement contre les Turques, et pour cet effect il a donné ordre que son armée soit pour le quinze du mois present assemblé au delà de Braclavie, vers les frontieres de Valachie» (*ibid.*, f° 438). Il conte Sieniawski stesso scrisse a un suo corrispondente da Lemberg, il 27 giugno 1711 (ms. citato dell' Archivio Reale di Dresda, f° 522-3): «L'armée va se mettre en marche de ces quartiers pour se rendre avec le plus de diligence qu'elle luy sera possible au lieu du rendez-vous. Monsieur le Palatin de Mazovie, etc. Les Hospodars de Moldavie et de Valachie souhaitent de traiter avec Sa Majesté, en se reservant la qualite de Palatin et que gentilshommes soient traités comme nous autres; pour ce sujet, il seroit necessaire que Monsieur le Palatin de Mazovie fut chargé d'un plein-pouvoir de la part de Sa Majesté, pour traiter avec ces Messieurs.

Voicy des nouvelles des progrès de Sa Majesté Czarienne. Les lettres du camp des Valacques à Czerneteszkow, du 30-e de may du vieux stile, marquent que, selon les ordres de la Porthe, le Hospodar y étoit campé sans sçavoir combien de tems il y resteroit et de quel coté il marcheroit...

Le Brigadier Crapotow s'étant rendu à Jacy avec trois mil chevaux, le Hospodar de Moldavie est venu le joindre avec toute son armée. Sa Majesté Czarienne luy a fait donner 30 m. écus pour lever cinq mil hommes; le dit Hospodar, fort de 20.000 m. (*sic*) chevaux et 30 mil zerborn (*sic!*), doit se joindre incessamment au Feldt-Mareschal Scheremetow, qui étoit campé a Ceqora le 14-e de juin. Apres cette jonction, il doit passer le pont et aller au pont du Danube.

Les Moscovites se sont emparés de tous les magazins de la Moldavie et

Bassà di Bender volle che il rè, per ogni sicurezza¹, si ritirasse nel castello di Bender, ovvero all'armata; mà non volle. Solamente il Bassà fece fare dai giannizzeri una fossa intorno del suo campo, serrandolo con una porta di legno.

Frattanto il Veziro arrivò, gli 8 giugno 1711, a Saccia, ov'era il gran ponte sul Danubio². e ne dava parte al rè di

de la Valachie destinés pour la subsistance des Turcs et des Tartarres.» — V. lettere di Brincoveanu et di Constantin Cantacuzino, suo zin, in *Documente Brincoveanu*, pp. 85-7. — La rebellione di Cantemir si seppe a Costantinopoli per corrieri del Veziro, che se ne stava ancora a Isacce, dove si passava'l Danubio, — il 30 giugno. V. la relazione olandese del 5 luglio: «Int laeste van den voors. maent, zy hier diversche couriers van den Vezier uyt Isakzi (aen dese hant van den Danauw gelegen) ingelopen, met tydinge dat den prins van Moldavie, door 4 a 5.000 Moscovites [di Cropotov, da lui stesso chiamati] overvallen, omcingelt, zich met vrouw, kinderen en gantsche gevolgh als crygsgevangen overgegeven soude hebben; en nu gesuspecteert wert dat een geconcerteert werk snude syn geweest. Waarop Jannachio Maurocordati [fratello minore di Niccolò], Dragoman vant Hof, op recomandatie van den Vezier, in dat prinsdom is gessuccedeert. Welkers Boyaren of Baronnen, met meest alle d'ingesetenen, middelerwylen de provencie verlaten hebbende, ten deelen na Wallachien, Transilvanien en elders zyn gevlugt; soo dat den Vezier groote moeyte zal incontreeren om het leger in dat geruineerte landschap met levensmiddelen, voeragie en andere behoeftigheden te mainteneren: derhalven weet men nog niet wanneer Zyn Hoogheyt den Danauw steet te passeeren». — In quel frattempo, il Zaro arrivò a Lassy il 23 giugno 4 luglio, sabbato, e vi stette sei giorni (cf. N. Costin, in Kogălniceanu, II, pp. 101-3; *Acte și fragmente*, I, p. 313 e seg.).

¹ I Turchi e Polacchi di Potocki avevano attaccato 'l castello di Soroca sul Dniester, al N. di Bender (v. i miei *Acte și fragmente*, I, p. 314), il 25 maggio st. v.

² Saccea è il nome rumeno di Issacce. V. il rapporto olandese seguente, del 28 luglio: «Den 11 deses, is den Vezier met het ottomannische leger van voor den Danauw opgebrooken, na dat van den moscovischen Generael Ceremet gemarcheert, die zich aen de revier de Prut geretrancheert hout. Men is nu genougsam verzeckert da Dimitrasco Cantelmiro, gewesen Prins van Moldavien (die zich kegtevoort by opgemelten Heer Generael bevint), den Grooten-Heer verraden, en niet alleen meest alle de provisie van die provencie aen den vyand heeft ontdeckt, maer selfs doende soude wesen, tegens dit Ryk volk te werven». Poi, nel P. S., si trova la menzione della battaglia, di cui venne nuova a Costantinopoli pel Mar Nero. — L'agente di Smirna ne parla nella sua relazione del 17 agosto. — Lo stesso dà una «copie d'une lettre escrite de Bender le 11-e d'aoust 1711», che contiene, trà altre cose, quel

Svezia, invitandolo di portarsi al campo, per poter deliberare sopra l'intrapresa contro il nemico, ed anco sopra la pace, secondo le congiunture. E si regolò un ceremoniale di entrare per una tenda nell' istesso tempo per due porte, e mando Poniatowski colla lettera: li ministri del rè erano contrarî, primà che il rè andasse da un ministro, [poi] che il rè si trovasse appresso un'armata, e non combattere egli stesso. Sicchè, doppo molti consigli fatti con tutti, il rè non andò, mà rimandò il Poniatowski, con tutti li capi d'esercito avuti con lui, li Pollacchi, Cosaki, ecc., che assistessero colle loro truppe alla battaglia. Il Veziro si sdegnò contra la renitenza del rè, di non essere venuto, e diventò suo nemico: ed il rè, per essere il Zaro nella Moldavia, non pote ndo] più mandare le sue lettere per la via di Moldavia, si serviva della strada di Belgrado, per Vienna, in Svezia. Tanto fedele era il principe di Moldavia, co' suoi principali del paese, al Zaro, altrettanto maligno era quel di Vallachia, il quale sotto mano corrispondeva col Veziro, e tradì il Zaro¹.

che segue: «Les Russes, sans provisions et avec une grande mortalité dans leur camp, mal servis par les Moldaves, qui leurs en avoient promis en abondance, et que toute la Moldavie et la plus grand parrie de la Valachie se declareroient pour eux, etc., mais, soit que tout cela ait manqué par la crainte de l'approche de l'armée turque, qu'ils croyoient moins nombreuse, soit par leur faulte, ou pour n'en avoir pas eu le temps, l'effect fut très inferieur aux promesses, en tous égards». — Più interessante ancora è la «copie d'une lettre escrite par Mr. Hans Tyllenshiopp, capitaine des gardes de S. M. le roy de Suede à Bender, le 30 juiller, 10 d'aoust 1711, adressé à Mr. le baron de Hoche pied, consul d'Hollande à Smirne»; la colpa del insuccesso vi si attribuisce al Vesiro, «sans experience, sans courage et sans connoissances des intérêts de son maitre, et peut-etre épouvanté du premier feu des Moscovites (comme on l'en accuse)».

Anche 'l cronista valacco Greceanu dice che nella battaglia i Russi entravano «con energia» («încremeniş»), mentre che i Turchi erano intimoriti. Ma la deficienza dei viveri portò la decisione. Secondo lo stesso, i cavalli dei Russi «si mangiavano le code e le come» («îşî minca coadele şi coamele»). La lettera di Lemberg ultimamente citata dice che i soldati si nutrivano di pan di corteccia d'alberi. Al 21 agosto, anchè l'ambasciatore olandese scrive che nel campo russo, durante la battaglia, morivano mille uomini al giorno, per la pestilenza.

¹ Brincoveanu aspettò l'evento nel suo campo di Urlaş. Il 4 luglio st. v.

Le cose andavano alla battaglia di Bruth, e Schaſirov¹ fù mandato dal Zaro al campo, per fare la pace, la quale si fece in due ore di tempo, al vantaggio de'Turchi, senza però che il rè di Svezia sia stato compreso. Poniatowski, presente, pregava di inchiudere il rè; mà il Veziro, non sapendo le

il principe ci stava ancora al 31, era tornato a Tîrgovişte, una della sue Capitali (*Documente Brîncoveanu*, p. 87 e seg.). Era partito dalla sua residenza, con voce che andava a Bender, il 9/17 maggio; la prima sua fermata fù a Gherghiţa, d'onde andò a Urlaſ (Albeşti), per manco di erba (cronaca valacca di Greceanu, parte inedita, ms. dell' Academia Rumena). Secondo la stessa cronica il giorno di ritorno fù il 28 giugno (9 luglio).

¹ Il cancelliere moscovita Šaſirov. La battaglia di Stălineşti, presso a Fălciiu, sul fiume Prut, è del 8/19-11/23 luglio. Descrizione in Neculce e N. Costin, Kogălniceanu, II. Sulla pace, la mia *Istoria literaturii romine*, I, p. 521 e seg.—L'ambasciatore olandese dà prima la notizia del passaggio dei Turchi (30 giugno st. v. 11 luglio st. n.). V. nota precedente.— Il corrispondente del rè Augusto Johann-Adolf von Lors, scrive al suo patrone, col dato «im Feldlager an der Prut, 2 Meilen von Jassi», 9 luglio st. n. (Archivio Reale di Dresda, ms. 3625, f° 19): «Geatern, als den 8ten, wurde, unter Losung der Stücke und einer Salve von der Mousqueterie, ein Dankgebeht wegen der vor 2 Jahr befochtenen Victorie von Pultava gehalten, bey welchem sich der Hospodar von der Wallachey, Kontomir, einfande. Und nachmahlen geben Ihr Cz. Mt. ein splendides Festiv. Von dem Fürst von Moldau seind gleichfalls 2 Emissarii bey Ir Cz. Mt. angelanget, davon der eine Comte Contumisani [Toma Cantacuseno Het. man von den Moldauern von dem Lande; der andre aber von dem dasigen Hospodar [Giorgio Castriot] anhergesandt worden: mit welchen die Ministri fleissig in Conference seyn, und verhoffet man hiesiges Ohrts, es werde auch dieser Fürst dem Exempel des wallachischen folgen und Ir. Cz. Mt. Protection annehmen, welches umb so viel verträglicher wäre, weile selber zum wenigsten eine Macht von 20 a 25^m Mann auf die Beine bringen kann». — Cf. le lagnanze contenute in questo ragguaglio del Spiegelski al rè Augusto (Lemberg, 26 luglio): «Le Car fait fort malle qu'il traite les Valak comme des sujet et le Hospodar lui-mesme resoy autant d'honneur comme les autres; il l'oblige q'il lui fournisse de vivre, chevaux et autre necessité, et mame les Moscovits ce logent densa residence... Le Grand-Prince de Moldavie [=Valachie; Brîncoveanu] restera toutjour neutre et, pour que le Grand-Turc lui accorde la neutralité, il lui a envoyé plus de 100 m moutons et be[u]coup d'argent; dunque il a reçu la declaration à sa volonte, et c'est retiré entre Moldavie et Transilvanie» (ms. 3625, f° 655 V°).

L'agente di Smirna scrive soltanto, al 20 luglio: «Men heeft van Constan tinopolen advis ontfangen als dat den onlangs aangestelden prins van Moldavien. genaamt Dimitrasco Cantimir, met vrouw en kinderen mitsgaders de

miserie e necessità del Zaro¹, conchiuse la pace col solo patto di permettere al rè il libero transito, per la Pollonia, in Svezia; ove, al contrario, il rè dimandava li suoi Stati presi. Rinfacciò Poniatowski che il Gran-Signore promise di non fare la pace che unitamente col rè; ed il Veziro si scusò di non saperne cos' alcuna di ciò².

La battaglia di Pruth seguì ai 10 luglio, e la pace fù conclusa li 12 dell' istesso mese, l'anno 1711. Per tale trattato di pace, acquistò la Porta Assoff e quei castelli sopra il Mar Nero; li Zaporoviani e quei Cosaki, la libertà, e non doveva più frapponersi negli affari della Pollonia; che niuno ministro russo per ordinario risedesse alla Porta; per li mercanti, il traffico, e la restituzione dei Turchi prigionieri; il libero passaggio al rè di Svezia, e che non si molestassero li suoi sudditi, nè quei della Porta Ottomana; obbligossi il

meeste Bojaaren van die provintie, by de Moscoviters souden wesen overgelopen; het welke aan dit Hoof groote consternatie heeft veroorzaakt, om dat men selfs bedugt is den Prins van Wallachien dat exempel ook wel mogte komen naarte volgen, altoos het is wel aparend dat dit vlugten het misvertrouwen der Turken van de standvastigheyd der christene griekse onderdanen van dit land, die daardoer meer en meer verclagt sullen werden, sal doen vermeerderen.

Den Grooten-Heer heeft pro interim in desselfs plaatse tot Prins van Moldavien aangesteld de heer Iannatie Maurocordatie, die eerste dragoman van de Porta was, synde de jongste broeder van den laat afgesetten prins, van die naam, die sig als nog vervolgt [v. più in là] tot Constantinopolen verholen houd; welk avancement men aansied als de totale ruine van die familie».

¹ V. p. 68, nota 2.

² L'ambasciatore olandese ci fà sapere che la nuova della vittoria e del trattato venne a Costantinopoli il 3 agosto nella matina, per Osman-Aga, Chehaia del Vezir, arrivato dal campo. Si affermava che 'l Zaro dovesse esser ricondotto da due Pascià. L'ambasciatore aggiunge 'l racconto del successo dei Moscoviti a Brâila, sul Danubio, ch'è stato reso inutile per la pace: «Ik heb hier boven vergeeten te notéeren dat, korte daegen voor het begin van het voors: gevegt, 10 a 12 duysent Moscoviter, nae Ibrail aen den Donauw geleege gedetacheert, de voors: plaets met wynig teegenstant vermeestert, geplundert en groote quantiyt turxe inwoonders, benevens twee Pasciaas en diversche officieren en onderhoorige militie van't guarnisoen, gevangen met heer terugbrengende, alle deselve, beneevens den bekomen buyt, nae het treffen van het voors: accord, of expres bevel van den Czar, immediatlyk los gelaaten en gerestituert syn geworden».

Veziro di pregare il Sultano a perdonare al Zaro tutti li mal-fatti; che il Zaro col suo esercito dovesse ritornarsene al suo regno, senza di arrecar verun danno l'a' Turchi, nè a' Tartari; che li due ostaggi Scafirow¹ e Schermetow, doppo ratificata questa pace, possino liberamente² ritornare in patria («datum in Castris ottomanicis apud traiectionem Hussi³, 12 Iulij 1711»).

Poniatowski diede subito parte al rè che il Veziro, per essere stati corrotti col denaro del Zaro li suoi ministri, voleva far la pace senza includere il rè. Il rè montò a cavallo, e, verso la sera del 12 luglio, arrivò al campo de' Tartari, dimandando al Chano la ragione. Ed ei gli rispose che travagliava per il suo interesse, mà il Veziro non l'ascoltava. Il rè subito si portò del Veziro, il quale, avvisato, si mosse dal padiglione sino all' uscio del medesimo per ricevere il rè. Il Chano de' Tartari sopraggiunse ancora, e tutti a tre s'assessorono.

Il Veziro si scusò, còn dire di non aver potuto rifiutare, secondo le loro leggi, la pace al Russo; e, dimandando il rè truppe per obbligare anco il Zaro ad una pace con lui, le rifiutò, dicendo che ancora questo era contro le loro leggi, non potendo più rivocare li patti stabiliti. Il rè se ne andò tutto in collera, senza neppure dire addio, dicendo che si lagnerà dal Gran-Signore, e ritornò dal Chano, di dove montò un' altra volta a cavallo, per tornarsene a Bender. Lasciò però il sig. Fabricio, ministro del duca di Holstein², là, perchè desse ordine alla sua cavalleria (la quale avea ordinato di seguirlo, credendo di trovare il Chano, e fare ancor'esso la pace) di ritornarsene ancora a Bender³.

Il rè di Svezia scrisse al Gran-Signore, lagnandosi contra il Vezire, ed il Vezire, al contrario, dava ragguaglio al Sul-

¹ Huş, città presso al Prut, al S. di Sîmleştî. Il Sceremetev ostaggio era Michele Boris, figlio del fedmaresciallo.

² Federico-Ernest von Fabrice è l'autore delle «Anecdotes du séjour du roi de Suède à Bender», stampate a Hamburg, nel 1760.

³ Lo stesso racconto, con qualche fioritura, alla fine del quinto libro del *Charles XII* di Voltaire (secondo lettera del Poniatowski stesso).

tano della vittoria e pace. Mandò il suo Chehaya ed altri per portare le nuove, dicendo ancora che il rè era contento. Il Sultano, in luogo di remunerarli, gli fece arrestare nelle case loro, sino all'avviso del rè. Il Veziro frattanto sollecitò fortemente la partenza del rè, ed anco dimandò ministri suoi, per trattare la pace con li plenipotenziari russi, giacchè voleva farla. Il rè, sotto varj pretesti, ricusò d'andar subito, e scrisse una lettera, a 7 agosto, al Veziro, in risposta, e diceva, frà le altre, che li suoi affari gli avrebbe trattati il suo inviato a Costantinopoli¹. In quanto poi, che gli domandava gli plenipotenziari, si crede che il Gran-Signore gli abbia ordinato, sopra il primo avviso della pace fatta colli Russi, che procurasse ancora quella del rè coi Russi. Il Veziro, sdegnato di tale risposta, ordinò al Pascià di Bender di obbligare il rè, ancor per forza, a partire, ed, acciocchè non potesse più scrivere al Gran-Signore, mandò un Ciaus a dimandare in arresto, per un debito finto, il suo segretario delle lingue orientali, sig. Alessandro Amira, e mandarglielo al campo; lo che fù eseguito con finezza. Trè giorni stietè Amira al campo del Veziro, senza vederlo; frattanto, il Pascià di Bender persuase il rè di partire; lo chè però ricusò. Vedendo questo il Veziro, ordinò di tagliarli il suo taino, acciocchè avesse egli mandate le provvisioni per lui ai luoghi pe' quali il rè, ritornando, doveva passare; ed al Gran-Signore scrisse il Veziro la renitenza del rè, e che si scusasse di non avere altra persona, per trattare gli affari, che il Func a Costantinopoli, il quale dovesse perciò mandarsi al campo². Lo che fece il Gran-Signore. Arrivato Func dal Veziro, conferì con lui, e poi fù mandato il Func dal rè, per raggiuagliarlo del conferito col Veziro. Frattanto il Gran-Signore a Costantinopoli fece decapitare il Chehaja e lo scrivano, per aver rapportato falsamente, e non agito retto, nè in favore del rè, suo amico, pe'l cui interesse erasi fatta la guerra³.

¹ Amira traslatò in lingua turca questa missiva del rè.

² Il rè dava nuove istruzioni al Func il 14 settembre (Westrin, p. 9, nota 1. L'agente scrive una lettera al 4 agosto (i miei *Acte şi fragmente*, I, p. 323).

³ Mentre questo accadeva, il Veziro si ritirava lentamente verso 'l Danubio.

Func prese plenipotenza dal rè, andò e venne qualche volta ; mà nulla si fece, perchè il rè voleva che i Russi riconoscessero Stanislao, gli rendessero tutti gli Stati presili, ed i Russi non volevano abbandonare il loro alleato Augusto e volevano ritenere Livonia e Finia. Onde il Veziro rimandò alla Porta il Func, dandone ragguaglio al Sultano, ed al re di Svezia scrisse lettera di partire, ordinando al Bassà di Bender di non somministrare più niente, poichè le truppe per accompagnarlo erano pronte ed i viveri pel suo sostentamento fossero già mandati a Zozora, scala del fiume Pruth in Moldavia¹.

Non ricevendo più niente il rè, fece, egli ed i suoi grandi, molti debiti dai particolari, a credito del rè²; mà non volle partire, ad onta di tutte le minacce. Anzi, quando li Bassà furono mandati per forzarlo alla partenza, egli si spiegò, che piuttosto là vorrebbe combattere, e perder la vita, che non avere sicurezza bastante di truppe, le quali dovevano accompagnarlo per la Pollonia ; poichè in segreto egli aveva saputo

Secondo la relazione olandese del 18 settembre, basata sopra lettere del campo turco, in dato del 29 agosto, egli sarebbe stato in un luogo distante sei ore dal Danubio: «Den Vezier damaels nog ontrent ses uren verd aen de noord zyde van den Danauw in Moldavia gecampeert en de Czaar van Moscovien by de sterckte Caminieci in Podolien». La relazione del 12 ottobre lo dice arrivato a Reni (Tomarova), sul Danubio, ove aspetta che'l Zaro adempisca le sue promissioni: «Den Vezier is... met het ottomanische leger voor Tomorowa, aen de noord zyden van den Danauw gelegen, komen camperen, alwa Syn Hoogheyt soo lange staet te verstoeven tot dat het tractaat van vreedden, met Zyn Czaarsche Majesteit gemaakt, in alle syne deelen geexecuteert off, ter contrary, volcomentlyck afgebrocken staet te werden». Arrivato in Andrinopoli, egli perdette la sua alta situazione al 20 novembre, essendo relegato a Mitilene, dove morì poco dopo (Hammer, IV, p. 115).

¹ Țuțora, al S. di Iassy, trà 'l Pruth e la riviera Jijia; celebre pella battaglia trà Polacchi e Turchi nel 1620. Il principi di Moldavia ci stendevano spesso le loro tende in tempi di pericolo o di pestilenza.

² V. l'articolo di Teodoro Westrin: *Anteckningar om Karl X:1: s orientali ka Kreditorer*, nella *Historisk Tidskrift*, 1900, p. 9 seg. Il rè domandava allora alla Porta un nuovo prestito di 1.200 borse. Il *tain* fù ripreso soltanto nel mese di marzo 1712 (*ibid.*, p. 10). A Bender non governava ancora 'l nuovo Seraskier, Ismail. Un'altro dei tre Pascià, è quel di Salonico (Voltaire, *Charles XII*, libro sesto).

da quel Bassà che era destinato di accompagnarlo, che aveva ordine di non portarlo che sino ai confini della Pollonia. Venendo adunque il Bassà, come dissi, egli mise in ordine il suo esercito, e così diede a loro udienza. Vedendo loro questo, diedero parte al Veziro, e questi al Gran-Signore, il quale permise che potesse il rè svernare a Bender, e forse nell'inverno trattare coi ministri russi, e, dall'altra parte, si potesse lasciar venire il ministro pollacco, che veniva dal canto del rè Augusto,—contro di ciò che il rè di Svezia protestava. Quest'ambasciatore pollacco era chiamato Chomentowski, Voivoda di Mazovia, ed arrivò nell'autunno, alloggiando a Fener².

Il Gran-Veziro partì dal campo con l'esercito, scrivendo l'ultima lettera al rè, offerendoli il taino, come prima, dal Gran-Signore, e da conto suo gli mandò 10 m. piastre, per

¹ Quartiere di Costantinopoli e culla dei celebri Fanarioti. Sù Chomentowski, v. anche sopra. Axintie, il cronista del secondo regno di Mavrocordato, parla (Kogălniceanu, II, pp. 139-40) del suo passaggio per Iassy, il giorno di 8 19 ottobre 1711. — In questo mentre c'erano persone che aspettavano di veder Carlo ritornando verso 'l suo paese lontano. Così scrive, da Lemberg, il 8 ottobre, il Spiegelski: «Donque, si le roy de Suede passera par cete endroit [l'Ungheria], indubitablement Vostre Majesté [il rè Augusto] atendra den peu des revolutions extraordinaires. Le Miecznik de Moldavie, en passans par là, a bien observé le dessein des Hongroy» (ms. citato di Dresda, fo 662 V^o). Lo stesso scriveva al 2 di ottobre, parlando al rè del Toma Cantacuzeno, aiutore valacco dei Russi, che aveva dovuto fuggire, come anco 'l Moldavo Cantemir: «Le 30 septembre, il est arrivé ici le proche parent du prince de Moldavie, nommé Thomas Catacuzinus, lequel a rendus de bon services à Brahilow au generale Rhene; ce pauvre prince a esté persecuté par les Tartars et Moldaviens, qui cherchent le moiens de l'atraper, mais il estet sur ce garde; il a passé par la Moldavie et aprez par la Transilvanie pour Venise; et il part demain pour trouver le generale Rhene, et à son retour Sa Maiesté Carienne; mais, comme il m'a fait l'honneur de loger avec mo, il m'a ditte qu'il desirer de ce presenter deven Vostre Maiesté; c'est pourquoy, den quelques jours, nous esperons de partire; où ie me fairé l'honneur, en me prosternens à ses pieds, de l'amener avec moy; il a avec soy un corriers nommé Liberius Colotij, qui portet des lettre de Sa Maiesté le prince Carienne (*sic*), pour Sa Maiesté Carienne, mais, comme il se sont trouvé en chemin, il reviendront ensemble chez S. M. Carienne». V., sù Toma, anche *Documente Brîncoveanu*, p. 51.

mano del Bassà di Bender, e fece scusa delle irritazioni che seco lui aveva avute.

Il rè rifiutò e l'uno e l'altro, e spese del suo tesoro per tre mesi in circa. Il Veziro Baltagî alla fine fù deposto, al principio di novembre ¹, et anco il Bassà di Bender. L'Aga de' giannizzeri, Jusuf, si fece Veziro, e dal nuovo Bassà di Bender accettò poi il rè il taino, ma non le 10 m. piastre.

Gli amici del rè erano il Chano de'Tartari, il Kislar-Aga², Mufti e Basch-Imrahor³, ed altri; dei ministri cristiani, Des-salleurs; et il rè pure seco aveva uno inviato francese, chiamato le brigadier monsieur de Fierville, per consiglio. Alessandro Amira fù anche liberato, per ordine della Porta, ad istanza del rè, e venne a Bender li 8 novembre [1711].

Il Func frattanto, ritornato a Costantinopoli, stese una memoria al Cajmacam, per esser resa al Gran-Signore, la quale consisteva in lamenti contra il Veziro ed insinuazione di ricominciare la guerra; facendo nell'istesso tempo un' alleanza perpetua, offensiva e deffensiva,

In questo mentre, la Porta ed il Chano de'Tartari mandarono alla Repubblica di Pollonia persone per comunicare a quella la pace fatta coi Russi, e per invigilare nell'istesso tempo agli andamenti dei Pollacchi, per le fazioni. Il rè di Svezia mandò parimente, coll'inteligenza del Chano, un suo fido ufficiale, nobile, di nome Tornsold, per assistere al suo uomo, con insinuarli gli aderenti d'Augusto, per farli tornare al partito di Stanislao, e per minacce, ed altre strade. Il governatore russo d'Assoff faceva qualche difficoltà, con differenti pretesti, per evacuare Assoff: si rinfacciò quello ai ostaggi russi, che il nuovo Veziro, coll'armata, da Adrianopoli condusse a Costantinopoli. Si stipulò che nel termin di tre mesi sarà evacuato intieramente, e senza di che si farebbe di nuovo la guerra ai Russi⁴. Questa risoluzione fù communi-

¹ V. disopra, p. 68, nota 3.

² Che aveva 'l comando del quartiere delle donne nel Seraglio. Era allora 'l potente Usun-Suliman, che ebbe questo posto dal 1704 al 1713 (Hammer, IV, p. 702).

³ Detto anche Böiuc-Imbrohor, il Cavallerizzo-Grande.

⁴ Il governatore di Azov era Apraxin, zio del Zaro (Neculce, in Kogâl-

cata al rè di Svezia, il quale se ne consolò assai, ed il nuovo Bassà di Bender, Ismail, anco prometteva di obbligar la Porta di fare di nuovo la guerra. L'affare andò sino a là, che il Gran-Signore mandò nuovi ordini a tutti li Pascià di costituirsi di nuovo colle loro truppe alla primavera in Adrianopoli, cioè ai 21 del mese di marzo 1712, ed il Gran-Signore col ministero si portò in Adrianopoli. Oltre che nel consegnare tardavano li Russi, fù anco la ragione, che il Zaro promise di evacuare la Pollonia e di non più entrarci, sotto alcun pretesto, colle sue truppe: egli passò però con quelle per la Pollonia in Pomerania, per assediare Strahlsund col rè Augusto e [quello di Danimarca; qual piazza, arrivandovi a tempo

niceanu, II, p. 336). Secondo Hurmuzaki (*Fragmente sur Geschichte der Rumänien*, IV, Bucureşti, 1885, p. 75), si sarebbe arrivato a una dichiarazione di guerra, doppio la quale si concluse la convenzione del 16 aprile 1712. Cf. Hammer, IV, p. 116. — Sulla situazione nel principio dell'anno 1712 contiene sicure notizie, poco conosciute, una lettera del Moldavo Turculeţ, ch'era diventato colonello dei Pollacchi del rè Augusto e aveva preso parte essenziale all'incurSIONE dei Russi a Cernăuţi, nel 1709 (N. Costin, in Kogălniceanu, II, p. 69). Il titolo è 'l seguente: «Copie d'une lettre de Monsieur le colonel Holnik (*sic*: Stolnik) Turcul, écrit en polonois à S. E. M^r le castellan de Cracovie, Grand-General de la Couronne; datée à Tuczap, le 17e janvier 1712» (ms. 3625 dell' Archivio Reale di Dresda, f° 60 Vo). Si parla prima di una vertenza trà 'l Chano ed il Vesiro, che dà colpa ale orde incapabili di quello di aver saccheggiato la Valacchia (Moldavia), di cui il Chano, al contrario, fa risponsabile 'l Vesiro stesso. Poi si prosegue con queste nuove: «Le dit Ham s'est rendu de la Porte dans un lieu éloigné de Sakzi à une lieue et demie, de l'autre côté du Danube, où il passera ce mois les fêtes de Beiran, apres lesquelles il passera le Danube à Smailowo et ira à Kiszla [Cişla], où son fils et sa Cour l'attendent, et l'on dit que le General et le Tresorie r] de Valachie doivent aller à sa rencontre pour luy faire present des chevaux, de carosses, trente bourses remplies d'écus, etc., et d'autres choses de valeur... Les Tartares de Budziak ne font point de preparatifs pour quelque expedition, le pais étant desert par les ravages qu'on fait les armées, à cause que presque tous les habitans de tout sexe et condition s'en est retiré pour changer leur demeure et la fixer dans la Valachie de l'autre coté du Pruth, pais qui est appelé parmi eux *Kielan*, tres-fertile en pâturages... Le Hospodar de Valachie [Nicolas Maurocordato] a fait prier le Ham de faire entrer en garnison à Jass des Tartares de Budziak, pour veiller à sa sureté, et de monter la Garde conjointement avec les Valachiens, mais qu'ils soient payez en Boudziak et qu'ils en tirent leur munition de guerre et de bouche».

soccorso francese, non presero¹. Il Gran-Veziro, arrivando, trattò con gli ostagi russi, li quali sottomano furono favoriti dall'Imperatore dei Romani, dalla Inghilterra ed Olanda; ed il rè di Svezia, con Stanislao, da Francia.

Sentendo ciò, li Russi temevano, ed eseguirono il trattato, e, per mediazione d'Inghilterra ed Olanda, fecero con gli ostagi un'altra pace, assicurando il libero passaggio al rè di Svezia. Il Sultano istesso la notificò da Adrianopoli, nel mese di aprile² 1712, al rè, credendo di avere bastantemente fatto per il rè. Gli dice di partire, e che non soffrirà niente, e che gli manderà denaro, e tutto il bisognevole, e che le disposizioni della sua partenza e passaggio per Pollonia, abbia raccomandate al Chano della Crimea et ad Ismail-Bassà di Bender. La lettera fù portata da un deposto Ciaus-Basci³ al re, il quale lo ricevette come ministro, pubblicamente, e lo regalò, nell'udienza, di una pelliccia di zibellino⁴.

Il rè, agli 18 giugno 1712, rispose al Sultano, rimandando il ministro turco, dicendo che non apettava altro che l'esercito turco, già da tanto tempo promessoli, per ritornarsene al suo regno, per la Pollonia; dimandò una somma di denaro [e d il consiglio, cosa aveva d'osservare con quest'ultima pace fatta⁵; prega di non accettare l'ambasciatore del rè Au-

¹ Neculce, che fuggì in Russia dopo gli avvenimenti di 1711, nei quali ebbe una parte notevole, descrive come segue l'itinerario della Czar: Movilău (Mogilew) al Dniester, Kamieniec (v. disopra, p. 58, nota 3), Varsovia (3-4 giorni di riposo), Riga, Pietroburgo, dove passa l'inverno. Poi fa menzione della lunga campagna in Finlanda, intorno la città d'Abo (Kogălniceanu, pp. 333, 336).

² V. disopra, p. 71, nota 4. Il Šeremetev se ne stava a Chiev anche nel mese di maggio. Il ms. 3552 I dell'Archivio Reale di Dresda dà (fo 56) la «Copia eines Berichts aus Lemberg, den 4ten May 1712, von meinen griechischen Correspondenten, welcher aller Briefe so von Feld-Marschall Szermet, aus Kyow, kommen, expediret». Vi si parla anche del' esule valacco Toma Cantacuzeno. V. *Documente Brincoveanu*, p. 51.

³ Capo dei czausci, che erano impiegati per commissioni della Corte.

⁴ Le lettera al rè è pubblicata in traduzione da Voltaire, *Charles XII*, libro sesto.

⁵ Al 23 giugno il rè dava una ricevuta per 1200 borse che 'l Sultano aveva promesso di mandarli quando 'l rè sarà pronto pel ritorno. Ma fino al mese di settembre non arrivò 'l danaro aspettato a Bender (Westrin, *l. c.*, p. 10). Nondimeno, il bailo consegna, al 30 giugno, che la metà di questa somma

gusto, e di obbligare per i trattati il Zaro di far sortire le sue truppe dalla Pollonia; rinfacciò più cose, ch'egli diceva, e non sperava d'esser'escluso dai trattati con i Russi, ecc.

In questo mentre, si sentiva già la venuta dell'ambasciatore del rè Augusto, ed il Veziro Iusuff-Bassà Giurgi¹ favoriva l'affare, et era nemico del rè, come anco nemmeno scrisse, secondo il costume, al rè quando il Sultano istesso mando il deposto Ciaus-Bassà con la sudetta sua lettera.

Li ministri turchi amici del rè consigliarono il Sultano di non lasciare partire ancora il rè, venendo l'ambasciatore di Augusto,—che forse si potrebbe trovare qualche mezzo termine co' Russi, per li suoi affari, o un ripiego per il suo rittorno in patria più facile. Fù dunque al rè permesso di svernare ancora a Bender, o piuttosto a Varnizza², villaggio mezza ora lontano di Bender, dove alloggiava il rè sempre, e furono contrammandati tanti eserciti, li quali dovevano accompagnarlo, quanto ancora gli altri requisiti per il viaggio. Sapendosi a Bender la venuta dell' ambasciatore d'Augusto, li magnati pollacchi, che erano del rè di Svezia, giudicarono a proposito di mandare alla Porta ancor loro un' agente, e scelsero il fratello del Casimiro Crispin Chattamano-Picciolo di Lituania, per prevenire l'altro. Andò presto in Adrianopoli, fece molte riprotestazioni, che Augusto non era rè, che l'ambasciatore di Augusto non dovesse essere ascoltato, che gli Russi, contro li trattati, si trovavano continuamente ancora nella Pollonia, e tutto quello che poteva guastare l'affare del rè Augusto.

In questo mentre, fuggì dal rè un capitano con 50 uomini, dell' esercito cosako; il quale fece ricercare; e, sapendo che molti Svedesi fuggivano dai Russi e si ritiravano in Turchia, dinominò il capitano Sciader, come commissario, per cer-

fosse già spedita al commissario Ahmed-Aga di Bender e che l'altra metà doveva esser somministrata dai due principi rumeni, nel conto del loro tributo (Hurmuzaki, IX, parte I, p. 493, n° DCLV).

¹ Giurgi, cioè Giorgiano.

² Varnița. Si chiama così perchè vi si trovavano le fosse d'onde si estraeva la calcina, detta in rumeno *var*, per la fortezza di Bender.

carli e portarli da lui. Gli diede lettere di raccomandazione ai Bassà d'Assoff, di Jeni-Kala¹, ed al Sultano tartaro di Nogaci² e quelle parti, e con danaro abbastanza.

Li tre principali uffici nella Crimea, doppo il Chano, sono: il Kalga-Sultan³, Nurredin et Or-Beg, li quali cambiano i loro uffici alle volte, e si fanno Chani col tempo; essendo di famiglia regia di Genghiz, dell'India⁴, la quale regnava avantichè venisse Tamerlano.

Le principali quattro famiglie nobili di quella Tartaria sono: li Schirrin, Mansur-Ogli, Baron e Siginit⁵, e questi possono aver moglie della famiglia reale; gli altri Mirza di Nogai non possono maritarsi con Sultane, mà da altro Mirza prendono moglie.

Li Sultani di Tartaria non prendono per moglie figlie dei Mirza, mà bensì dalli beig di Circassia, li quali più nobili sono; per altro, un Mirza non prende mai moglie fuori del suo rango, o suddito, detto Kara-Tatar⁶, poichè conservano un' antichissima nobiltà.

Un' altro rango in Tartaria è di Capi-Kuli, od uomini di Corte, e taluni possono diventare Veziro del Kan. Defterdari⁷, paggi, cavallerizzi⁸, etc. Tali cariche li Sultani e Mirza non accettano. Tutti questi sono la maggior parte della Circassia, e figli di beig. Il Chan hà un' ordine di milizia che si chiama Seimen, o carabinieri: il capo sopra i cento, si dice boluk-baschi⁹; hanno questi però il soldo dal Gran-Signore, e non

¹ Ieni-Kale, cioè Città-Nuova, all' itmo di Kertsch.

² I Nogai formavano uno dei tribi tartari.

³ Luogotenente del Chano.

⁴ Discendenti del celebre Genghis-Chano mongolo.

⁵ Cf. Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, 2 vol. in 8°, Paris, 1787.

⁶ Tartaro Nero, cioè volgare.

⁷ Tesorieri, «maestri della Ragione».

⁸ *Peik* e *Imbrohor*, in turco-tataro,

⁹ Capo di schiera. Anche i Valacchi avevano avuto nel secolo XVII° i loro *seimen*. Cf. anche Lazăr Şaineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, II, *l'ocubularul*, București, 1900, pp. 105-6.

dal Chano. In tempo di guerra non si battono, mà solamente sono destinati per difendere la persona del Chano.

Le madri del regnante Chano dei Tartari ordinariamente tengono gran credito.

Li Tartari della Bessarabia, detti Bugiac¹, sono del Piccolo-Nogai venuti ad abitare, da 100 anni, lì, per tenere in freno li Moldavi, li quali all' antiquo solevano ribellare più volte contra la Porta². Quelle sono varie nobili famiglie, come Or-Mehmed, Orag-Ogli, Dokus-Ogli, Azamet-Ogli³, Mamai, Naiman⁴, Ali-Ogli, ecc. Questi Mirza alle volte ricevono in moglie figlie di Sultani tartari di Crimea, mà non quelle di sangue reale, mà quelle che nascono da schiave.

Li consigli in Tartaria, sono dal Chano sino all' ultimo Tartaro; trattano familiarmente, sedendo, e fumano tabacco in presenza del Chano, mà, per rispetto, scuoprono la testa. Mangiano carne di cavallo mezzocotta; non si servono d'argenteria, nè buoni alloggi; mà hanno bestiame e schiavi; non studio, mà bon giudizio; non hanno armi da fuoco, mà lance et aste; si vestono di pelle, e non si lavano mai.

Li Turcomani sono quelli, che li Tartari chiamano Cumuc⁵ e li turchi Lesghi et abitano vicino alla Media antica, verso il Mar Caspio, e sono ancora specie di Tartari.

La Porta, avendo fatta la seconda volta la pace coi Russi, diede commissione al Chano dei Tartari di persuadere il rè di Svezia per la partenza, e si fece tutto pronto per quella: il rè, dall'altra parte, conferiva col Chano, perchè persuadesse la Porta che facesse la guerra contro li Russi ed il rè Au-

¹ In quel tempo il nome di Bessarabia non si estendeva che sulla regione del Basso-Danubio.

² E ben vero che nel principio del suolo XVII° rimasero stabiliti quì i Tartari che venivano fin'ora soltanto per difender le città turche della Bessarabia o per preparare un' invasione nella Moldavia e Valacchia. V. i miei spesso citati *Studi istorice asupra Chiiei şi Cetăţil-Albe*, p. 216 e seg.

³ Cioè figlioli di Orac, Azamet ecc.

⁴ Probabilmente Naima. Mamai è un antico nome tartaro, reso celebre da un capo del secolo XIV°.

⁵ Un beg de' Cumuc è menzionato nel secolo XIV° (v. le mie *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades*, I, Paris, 1899, p. 24).

gusto, per ristaurare il rè Stanislao; l'ambasciatore del rè Augusto esclamava anco alla Porta, dicendo che la Porta non dovesse rompere la pace di Carloviz ¹, facendo essa la guerra a la Pollonia; ed altre ragioni adduceva.

Il Chan però scrisse una risposta al Sultano, consigliandoli la guerra, e di rimandare per la Pollonia il rè di Svezia, ancora nell' inverno, accompagnato da truppe turche, le quali potessero, in caso di bisogno, resistere ai nemici; e che si mandasse per danaro ad imprestito al rè, poichè le 200² borse non bastavano al rè per pagare le truppe ed i suoi debiti contratti a Bender ³.

Il Sultano, alla fine, risolse la terza volta di far la guerra ai Russi; mise nelle Sette Torri li due ostagi russi, Schafirov e Scheremetov, e mandò al rè più denaro,—che la somma imprestata al rè faceva in tutto $\frac{m}{100}$ reali⁵, e scrisse una lettera di tenore, che dovesse partire coll' essercito per la

¹ Ultima pace conchiusa dai Turchi coi Polacchi, nel 1698-9.

² Forse 1200. V. disopra, p. 73, nota 5.

³ In questo tempo i Turchi cominciarono anche negoziazioni formali col rè Augusto. Al 20 settembre 1712 si tenne a Lemberg una conferenza trà gli emissari turchi e tartari, Ahmed-beg e Seferszaha-beg, ed i Polacchi. I Turchi fecero osservare che «auch ietzund ist ein Universal zu dem walachischen Hospodar [Maurocordato] herausgekommen dass alle welche von euren Gränzen hier einfallen, nach Bender gehen sollen». In questo stesso ms. 3552 dell' Archivio Reale di Dresda (il passo citato sul f° 143 V°) si contengono notizie sull'espulsione di Polonia della fazione suezze e le conferenze turco-polacche per la città di Hotin al Dniestr. Ci si coglie anche questa nuova (f° 213; senza dato;=1713): «Dans ce moment en reçoit avis du Grand-General que le Tartar-Han et le Hospodar de Vallaquie ont livré plus de 100 Polonois du parti contraire, au commandant de Snyatin et de la S. Trinité (*sic*). Ils ont promis de livrer le reste aussi et de vivre en bonne intelligence avec S. M. et la République de Pologne». Al f° 48 V°, in un estratto di Costantinopoli, 25 aprile st. v., si contiene che «le Bassa aussi bien que le prince de Moldavie doivent désavouer l'irruption du Palatin de Kiewe». Quest'incursione, progettata, pare che non arrivasse mai.

⁴ Di fatto, nel novembre si mandò al rè la somma di mille borse soltanto. Lui domandava almeno altre mille per poter pagar i suoi debiti locali e far il viaggio che intendeva, con un esercito di 10.000 uomini ¹(Westrin, *l. c.*, pp. 10-2). La lettera del Sultano che accompagna le borse, nel libro sesto di Voltaire.

Pollonia al suo paese, per agire contra li Russi, e che lui avesse dichiarato la guerra a loro alla fine di novembre 1712¹.

Il rè non era troppo contento di questa lettera, perchè credeva che questa guerra doveva farsi, essendo lui ancora in Turchia, per obbligare il Zaro, facendo una pace, di restituirli i suoi paesi, e poi fare lui con la Porta una stretta alleanza. Scrisse perciò al Sultano, in risposta, che da Bender partirà, mà nell' istesso tempo insinuò al suo inviato alla Corte Ottomana et all' ambasciator di Francia, che travagliassero che il rè non partisse avantichè la guerra non fosse principiata e finita, poichè temeva che non fosse stato per farlo partire solamente, e si riportava al suo inviato, attendendo l'unica risposta ancora.

Il rè, doppo aver ricevuto il danaro del Gran-Signore, pagò a Bender tutti li suoi debiti; mà il danaro non era sufficiente. Onde il rè dimando altre 100 borse dal Chano e Passà di Bender; quelli lo scrissero a Sultano, più tosto forse di legittimarsi, e per sollecitare, dicendo che avesse ricevuto tutto il denaro primo, e poi non partisse il rè, come promise. Il Gran-Signore si mise alla fine in collera, e non diede risposta sopra questo punto, mà mandò li regali al Chano, che si accostumano quando si fa guerra, come fù dichiarata contro li Russi, e premeva la partenza del rè. Notificò al Chano che li ministri russi, frà li quali era ancora il vecchio Spiegel, aveva fatti mettere in carcere, e quelli del rè Augusto avea fatti detenere in Adrianopoli.

Eravi, coll'ambasciatore di Augusto, anco il general Goltz, detenuto in Adrianopoli, il quale primo, già per via di Vienna,

¹ Al 11 novembre, dopo novelle dal Chano che'l Zaro non voleva osservar la pace, fù congedato 'l Vesiro, il di cui successore fù Abasa-Soliman, già schiavo del Kizlar-Aga e, qualche tempo, Caimacam del deposto. Al 19 fù dichiarata la guerra ai Russi: anche i loro due ambasciatori dovettero entrare nella prigione di Stato. Al 18 l'ambasciatore olandese scriveva che i principi rumeni avevano anch' essi ricevuto l'ordine di prepararsi per la guerra: «Gelyckmede dat de princen van Moldavien en Wallachien jnsgelycx geordonneert soude wessen, haer ook tot den velttocht gereet te maken». In decembre

venne alla Porta ¹. Il Gran-Signore scrisse egualmente una lettera al rè, quasi dell'istesso tenore: il Chano però, ed il Passà di Bender, vedendo che il rè non aveva troppo gusto di partire, lo scrissero al Gran-Signore, pregandolo di scrivere un' altra lettera al rè, per ammonirlo di partire. Lo che fece il Sultano, scrivendo, dachè tutto erasi pronto e disposto per la sua partenza, non volesse più trattenersi a Bender; uguagliando il tenore dell' istessa lettera a quella del Chano de' Tartari e del Bassà di Bender.

Il rè ci rispose subito d'esser pronto per partire, subitochè l'esercito comparisse; e lo prega ancora di mille borse di piastre ad prestito ²; ed il Cancelliere del rè, Müller[n], scrisse nell' istesso tempo al Gran-Veziro, Iussuf-Bassà ³, pregandolo

il Sultano piantò le sue tende a Andrinopoli. Cf. Hammer, IV, pp. 116-7 e Hurmuzaki, *Fragmente*, IV, p. 75.

¹ V. disopra, p. 52, nota 4. A questi ordini si riferisce anche la seguente relazione del Wackerbarth e Vesnich; Vienna, 4 marzo (ms. 3269 dell' Archivio Reale di Dresda, f° 26 Vo): «Auch bereits [Porta], durch verschiedene Abgeschickte, expresse und scharffe Ordres denen beyden Fürsten in der Wallachey undt Moldau auferleget, ohne eintzigen Verzug alle Requisita zu den Brücken-Bau (deren eine zu Obluziz, die andere gegen der Wallachey über die Donau, wo solche fast eben vmb diese Jahres Zeit in anno 1711 gestanden) anzuschaffen und an bestimbte Orte zu bringen.

2. Den Tribut an Geld auff das Schleunigste abzulegen.

3. Den Fluss Pruth zu besserer Bequemligkeit der Navigation und folglich Fortbringung aller Kriegs-Nothwendigkeiten räumen und saubern zu lassen.

4. Viele tausend Wagen bey Landen zu schaffen.

5. Eine ungemeine und fast unerschwingliche Quantität Gedraydes zn liefern.

6. Viele Eissgrubben an den Pruth verfertigen und solche mit Eyse anzu-füllen, und dann zu allen diesen in beyden Fürstenthümern die Anstalten gemacht werden sollen.» Anche nel ms. 3629, f° 398, si notano, in una lettera del 3 febbraio 1713, questi comandamenti per una prossima guerra: «Frà tanto furono dalla Porta consequentemente spediti doi Agà al prencipe di Vallachia, il primo con comandamento di allestire tre mille carri e sufficienti legni per nuovi ponti da farsi sul Danubio, e poi anche di nettare il fiume Prutt per renderlo più commodo al trasporto degl' attrezzi; il secondo, per riscuotere e parlar il solito annuale tributo del paese al Bassa di Bender [*dunque per il rè di Svezia*], — e questo senza indugio di tempo».

² V. disopra, p. 77, nota 2.

³ Dunque prima del 11 novembre, quando fù deposto Iussuf?

di non affrettare tanto la partenza del rè, e di cooperare che il Sultano imprestasse le mille borse ancora.

Il rè volle fare al Chano della Crimea un regalo in danaro, benchè non accettò, mà li fece dire che, quando lui avesse di bisogno, sarebbe ei pronto di prestarli una somma, purchè non la dimandi dal Sultano, poichè non l'avrebbe avuto, e che si preparasse di partir subito, poichè senza di quello le sue cose potrebbero andar male. Il Cancelliere ringraziò il Chano della buona ammonizione, e che infallibilmente partirebbero, mà, pe'l denaro, che già avevano scritto al Sultano, e speravano di averlo.

Vedendo però prima gli alleati, cioè li Russi e'l partito del rè Augusto e la Danimarca, che la Porta favoriva, almeno esteriormente, il rè di Svezia, mandò il rè di Prussia, verso la fine di settembre 1712, un' inviato suo, detto Eosandel¹, di nazione svedese, al rè di Svezia, per offerirli la pace con gli alleati, od almeno col rè Augusto, a buone condizioni. Il rè rifiutò tutto, rimandando l'inviato prusso nel mese di dicembre 1712. In questo mentre arrivò infausta nuova, che il suo generale Steenberg², col suo esercito di $\frac{m.}{20}$ Svedesi, era costretto di capitolare coi Danesi in Pomerania, dovendo consegnare tutte le armi, ritornare a dirittura in Svezia e di pagare $\frac{m.}{250}$ pezzi d'argento.

L'inviato Func frattanto consegnò al Veziro Soliman-Bassà la lettera del rè per il Sultano, e quella del Cancelliere per lui, Veziro. Vedendo il Sultano il contenuto, si sdegnò; non rispose, mà fece dire al Func che scrivesse al suo padrone, che dovesse partire istantemente. Ed al Chano e Bassà di Bender venivano nuovi ordini di far partire il rè in ogni maniera, un giorno più dell' altro; lui, Sultano, si vedeva deluso, poichè il Chano ed il Bassà assicurarono che, avendo il rè la somma intiera di mille dugento borse, partirebbe subito, contento, nel suo paese, non dimandando altro denaro.

Il Chano, col Bassà, impegnarono tutte le loro forze per

¹ Cf. Fabrice, p. 140. Arrivò il 17 settembre.

² Stenbock.

impegnare (*sic*) il rè di nominare il giorno della sua partenza; ed il rè non lo fece mai. Dunque alla fine scrissero loro contro del rè, al Sultano, dicendo che gli abbia ingannati, col dire che sarebbe subito partito, se avesse avuta la prefata somma di danaro, e che ora trovava sempre dei pretesti, etc. Sentendo questo il Gran-Signore, fece disporre le cose, che il rè partisse per mare in Francia e di là nel suo paese: lo che già gli fù proposto l'anno 1710, mà, questo, avendolo ricusato allora, lo ruscò anco questa volta, benchè fossero fatte tutte le disposizioni dalla Porta per questo.

Il Chano ed il Bassà rappresentarono al Sultano che il rè non voleva andare per mare in Francia, nè per terra, per Pollonia, nel suo regno; mà voleva stare a Bender.

Il Gran-Signore mandò a loro un' ordine di sforzare il rè alla partenza, se con le buone non vuole. Il Bassà istesso si portò appresso il rè, e volle persuaderlo di partir per Salonicco, in Francia. Il rè si mise in collera, e si spiegò di non voler partire; il Bassà gli disse che aveva ordine di levarlo per forza! Il rè gli disse di sortire subito dalla sua presenza; il Bassà se ne andò da Varnizza a Bender in collera, e subito mandò fuori a Varnizza di levare tutte le guardie et altri Turchi onorarî del rè; fece sortire del villaggio tutti li villani, mercanti, vivandieri, etc. Il giorno seguente, stando li Svedesi tutti soli, mandò una compagnia di cavalieri leggieri del presidio del castello di Bender, per cingere tutte le case del rè e de' suoi, non permettendo accesso a veruno. Tagliò il taino, e si diede a bloccare, sperando di obbligare il rè all partenza. Il rè però mandò qualche 50 de' suoi uomini, che si fecero luogo, presero acqua e provvisioni. Finite quelle, ruppero tutte le case da loro fabbricate, guastarono la stalla, ove erano 30 cavalli turchi, ed abbruciarono tutti quei legni, e, come non si dava nè orzo, nè altra cosa per i cavalli, fece a colpi di spada uccidere nell' aperta campagna tutti quei cavalli¹.

Il rè poi nella propria sua casa si fortificò con palizzate,

¹ Questa circostanza è data anche dal Voltaire.

fece, quei giorni, in cui si trovava così assediato, provvigione, di notte tempo, di piombo, polvere, etc , e stette pronto per combattere ¹.

Il Pascià lasciò cavare fuor del campo del rè tutti li signori pollachi, gl'inviati d'Inghilterra, Gieferi², di Francia, monsieur le brigadier Fierville, —quello di Holstein, Fabricio, non vi era presente, —tutti li dragomani, e si lasciò soli i Svedesi assediati. Il solo Amira andava fuori, colla licenza del Pascià, per fare al Chano et al Bassà qualche traduzione d'una lettera, la quale al rè fù mandato da loro. Li signori grandi polachi, come il Palatino di Chiovia Potoski, il principe Viznowiski, il maresciallo Tarlo, il conte Crispino, Chatmano-Minore della Lituania, spaventati di tal procedere, abbandonarono le loro case, e si ritirarono di notte appresso il rè, per vedere la fine di questo.

Avvisato il Bassà di ciò, mandò alle loro case, levarono tutte le robe, armi, cavalli, servi e serve, e gli fece alcuni schiavi ed, altri, maomettani, facendoli circoncidere. Fecero poi un consiglio, e si concluse di mandare un'uomo a questi Pollacchi, di farli invitare a fuggire et andare nelle loro case, ove si renderebbe il tutto. Ciò facendo, li Polacchi ricusarono per allora, mà, il giorno seguente, si offrirono di sortire, purchè il Chano gli desse qualche sicurtà, e perciò fù mandato da lui Giovanni Sapia³, Pollacco, il quale si fingeva partitante del rè Stanislao, mà era internamente creatura del rè Augusto. Il rè sempre più si fortificava, e risolse piuttosto di morire combattendo, che di rendersi vivo. Alla fine però scrisse una lettera al Chano, ed al Bassà, di tal tenore, che si maravigliava che, doppo tanti onori fattili, si voleva scacciare come un' animale, contra tutte le leggi, che, non avendo il bisogno, non partirebbe, e piuttosto soffrirebbe ogn' insulto

¹ Amira lascia qui da parte la risoluzione presa dal Sultano 'l 1° febbraio 1712, che pare non abbia conosciuta, e la sentenza del nuovo Mufti, Ebezadè, che si dovesse attaccare 'l campo di Varnița (Hammer, IV, p. 117).

² Jefferyes, fedele amico del rè. V. Westrin, I, c., p. 10.

³ Sapieha, starosta di Bobruisk. V. Westrin, *Axel Sparres brief till Konung Karl XII*, nello stesso numero della *Historisk Tidskrift*, p. 59, nota 6.

da loro, che essere reso nelle mani de' suoi nemici, e che si dia tempo di potere scrivere al suo esercito, il quale per il Baltico è arrivato in Pomerania, etc. Il Chano dimandava li Pollacchi, i quali del suo Defterdar furono condotti a Bender, col consenso del rè; prima però, il Chano diede loro uno scritto, per sicurtà, che non voleva renderli al rè Augusto. Poche robe però hanno riprese, perchè il Chehayà mangiò molto, e poca gente resi furono, scusandosi che si erano fatti Turchi.

Il rè frattanto mandò un'altra volta dicendo che voleva vedere il Chaddi-Scerif¹, se quel procedere sia per ordine del Gran-Signore. Fù riferito questo al Gran-Signore, il quale in cinque giorni mandò il suo Gran-Cavallerizzo, che era il quarto espresso che il Gran-Signore mandato aveva per sollecitare la partenza, insieme col Chaddi-Scerif. Il Bassà col Chano non lo mostrarono subito, mà sollecitavano, con bella maniera, la partenza del rè: Gieferi e Fabricio, — Fierville era già partito per un certo affare a Costantinopoli — sono andati all'Imrochor², e proposero la loro mediazione di far fare la pace et amicizia frà il rè ed il Chano de' Tartari. Fù accettato, purchè il rè parti, doppo 7 giorni d'assedio, li 19 gennaio 1713.

L'Imrochor, col Ciaus-Bassà, andarono dal primo ministro del rè, il cancelliere Müllern; proposero l'accomodamento del rè col Chano. Il Müllern acconsentì. Li Turchi dimandarono, cosa il rè abbia risoluto intorno alla sua partenza. Disse Müllern, che diceva di voler partire, come lo scrisse in due sue lettere a Costantinopoli, mà che avesse di bisogno d'altre mille borse per provvedersi di tutto. Adesso però diceva di non voler partire, per tre ragioni: 1ma, che, avendolo assediato per via de' Tartari, e levatoli i viveri, e scacciati li suoi ufficiali dalle loro stanze, e rapito li Tartari e Libcani³ le loro

¹ Ordine personale del Sultano: *katisterif*. Questo ordine arrivò da Costantinopoli il 10 febbraio (Cronaca moldava del secondo regno di Maurocordato, pel segretario Axintie; Kogălniceanu II, p. 148).

² Lo stesso cavallerizzo.

³ Anche i Lipcani erano Tartari; erano stabiliti presso alla fortezza di Hotin sul Dniester. V. anche la spiegazione che dà, poco dopo, l'Amira stesso.

facoltà (Libcani sono Tartari di Pollonia, che servono ai Turchi nei castelli-frontieri, come Bender e Chottino), e già si era reso difficile il partire, e ci vuol molti giorni di tempo, per rimettere le cose predette, cavalli ed altre robe, etc.; 2do. Il Chano de' Tartari ed Ismail-Bassà, che furono destinati per la sua comitiva, avendolo trattato di tal maniera, gli sono sospetti e non si fida più a loro; 3^{zo}. Il rè non avendo danaro sufficiente per partire, se la Porta li dasse l[eoni] 500.000 mille, pezze, vorrebbe però partire; se no, deve provvedersi da altra parte, purchè lo lasci star lì, — che non dimanderebbe nè danaro, nè viveri, nè esercito; perchè aspettava il proprio, che venisse in Pollonia per accompagnarlo.

Vedendo la poca disposizione di partire, cavorono li Turchi il Chatti-Scerif, e dissero che, giachè il rè l'avesse dimandato, dovrebbe consegnarglielo. Questo conteneva che, a vedere del Chaddi-Scerif, doveva partire, essendo tutto pronto; che non si darebbe altri ordini. Frattanto il Chan rapportava al Gran-Signore la conferenza col Müller[n]: addirato il Sultano, mandò un'altro Capiggi-Bassà, con l'estremo ordine contro il rè, dicendo che il Chano et il Bassà debbano consegnare il rè al Mustafa-Bascià, per portarlo a Salonicco, se non volesse rendersi, di combatterlo ed assicurarsi della sua persona, e portarlo appresso di lui. E quest'ordine fù dato a tutto il presidio di Bender: Aga dei giannizzeri, il Kadi¹, e tutti. Questo fù letto pubblicamente, e furono consegnate polvere, balle e tutto, per combattere il giorno seguente, che fù alli 30 gennaro 1713.

In questo frattempo dell'assedio del rè di Svezia, venne il rè Stanislao, partito da Svezia, passato per Vienna e Bucaresti, a Jassi, all'incognito, vestito alla tedesca, in guisa d'ufficiale svedese, per abbocarsi col rè. Mà gli dispiacque molto di saperlo in tale stato, il quale gli fù descritto da un capitano svedese Briand, che con un corpo di soldati ed ufficiali era in Jassi, ed allora sotto guardia, per aspettare la fine degli affari del rè². Il principe di Moldavia, Niccolò Maurocor-

¹ L'Aga è 'l capo de' gianizzeri; il cadì, giudice della città.

² Dal 1712 in là si hanno molte lettere svedesi del de Briant nel vol. IX,

dato, figlio del fù dragomano della Porta, Alessandro Maurocordato¹, mise Stanislao con gli altri, come creduto uffiziale svedese, parimente, sotto le guardie; mà, temendo Stanislao che non gli succedesse qualche affare sinistro, si è

parte I della collezione Hurmuzaki. Al 2 febbraio era anche libero, poi fù arrestato senza che gli si prendessero le armi, nella sua propria casa: al 23 era libero di andar dove voleva (*ibid.*, pp. 503-4). La misura fù scusata per aversi trovate lettere nelle quali i aderenti e sudditi di Carlo XII che si trovavano in Moldavia erano invitati a difendersi contro ogni tentativo che fosse fatto per allontanargli (Cronica del secondo regno di Niccolò Maurocordato, in Kogălniceanu, II, pp. 143-4).

¹ Niccolò era figlio maggiore nato del Dragomano (v. le due pubblicazioni di Émile Legrand intitolate: *Généalogie des Maurocordato de Constantinople*). Era già stato una volta principe di Moldavia (v. disopra, p. 61, nota 2). Doppo la sua deposizione fù incarcerato a Costantinopoli in seguito alle denunziamenti di Cantemir, suo successore, nonchè di Carlo XII, che lo considerava come suo nemico. Il residente olandese di Smirna dà notizia al 24 giugno 1711 che si erano richieste da Niccolò non meno di 800 borse che avrebbe ingiustamente prese ai contribuabili moldavi e, non potendo ristituirle, si era rifugito dall'ambasciatore francese.

«Met byvouginge dat van den heer Mavrocordati, die laast prins van Mol. daviën is geweest, 800 beursen werden gevordert, die de invoenders van dat prinsdom klagtig syn gevallen dat van haar by extorsie soude hebben afgenomen en die sy goet hebben gevonden aan den Grooten-Heer te veroveren, tot vervang van de onkosten van desen oorlogh. Om welke redenen, den voorn: heer Mavrocordati, die sig verholen houd, te souken en in handen te krygen, die men versekert dat sig int Hof van den heer Desalleurs, francen ambassadeur tot Constantinopolen, soude hebben geretireert en aldaar bewaard werden, soo datals dit Hof daarens agter soude mogen komen ofte lugt van krygen, dien Minister sig ligtelyk aan de violente resentimenten van dit Hof soude konnen exponeeren».

Di fatto Niccolò fù poi messo in prigionia (v. la cronaca, citata, di Axintie, pp. 126-7), mà non vi stette che tredici giorni. Poi fù liberato e nominato principe nel posto di Cantemir, che aveva tradito l'Impero. L'ambasciatore olandese di Costantinopoli scrive'l 12 ottobre 1711:

«De heer Nicolas Mavrocordati, gewesen Waivoda van Moldaviën is (naer 13 dagen gevangen geseten te hebben, weegens een gepretendeert Bairams-Present), op de verklaringe van zyn broeder, dat niet bequaam was die provintie te konnen gouverneeren, den 6 deses, onder het geeven van de generale paga aen de militie, door den Grote Heer uyt zyn gevangennisse geroepen, wederom publicq tot de bestieringe van dat prinsdom herstelt geworden; welke herstellinge hem ruym hondert duysent leeuwend. sal komen te kosten».

scoperto al principe; il quale allora andò a renderli visita, e trattarlo come conveniva, avendo avuta conoscenza col suo padre Lescinski, il quale prima era grand' ambasciatore pollacco alla Porta. Diede avviso pronto alla Porta, et al Chano, e ad Ismail-Bassà¹. Il Chano voleva farlo portare a Città-Alba (Bialogrod), situata sul Mar-Nero, più di 40 giorni da Jassi lontana; e l'intenzione era di farlo ammazzare, e prendergli tutto il suo, e dire poi al Sultano che sia morto.

Il Principe non lo consegnò però alla gente del Chano e d'Ismail-Bassà, anzi mandò il proprio suo fratello; mà si scusò, dicendo che avesse dato avviso al Sultano, e potrebbe succedere, che lo dimandasse da lui².

¹ La notizia dell' arrivo di ufficiali svedesi di distinzione fù data al Principe da un suo *boier*, Mihałachi Roset. Questo si trovava nel distretto di Bacău, in un villaggio del suo figlio Stefano, non in quello di Baraît (cf. *Studii și doc.*, I-II, pp. 151-3), mà in Mărgineni (Neculce, in Kogălniceanu, II, p. 344), quando ci arrivò una truppa di Svedesi, che minacciavano di metter fuoco alla casa del signore (cf. il mio libro *Inscripții din bisericiile României*, p. 27). Manolachi gli messe in ferri, per risposta. Tre ufficiali che vennero doppo, non domandavano di più che esser rimandati in Transilvania d'onde erano venuti nascostamente (per via di Kronstadt; Hurmuzaki, *Suppl.* I, vol. I, p. 427, no DCXXVI). Anche questi furono portati a Iassy, dal principe. Maurocordato sapeva dai giornali che Stanislao aveva lasciato 'l suo soggiorno in Olsazia, e poi aveva ricevuto notizia dal Chano che 'l principe veniva a Bender. Il rè di Polonia volse prima passare come un colonello Lorenzo Burs, mà poi dovette riconoscere la sua alta qualità. Alloggiò in Iassy, nel monasterio dei Tre Santi (Treȳ-Ierarchȳ). Di fatto 'l principe scrisse alla Porta, come anco al Vesiro, al Chano ed al Pascià di Bender (Cronica di Axintie, in Kogălniceanu, II, p. 148).

² Ismail-Bassà aveva mandato 'l suo fratello, il Capugi-Basci Ahmed-Aga per informarsi sui ufficiali svedesi che si trovavano in Iassy; loro dichiararono però appartenere ad altre nazionalità (Axintie, p. 151). Maurocordato rifiutò di dar il rè Stanislao agli emissari del Pascià e del Chano, che volevano portarlo a Akkerman (Cetatea-Albă, Bielogrod). Ma, dopo esser stato richiesto di andar a Bender, Stanislao dovette partire, il 18 febbraio (1 marzo) (*ibid.*, p. 153). Gli si diede il ricovero forzato di Akkerman (Hurmuzaki, *Suppl.* I, vol. I, p. 426, n° DCXXIII). — L'ambasciatore olandese credeva che 'l rè fosse portato invece a Chilia, porto della Bessarabia, sul Danubio: «Den gewoorden Stanislaus door den prins van Moldavien achterhaeld en, volgens de seekerste advysen, tot nader ordre von den Grooten Heer, int casteel van Killi, aen de mond van den Donau gelegen, vast geset soude wesen» (relazione del 8 marzo).— Von Goltz scriveva con piacere grandissimo

Per tornare ai primi affari, il Chano, col Bascià, doppio avere l'ultim'ordine del Sultano, mandarono con l'interpretri del rè alcuni uomini loro¹, li 30 gennaro, facendoli dire che, se voleva marciare verso il suo paese, sarebbe ancora a tempo, se no, dovesse rendersi al castello per andare là ove la volontà del Sultano sia.

Il rè non dava riposta, mà risolse di morire piuttosto che di muoversi.

il 29 del stesso mese di marzo (ms. 3278 dell' Archivio Reale di Dresda, f° 153), da Andrinopoli: «Le destin a amené icy le chef des rebelles du roy notre maître et de la Republique, pour subir le même sort [che Carlo XII], avec ses adherents. Il est arreté à Jassy, par le Hospodar de Moldavie, et gardé, à l'heure qu'il est, comme les autres rebelles de Pologne».—Nella «Continuatio relationis actorum suetico-orientalium» (*ibid.*, ms. 3550: «des Cammer-Junckers und Envoyé Extraordinaire von Loss Negotiation am Czaar. Hof, 1714», f° 91) si contiene 'l seguente sul arresto di Stanislao: «rex autem Stanislaus cum suis primariis adhaerentibus Polonis Jassini incarcerationis in fortalit[i]um Ankermond dictum, Kiowski vero Capitaneus, cum aliquibus suorum, Brailam deductus». Ci si trovano anche due lettere di Bucarest colle notizie conosciute su quest' avvenimento. — Pei Polacchi che furono perseguitati e presi, v. i documenti che si danno nell' *Appendice*.—Vedasi anche 'l rapporto di Costantinopoli del 14 marzo 1713 (ms. 3629 dell' Archivio Reale di Dresda, f° 56 V^o): «Ce prince [Stanislao] a été arreté et confiné à Jassy en meme tems environs que les quartiers du roy de Suede furent attaqués Il a été pris depuis, des mains du Hospodar, par un officier de la Porte».—L'ambasciatore francese lo sapeva una settimana prima (Hurmuzaki, *Suppl.* I, vol I, p. 426).

Rafaelle, conte di Leszno e Radzina, Leszczyński, Palatino di Lentschitz, andò a Costantinopoli, come ambasciatore solenne del rè Augusto II, in 1699, quando Niccolò, figlio del dragomano della Porta, viveva in quella città. V. un'estratto della sua istruzione nei miei *Ade si fragmente*, I, pp. 306-7. Passò per Jassy al 14 febbraio dell'anno 1700, con il suo seguito di 500 uomini; «mà, al ritorno», dice'l cronista moldavo, N. Costin, «fù meno fiero che all'andata» (Kogălniceanu, II, p. 43). Rafaelle aveva sposato la figlia del celebre Hetmano Jablonowski, che aveva avuto anche lui relazioni spesse colla Moldavia. Il cronista Neculce fù quello che ebbe la cura dell'alloggiamento e dei viveri dell' ambasciatore; anche lui trova che Rafaelle era troppo stretto in quel che concerne'l ceremoniale (Kogălniceanu, II, pp. 265-6). La cronaca di Axintie fà anch' essa menzione che Niccolò conosceva 'l vecchio Leszczyński «da Costantinopoli, quando fece l'ambasciata» (*ibid.*, p. 147).

¹ Erano il Salam-Agasi del Pascià e 'l Mirza tataro Sefer-Sciah (Axintie, p. 148). Il dato è secondo 'l calendario orientale.

Adunque li 31 gennaro, alle 10 ore della mattina, uscirono, con tutta la guarnigione, Tartari e giannizzeri, verso la casa del rè. E piovette un poco, e l'arco celeste si mostrava sopra la sua casa. Si avvicinarono a Varniza, e cingevano la casa del rè. Dirimpetto alla casa si piantò una gran tenda, nella quale il Chan, Ismail-Bassà, Mustafa-Bassà Imrachor, li Capiggi-Basci, e tutti quelli sollicitatori per la partenza, si misero, ed innanzi la strada indirizzarono 12 cannoni e 2 mortari portati da Bender. Il rè, veduto ciò, mandò alla tenda il baron Grothusn¹, per dimandare da sua parte la ragione di queste maraviglie.

Gli risposero che il rè già quattro anni stava nel dominio ottomano, per ingannare detto imperio, e non hà anco intenzione di partire. Il Sultano non vuol più soffrire che resti nel paese; onde, se il rè vuole l'amicizia del Sultano, che esca e vada nel suo paese. Grothusn dimandò se fosse possibile di partire in quel momento; il Bassà rispose che l'ordine era così e che in questo punto succeda: il rè esca, e vada con loro a Bender, prenda le case che vuole, ò il suo proprio, che è un palazzo regio, e resti tanto, sino a chè possa partire. Grothusn tornò a riferire al rè il tutto; ritornò in mezza ora, e disse che il rè domandava quartiere, e che se gli lasci tempo di potere alestirsi; mà non vollero sentirlo. Grothusn replicò: perchè non ascoltano le preghiere? La legge de'Turchi diceva che a chi s'umilia, e dice aman, o quartiere, o misericordia, non gli si fa ingiuria; e loro perchè vogliano batterle? Il gran Sultano non le avesse scritto, che sia il rè scacciato del paese, nè il ministro svedese alla Porta² ne faceva menzione.

Il Chano. che sperava che l'inviato fosse già messo in arresto, disse che l'inviato non gli avrebbe mai scritto; ed il Pascià disse: «questi non lo credono ancora»! Ordinò alla sua gente di mettersi a cavallo, e si tirarono 27 cannonate

¹ Cristiano-Alberto Grotthuss, luogotenente di drabanti (Westrin, *Axel Sparres Bref*, I. c., p. 78 nota 2).

² Funck.

verso la casa del rè, ed agli giannizzeri fù ordinato di dar fuoco; mà lo ricusarono, dicendo che non poteva esser'ordine del Gran-Signore, non avendo gli Svedesi commesso niente che fosse contrario all'Impero, anzi furono di grande utile. Temendo il Bassà d'una ribellione contra se stesso, diede il firmano al Kadi di Bender, il quale a cavallo si mise trà giannizzeri, che erano in numero di tre mila arringati per combattere, e lo lesse pubblicamente. Questi però dissero che fosse un firmano finto; il Bassà fece dire a' loro doi capi che, non volendo combattere, vadino a Bender. Lo che fecero, con bandiere spiegate, e musica, prendendo seco li 12 cannoni¹.

Questo succedette doppo pranzo alle 4 ore. E, la sera, tornato anco il Chano, col Bassà ed altri, a Bender, chiamarono a se il Giannizzar-Aga, Kadi, Topci-Basci, Gebeggir-Basci, Jerli-Kurli-Agasi, li due colonnelli di cavalleria, che sono il Sol-Kol e Sagh-Kol Agalari, ed altri capi della guarnigione², si consigliarono, e concludettero di mandare all'indimani li capi de' giannizzeri al rè, e persuaderlo di rendersi nelle mani dell'Ordine dei giannizzeri, ove niente avesse da temere, giacchè non vollero combatter contro di lui; e l'ordine del Gran-Signore pure dovesse esser'esequuto, e sperando che con queste assicuranze ed esortazioni si renderebbe il rè, che, se poi volesse combattere, allora facilmente gli giannizzeri si ridurrebbero a combattere. Si mandò adunque 30 dei capi delle compagnie dei giannizzeri, li quali al rè promisero di non renderlo, nè al Chano, nè al Bassà, mà di portarlo egliino al Gran-Signore. Il rè non ascoltava, perchè credeva di esser reso ai suoi nemici pollacchi, cioè al rè

¹ È appunto quello che racconta 'l Axintie (Kogălniceanu, II, pp. 148-9). Secondo lui, i Svedesi erano in numero di 700. I giannizzeri avrebbero risposto «che non levarebbero l'armi contra coloro che non le levano contra di loro», e sarebbero partiti verso Bender schiamazzando: *Allah, Allah!* Da Voltaire, che hà avuto nondimeno un' ottima informazione, si mescola sempre il difetto di precisione e 'l desiderio di presentar scene compiute.

² Il Topci-Basci è 'l maestro dell' artiglieria, il Gebegi-Basci il capo dei corazzieri (Săineanu, *Înfluența orientală, Vocabularul*, II, p. 55), l'Ierli-Culi-Agasi aveva sotto i suoi ordini i giannizzeri indigeni (cf. *ibid.*, p. 69). Anche 'l Axintie mentova «la cavalleria che si chiama Saçkol e Solkul» (p. 153).

Augusto. Ritornati, mescolarono alcuni segni e, per impegnare gli giannizzeri, quei capi gridavano, dicendo che il rè gli abbia affrontati, non credendo alle loro parole, e che era vergogna di trattare gente barbara così¹. E di tal maniera gli giannizzeri, piccati d'onore, andarono a Varnizza il dì primo febbraio sti[lo] vec[chio] a combattere, alle ore dieci della mattina. Si misero un tiro di schioppo lontano della casa del rè, il quale, colla maggior parte della sua gente, per esser Domenica, era in chiesa, sentendo la predica. Cominciarono a tirare dei schioppi sopra li Svedesi, ed anco le cannonate e bombe; gli altri Svedesi, che erano fuori della casa, furono presi e portati a Bender². Alla fine si lasciò la chiesa, e si venne all'armi. Il rè fece da eroe, e si combattette dalle 10 della mattina sino alle 6 ore pomeridiane, cioè a dire le 24 italiane³. Il cancelliere⁴ colla segreteria si diedero subito prigionieri; alla fine, anco il rè fù preso vivo, per esser così l'ordine, ed era ferito nelle mani⁵. Prendendoli la spada, la por-

¹ La «gente barbara», secondo la maniera di pensare dei Turchi, sono i Svedesi. Secondo Axintie (Kogălniceanu, II, p. 149), i giannizzeri si sarebbero scusati prima che quei che avevano rifiutato di obedi- re 'l giorno precedente, fossero stau soltanto le reclute, *iamac*, e non i veterani. I capi che andarono dal rè furono i uffiziali, *ciorbagè* (colonelli) e *odabasci* (capitani). Voltaire pretende che 'l rè, per fargli uscire, avesse minacciato di fargli tagliare le barbe, ciò che per l'Orientale è peggio di un schiaffo. Una tale rozzezza inverso questi bravi ed amichevoli soldati non si potrebbe spiegare. Rimane stabilito sù queste due autorità (Axintie rende senza dubbio il rapporto dell' agente moldavo a Bender) che Carlo rifiutò soltanto di prestar fede anche alle assicurazioni dei giannizzeri. Ma v. anche Fabrice, p. 201.

² Da Axintie non si parla niente dei soldati di fuori, mentre che Voltaire non dimentica i trecento Svedesi che, circondati in un movimento subito, dai giannizzeri, furono costretti di rendersi in un' attimo.

³ Che cominciano colle ore 6 di mattina. V. Goethe, *Itallänische Reise*, nel principio.

⁴ Müllern.

⁵ Axintie, molto più circostanziato, parla, come l'informatore di Voltaire, dell' invasione dei Turchi per le finestre, della chiusura di Carlo XII in una sala interiore, dell' incendio che fù messo al palazzo di Varnița, dell' ultimo attacco che fece 'l rè contra li Turchi di fuori. Mentre che Voltaire fa menzione di una ferita all' orecchio, il cronista moldavo scrive anch' esso: «ed un Turco lo ferì un pochettino al mano.., e lo sgraffiò un Turco presso

tarono alla tenda, dove era il Chano, ed il Bassà. Tutti gli altri furono prigionieri: si spogliò tutti, e molti restarono colla camicia sola. Il rè, con 15 persone, che combattettero sino all'ultimo, fù alla fine portato a Bender, al Pascià, il quale liberò dalle mani dei giannizzeri li generali, o persone più principali, e gli consegnò al rè¹.

Molti Svedesi si riscattarono da per loro, con danaro, subito, ed in tre giorni venne l'ordine del Gran-Signore, che fossero messi in libertà tutti gli Svedesi. In questo fiero combattimento² furono uccisi 150 Turchi, e non restarono che 15 Svedesi³, disponendosi tutto per portare il rè in Adrianopoli, appresso il Gran-Signore. Partì da Bender in una carrozza turca a quattro cavalli, in compagnia del sig. Grothus; il cancelliere Müller, col segretario di Stato Feif in un'altro carro, e sino a 60 cavalieri ed ufficiali a cavallo prese seco, e Mustafà-Bassà lo accompagnò sino ad Adrianopoli⁴.

Ismail-Pascià, a cavallo, con pochi domestici, accompagnò il rè fuori di Bender, e si licenziò: poi l'Imbrochor, col Ciaus-Basci, andarono con Mustafa-Bascià, mà nel cammino si separarono et andarono avanti per informare il Sultano del seguito.

Arrivato in Adrianopoli il rè, fù alloggiato a Demirdesch⁵;

al naso, con una lancia» (Kogălniceanu, II, pp. 149-50). Il rè sarebbe stato riconosciuto soltanto pel grido di un generale, quando lo vidde cadere.

¹ Secondo 'l diritto di guerra musulmano, i prigionieri erano adesso schiavi di quei che gli avevano catturato. Per ciò 'l Pascià dovette riscattarli: prima, il medico, il cancelliere e 'l Grotthuss, poi altri trenta (Axintie, p. 150).

² Il Briant, capitano svedese di Jassy, gli dà soltanto il titolo di «tumulto» (Hurmuzaki, IX, parte I, p. 505, n° DLXV). Gli storici svedesi impiegano 'l nome scherzevole di «kalabalyk» (*remue-ménage*) (Westrin, *Anteckningar, l. c.*, p. 8), che gli fù dato dai Turchi. Un cronista moldavo dice: «gioaca» (giuoco).

³ Cf. anche Axintie (p. 150): «non perirono nemmeno dieci uomini».

⁴ Axintie, p. 150: «e feceno uscir il rè, ed era avvoluppato in una tela, che non si vedeva, nè la testa, nè i piedi, e sei uomini lo levarono come un morto, e così che non si vedevano che le tele, e poi nient'altro, ed entrò anche 'l Grotthuss nella carrozza con esso lui». Axintie descrive 'l corteccio intiero. Mustafa-Pascià era 'l Ciaus-Basci che era venuto coll' Imbrochor, portando il hatti-sceriff

⁵ Demirtaşlı, *Pietra di ferro*, V. Hammer, IV, p. 117. Il castello si trovava non lungi da Andrinopoli.

col rè erano persone di qualità, il cancelliere e tutti li segretari, baron Grothusn, conte Byelki, conte Cassi, general Kol, general Daldorff, general Duvald, maresciallo Düben, alcuni sacerdoti, colonelli ed altri ufficiali, tutta la cucina, molti ajutanti e drabanti, tre interpreti, Marco, Giovanni-Battista Savari e Simone Savari. Alessandro Amira, primo-interprete, restò in Bender, appresso il generale Sparre, e per servire poi al rè Stanislao ¹. Ismail-Bassà ricevette nuov' ordine di liberare tutti li Svedesi; lo che fù eseguito, quattro giorni doppo la partenza del rè da Bender.

Il rè lasciò, come procuratore dei Svedesi restati addietro, il generale Sparre, ed il generale Zulich ²; il Pascià diede a loro in tutto 911 quartieri, e taino n°. 10 bovi vivi, e 50 cantari di biscotto, e 30 oche di sale: venne ordine dal Sultano, doppo qualche giorni, di dare a tutti li Svedesi restati a Bender il bisognevole ³. Sparre presentò al Pascià, sopra la sua dimanda, una lista di 1.023 persone, e di ciò che il rè a tutti gli ufficiali ogni giorno dava. Parendo al Bascià la somma troppo grande, dimandò nuov'ordine dalla Porta, e non gli diede più che il sopra specificato.

In questo mentre, il Principe di Moldavia ricevette ordine dalla Porta di mandare il rè Stanislao a Bender, ed al Bassà di Bender fù scritto di alloggiarlo e trattarlo bene. Il Pascià mandò un'uomo a prenderlo, ed in ogni pompa lo spedì al Principe, ed arrivò a Bender li 18 di febbraio ⁴.

Fece ingresso pubblico, ed, oltre de' disposizioni turche, il generale Sparre e tutti gli ufficiali svedesi uscirono per accompagnarlo nella sua casa, destinate nel castello.

Da notarsi è, che il rè di Svezia mai non andò dal Chano,

¹ Le persone nominate da Amira sono: Grotthuss, Casten Feif, Bielke, Kol, Daldorff, Duwald, Düben. Le lettere che indirizzò al rè, da Bender, ove rimase, Axel Sparre, sono state pubblicate dal signor T. Westrin, nella *Historisk Tidskrift*, anno 1900, p. 57 seg.

² Gustavo Züllich. V. Westrin, *l. c.*, p. 59.

³ Sù questo punto del tain, v. la seconda lettera di Sparre, *ibid.*

⁴ Sull' arrivo di Stanislao a Bender v. disopra, p. 86, nota 1, e Axintie, pp. 153-4. Fù ricevuto con tutta la solennità che si poteva.

o dal Pascià per conferire, mà bensì eglino andavano a trovarlo: con Stanislao si osservò, che, quando vollero parlarli, destinavano un luogo fuori della città, o sotto qualche tenda, et uscivano a cavallo ed, incontrandosi, discorrevano mediante l'interprete; scavalcavano poi, uno dall'una e l'altro dall'altra parte, ed, entrati per diverse maniere, conferivano insieme.

Doppo tre giorni dell' arrivo del rè, chiamò il Pascià con buona amicizia li ssignori pollacchi, che erano Kiowski, Wisnowski, marescial Tarlo e Crispino, interrogandoli cosa era il loro disegno, e distraendoli di seguitare Stanislao; loro però non acconsentirono. Mandò poi un' ufficiale a Stanislao, per farlo dimandare le sue proposizioni; il quale mandò li seguenti articoli al Chano ed al Bascià:

Primo. Che la causa della sua venuta sia di consigliarsi col rè di Svezia, come liberarsi dalla tirannia de'Moscoviti e liberare da loro e dal rè Augusto la Pollonia.

Secondo. Come la Porta si era dichiarata più volte di voler finire questa negozio, e, non avendo riconosciuto Augusto, mà lui, per rè di Pollonia, così sperava che la Porta agisse secondo la sua intenzione.

3^{zo}. Essendo lui il rè legittimo, sperava che accetterebbe gli suoi inviati, e non quei d'Augusto.

4to. Quando degli affari della Pollonia si vuol parlare e conferire, si parli con lui, e non con gli ssignori pollacchi, che a lui sono sottoposti. Talchè il Chano col Bassà mandarono li suoi punti al Gran-Signore, procurandone la risposta. I Chano però disse che l'intenzione era che tutti li Pollacchi ritornassero in Pollonia, ed eleggessero un rè, e quello che da loro sarà eletto, la Porta pure lo riconoscerebbe per tale; e così si abbia anco per il Hatmano della Corona.

L'ambasciatore di Francia, Monsieur Dessalleurs, avendo sentito il seguito col rè di Svezia a Bender e la sua marcia verso Adrianopoli, si portò anco lui da Constantinopoli in Adrianopoli, dove la Corte si trovava, dimandò udienza dal Veziro, al quale protestò che, quanto si farà di bene o di male al rè, il suo principale, rè di Francia, lo prenderebbe

a se stesso fatto. Questo si espose al Gran-Signore, il quale ordinò che Dessalleurs in termine di tre giorni dovesse partire di là e rendersi a Costantinopoli; e che lui, Gran-Signore, sapeva già cosa dovesse fare. L'ambasciatore conferì prima col rè ed i suoi ministri, e partì per Costantinopoli, lasciando il suo primo dragomano, monsieur Brù¹, presso la Corte.

Doppo l'arrivo di Stanislao, gli Pollacchi fecero differenti intrighi; mà ben presto, et quidem li 11 marzo, arrivò il Bujuk-Imrohor² appresso il Chano, per portarlo in esilio, e fù anco deposto Ismail-Bassà, perchè il Gran-Sultano si era pentito di aver fatto trattare il rè di Svezia così malamente, sopra i loro cattivi rapporti. Fù prima portato il Chano ad Adrianopoli, di là in Rhodis, luogo ordinario d'esilio di questi Chani; ed Ismail-Bassà fù esiliato a Sinopi³.

In questo mentre che Stanislao era a Bender, gli Pollacchi fecero differenti passi. Succedette, che Sapia era spione del rè Augusto, mà finto del partito di Stanislao: soffrì persecuzioni e carcere, mà trovò il modo di ritornare in Pollonia, salvando la vita⁴.

¹ Benjamin Brue.

² V. disopra, p. 91, nota 4.

³ Secondo l'Axiatie, l'ordine del Sultano al Chano sarebbe stato portato da un Capigì Basci soltanto. Non gli si notificò la deposizione, essendo stato semplicemente chiamato alla Porta. Partì da Căuşanŭ e fù indirizzato verso 'l suo soggiorno d'esiglio avanti di esser arrivato ad Andrinopoli, residenza del Sultano. Suo fratello Kaplan divenne Chano (Kogălniceanu, II, p. 154). Ismail-Pascià fù deposto poco doppo, ed, essendo sospettato di essersi appropriato settanta borse destinate al rè, perse poi anche la testa (*ibid.*, pp. 154-5). Fino dal 11 marzo sapeva 'l Sparre a Bender che 'l Chano è chiamato alla Porta (Westrin, *l. c.*, p. 68), poi al 29 marzo lui dice che lo stesso è deposto (*ibid.*, p. 76). Al 31 marzo il Pascià aveva già ricevuto indicazioni che doveva esser portato ad Azov (*ibid.*, p. 77); al 5 maggio Sparre si felicitava di aver visto 'l castigo di Ismail, che stava per andar a Sinope, essendo già arrivato 'l suo successore Abdî (*ibid.*, pp. 80-1). Hammer fissa 'l dato di 29 marzo per la deposizione ufficiale del Chano (IV, p. 118).

⁴ Sapieha fù preso sotto la garanzia del Chano; il di cui figlio lo portò a Căuşanŭ in Bessarabia, dicendo che vuol metterlo in prigione nella Crimea, —ciò che Sparre non credeva, per raggione (Westrin, *l. c.*, pp. 74-5). Era già

Il Gran-Veziro Soleiman-Pascià fece al rè di Svezia un regalo di due cavalli e 2.000 zechini; il rè l'accettò, e distribuì il denaro frà li ssignori generali ed i suoi ufficiali, li quali ne avevano di bisogno.

Essendosi adunque pentita la Porta di ciò che aveva fatto al rè di Svezia, cercava di contentarlo in qualche maniera. Onde gli amici del rè erano d'avviso di non mandarlo per mare, in Francia, mà per la Pollonia, e, per effettuarlo, sarebbe unico espediente il non ascoltare Chommentowski, ambasciatore d'Augusto (il quale aveva accesso privato, e trattava gli affari del suo padrone), mà, disapprovando il rè Augusto, e riconoscendo Stanislao per rè legittimo, condurlo in Pollonia, e stabilirlo, e con questa occasione potrà il rè di Svezia passare per la Pollonia ai suoi Stati. Eravi poi l'altro partito, che diceva: se questo si farà, ed il rè di Svezia entrerà in Pollonia, e farà venire il suo esercito colà, insieme con Stanislao, proseguiranno la guerra contro li Russi, entreranno questi di nuovo in Pollonia, e forse obbligheranno la Porta ad una guerra lunga ed inutile, non avendo li Turchi che pretendere dai Pollacchi, e forse l'Imperatore de' Romani ajuterà la Pollonia, come suo collegato (benchè allora era impedito colla guerra di Francia), e così si attirerà una guerra dispendiosa la Porta, contra il suo volere; dicendosi che anco il ministro Cesareo protestava contro questo.

La Porta rilasciò gli ostaggi, messi in carcere nelle Sette Torri, facendoli portare in Adrianopoli, volendo accomodare le cose colle buone¹, doppochè fù deposto il Veziro Soleiman,

in custodia dei Tartari 'l 17 marzo (*ibid.*, p. 71): loro l'avevano richiesto una settimana prima (*ibid.*, p. 68). Anche prima 'l Chano aveva comunicazione col traditore (*ibid.*, p. 65). Sapieha era stato preso mentre fuggiva verso Orheiù, lui ch' era stato fin poco comandante dei Polacchi di Stanislao (*ibid.*, p. 62).

¹ Al 22 settembre 1713, il residente imperiale Fleischman dà ragguaglio al suo governo della liberazione degli ostaggi moscoviti, mandati insieme col nuovo ambasciatore Bestușev, mà senza lettere al Zaro od audienza di congedo pell'ambasciatore (Hurmuzaki, *Fragmente*, IV, p. 76). La pace era stata riconfermata, per 25 anni, nel mese de luglio (Hammer, IV, p. 119). Cf. Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches*, V, pp. 449-51.

e messo in suo luogo il Capitan-Bassà Ibrahim¹, e si fece radunare un gran Consiglio: il Muftì diede il suo fetwa² come siegue: che la legge di Maometto comandava che dovessero li musulmani ricondurre ai loro paesi quei che ricorrevano a' loro paesi, a spese proprie; e, se si trattasse anco fare la guerra, per evitare la guerra con li vicini, a quelli che osteranno al loro passaggio, farla, e ricondurli a salvamento. Dunque, col rè Stanislao essendo la Porta nell' istesso caso, si procurerà colle buone di persuadere li Pollachi ad accettarlo come legittimo rè, ricoverato alla Porta; se poi li Pollachi non lo faranno, allora dà la legge che per forza se li riconduca, e si obblighi ad accettarlo³.

Piacendo questo discorso del Muftì a tutto il Consiglio, si diede subito ordine al nuovo Chano di metterlo in esecuzione, facendo portare Stanislao, con molti Pascià e truppe, da Bender agli confini di Pollonia; e il Gran-Vezire ricevette ordine di comunicare questo risultato al rè di Svezia. Onde il Veziro fece disporre tende grandi vicino a Demirtesch, dove il rè alloggiava, e ci andarono il Chano, il Veziro, e Reis-Effendi. Mandò il Veziro il dragomano della Porta⁴, con Ventura, che era dragomano dell' Arsenal, al rè, per farlo invitare alla conferenza, nella quale se gli comunicherà la risoluzione presa per il modo che presero della sua partenza, per la Pollonia, con restaurare Stanislao.

¹ Al 2 aprile. Ibrahim Molah era stato barcaiuolo (*caicgî*), poi Capudan-Pascià; in qual posto li succedette Soliman, il Vesiro disgraziato (Hammer, IV, p. 118; Zinkeisen, V, p. 448; Fabrice, pp. 239, 245). V. anche Axintie, in Kogălniceanu, II, p. 155. L'amministrazione di Ibrahim non durò che tre settimane; essendo accusato di aver voluto avvelenare il genero del Sultano, fù condannato a morte, il 27 aprile (sorgenti citate).

² Opinione legale, con forza esecutoria, in casi, anche politici, non provveduti nel Coran.

³ Il Muftì nemico di Carlo XII, Ebezadè, aveva avuto per successore, il 4 maggio, un' Atallah-Mohammed, che ebbe questa dignità soltanto fino al 9 luglio (poi fù nominato l'imam Mahmud). V. Hammer, IV, p. 698.

⁴ Aveva ripreso questo posto Ianachi, fratello minore di Niccolò Maurocordato (v. Epaminonda Stamatadi, Βιογραφία τῶν Ἑλλήνων μεγάλων διαρμηνέων — anche trad. rumena, da C. Erbiceanu, Bucureşti, 1898 —, Atene, 1865).

Questi due dragomani andarono, secondo l'uso, prima dal cancelliere Müller[n], il quale gl' introdusse dal rè, che un poco indisposto si trovava dalle fatiche sofferte. Gli ascoltò, e ricevette l'invito, sapendo però, alla sua dimanda, che il Gran-Signore, era venuto all' incognito, vi si trovasse. Si scusò di andarci, per essere debole dal viaggio, e di più già sapevano che cosa gli fù fatta in Bender, essendo stato spogliato di tutti quei ornamenti regj, non avendo nè meno li suoi ufficiali cosa necessaria alla comparsa; onde, se volevano venire da lui, sarebbero ben ricevuti; per altro, tutto quello che il Sultano avesse trovato proprio per lui, l'accettasse, e sia contento che, sia per Pollonia, od altra parte, purchè sia sicuro il passaggio¹.

Sentendo li ministri turchi la risposta, viddero che il rè non voleva venire: partirono subito, e le tende furono levate. Alcuni giorni dopo, il Veziro fù ammazato, senz'chè si sapesse la ragione² ed Ali-Bascià gli succedette, che era nemico de' Cristiani, e non favorì prima, essendo Caimecam, negli affari del rè die Svezia. Avendo però già trovato stabilito questo consiglio, e' l'esegul per allora, per ordine del gran Sultano, e spedì tutti gli ordini necessari per le truppe, etc.

Fece pure la terza volta la pace, sopra il fondamento di quella di Bruth, coi Moscoviti, li 16ª giugno 1713, e furono spediti tre Russi, per portarne la nuova al Zaro: passarono questi li 22 detto per Bender, a Kiovia; li 29 detto, arrivò pure a Bender il Chapigilar-Chehayassi

¹ Axintie conosce queste negoziazioni. Lui pretende che 'l rè abbia rifiutato di venir innanzi ad altri che 'l Sultano stesso, avendo promesso soltanto di mandar suoi uffiziali (Kogălniceanu, II, pp. 156-7).

² Pella cagione di sua morte, v. disopra, p. 96, nota 1.

³ V. anche disopra. I due atti della pace hanno i dati di 5 giugno (*sic*) e 3 luglio (Hurmuzaki, *Fragmente*, IV, p. 75, nota d). Hammer (*l. c.*) scrive: 24 giugno. L'Amira mostra che si deve ammettere 'l 16 27 di questo mese. Che lui abbia ragione, pruova la menzione seguente, che gli emissari che portavano 'l trattato passarono per Bender, dove l'Amira era restato, il giorno di ^{22 giugno} _{3 luglio}. Anche l' Axintie, che parla del consiglio tenuto alla Porta, lo fissa al 15 26 giugno, e poi aggiunge che si fece la pace (Kogălniceanu, II, p. 159). — Cf. Zinkeisen, V, pp. 450-1.

del Veziro¹, all' Abdi-Bascià, con l'ordine di essere Seraskier sopra tutto l'esercito necessario a questa spedizione². Venne anco l'ordine di fabbricare Chotin (Cozim), castello nel territorio di Moldavia, nei confini di Pollonia, sopra il Nistro³. Vi erano altri quattro Bascià, destinati a quest' affare, Topal-Iusuf Bascià, Sircke-Osman-Bassà, Makdulgli-Ali-Bassà, Cerkesi-Ahmed-Bascià, ed altri dell' Asia, con i loro eserciti, ed altri eserciti furono destinati da altri luoghi della Grecia, e Silistria,—che tutti potevano essere 40.000 e più, oltre li Tartari, che erano altrettanti. Radunare dovevansi al fiume Bruth, e perciò tutti li necessari viveri ed altro era disposto. Il Chano partì per questo li 18 giugno da Adrianopoli, ed arrivò ai 4 luglio a Bender⁴. Avevano ancora 8.000 giannizieri e 3.000 milizie del Cairo.

Il secondo giorno dell' arrivo del Chano a Bender, comunicò per il suo Vezire a Stanislao tutto ciò si è trattato ed anco la pace della Porta co' Russi, la quale consisteva, che il Zaro non si mescolasse nelle cose di Pollonia e della Piccola-Ucraina, che ritirasse il suo esercito dalla Pollonia, e lasciassero passare il rè di Svezia per la Pollonia; che, circa la sua persona, essendo riconosciuto dalla Porta per legittimo, Abdi-Pascià lo deve ricondurre per la Pollonia, e per lui sarebbero date 150 borse, 15 tende, cavalli e tutto il bisognevole, e ad ognuno dei magnati di Pollonia 10 borse.

Il Chano stesso si vorrebbe abboccarsi con lui, e si fece

¹ Cioè 'l «luogotenente della Porta del Veziro».

² L'Axintie mette questo arrivo un giorno più tardi (*l. c.*).

³ L'ordine per questo venne in Valachia, dove si domandò la comparigione del principe con 10.000 uomini, carri e provvigioni abbondanti, al 26 maggio (6 giugno). V. *Documente Brîncoveanu*, pp. 92-3.

⁴ Il Chano ottenne l'habito d'honore il 15/26 giugno, a Andrinopoli (Axintie, in Kogălniceanu, II. p. 159). Egli promise a Stanislao di aiutarlo, se i Scerini lo volessero (*ibid.*). Il Pascià di Bender dimandò a Șeremetov di far chel Zaro non impedisca l' espedizione; fu suo emissario era a Chiev dal feldmaresciallo il 22 giugno st. v., mà non ottenne risposta favorevole (Neculce, in Kogălniceanu, II, pp. 345-6). Niccolò Maurocordato uscì da Iassy il 22 luglio appena (Axintie, *ibid.*, pp. 159-60). Brîncoveanu pagò per esser lasciato tranquillo. V. *Documente Brîncoveanu*, I. c.

che alla campagna s'incontrassero, per discendere poi assieme ed entrare in una tenda. Ciò seguì, e Stanislao disse al Chano che, avendo la Porta raccomandati gli suoi interessi a lui Chano, desiderebbe Stanislao sapere il come. E si compl[ac]esse alla Porta d'impegnarsi per lui, ovvero se fosse costretto di cercare altri impegni? Il Chano gli rispose quel che la Porta hà risoluto, e che sia intenzionata di ristabilirlo al trono; che ne hà egli la direzione, e dipendeva da lui Stanislao di disporre li cuori de' Pollacchi, e servire alla Porta. Stanislao si spiegò che egli e la Pollonia erano sempre ben' inclinati alla Porta, e ch' egli non era amico dei Tedeschi, ciò che è da temersi quando Augusto conservase il trono: si unirebbe con i Tedeschi. Il Chano gli disse di pensare come attirarsi gli magnati di Pollonia che non sono del suo partito. Alla partenza, il Chano lo regalò di un cavallo, ed un altro al Potocki¹. Fra questo tempo il rè Augusto mandò al Chano due ufficiali, uno nato Francese, che parlava in turco e persiano, di nome monsieur Lamar ², e l'altro, un Pollacco, come inviato, per felicitarlo al Chanato, ed all' Abdì-Pascià, per essere stato fatto Seraskiero, pregandolo d'interporli, che potesse fare la pace col rè di Svezia. Avendo però avuti il Chano ordini in contrario, non gli diede allora speranza sopra questo.

La Porta avendo preso impegno per Stanislao, diede ordine che il Chano radunasse li Mirza ed ufficiali tartari, per consultare cosa ella poteva disporre con l'ambasciatore della Repubblica, Chomentowski: rimandarlo al rè Augusto, ovvero a Stanislao? Chi potesse di loro trattenerlo da se, sinochè sarebbe introdotto nel regno? Il Chano lo comunicò a Stanislao, il quale rispose che terrebbe consiglio co' ssignori pol-lachi, e manderebbe la risposta, mà che crederebb' egli di non rimandarlo al rè Augusto, nè ritenerlo ala Porta, mà di mandarlo a lui. Nel consiglio del Chano coi Mirza, si era dell'istesso sentimento, per le seguenti ragioni: 1ma. Mandan-

¹ Voevoda di Chiev, adesso di nuovo comandante dei Polacchi di Bender.

² Una lettera di lui (10 giugno 1713) all' Appendice.

dolo al rè Augusto, potrebbe dire mille bugie agli Pollacchi, che, credendole i Pollacchi, potrebbe questo impedire che gli Pollacchi prendessero il partito di Stanislao: 2do Lasciandolo alla Porta, e venendo Stanislao con l'esercito turco ai confini di Pollonia, potrebbero li partitanti di Augusto dire, che egli teneva il suo ambasciatore alla Porta, il quale scrivesse loro tutt' altro. Mà, vedendo li Pollacchi rimesso l'ambasciatore nelle mani di Stanislao, vedrebbero che per Augusto non sia altra speranza più, e dovrebbe a tutta forza ritirarsi nella Sassonia. Questo risultato comunicò il Chano a Stanislao, e ne diede anco parte alla Porta. Stanislao ne era molta sadisfatto; e, due giorni doppo, il Chano, da parte sua, dava ammonizioni a Stanislao sopra ciò che dovesse disporre, per esser più presto accettato dai Pollacchi; e consisteva nel seguente: che, come li dissidij della Pollonia sino ad ora erano nati e nudriti per le cariche date ad uno, a l'altro con parzialità, così sarebbe il consiglio del Chano e de Mirza, che Stanislao dovesse cambiarli e dare ai malcontenti ciò a cui il rè Augusto aveva date le cariche importanti, e gli stabilisse in quelle, poichè si tratta di rimetterlo amichevolmente nel regno; e questa sarebbe una maniera dolce, che poi col tempo egli potrebbe fare ciò che volesse. Il rè ne fece la proposizione a quei che seco aveva, li quali se ne contentarono, e scrissero tutti insieme, ed anco il rè Stanislao solo, lettere al Chatmano Sialawski ¹, dichiarando li primi di aver cedute le loro cariche a tutti quelli, che le possiedono, ed il rè, parimente, le confermava, purchè prendino il suo partito di accettarlo senza contrastare, e senza far guerra. Ed il Channo scrisse un' altra lettera a lui, consigliandolo di accettare la proposizione. Sialuski, che era agli confini, al capo dell' esercito pollacco, per osservare gli andamenti dei Turchi, rispose a tutti, che accettava l'offerta, e, subitochè Stanislao venisse ai confini, il suo esercito l'accetterebbe; del quale erano molto contenti. Due giorni doppo il ritorno di questi espressi,

¹ Sieniawski ? V. nel seguito.

il Chano mandò a Stanislao ed a' ssignori pollacchi le tende, cavalli, argini; ed Abdi-Bascià, il promesso denaro. Si tenne un' altra conferenza del tenore poco appresso della prima, frà il Chano e Stanislao; e si appuntò il giorno della partenza, cioè agli 25 di luglio.

Ismail-Bassà scrisse, allora quando il rè di Svezia fù batutto a Bender e mandato in Adrianopoli per essere mandato a Salonicco, al rè Augusto una lettera, ragguagliandolo di tutto il passato, per farsi del merito appresso di lui. Sino a che la risposta tornasse, fù egli deposto, e fù quella rimessa ad Abdi-Bascià Seraskiero, il quale la mandò alla Porta. Consisteva in espressioni di amicizia: dichiarazioni, che la lega contratta coi Russi non fosse che pro tempore, sinchè la guerra col rè di Svezia fosse terminata; che abbia mandato il suo grande ambasciatore alla Porta per dichiarare che perpetuamente voleva osservare la pace di Carlovitz, e che, per mettere il paese più presto in quiete, perdonava a tutti li Pollacchi che si trovavano in Turchia ed altrove.

Arrivato poi il tempo stabilito per partire verso li confini di Pollonia, il Seraskiero partì li 24, il Chano li 25 e Stanislao li 26 di luglio, ed in sei giorni si arrivò a Zagaranza, che è una riviera del fiume Bruth ¹.

Il Chano scrisse un' altra volta al Chatmano; il rè Stanislao mandò manifesti nel paese, per esortar li grandi a venire a' confini per riceverlo; ed al Luvomierski, Voivoda di Russia², scrisse parimente dell' istesso tenore, consigliandoli tutti di abbracciare l'occasione, essendo la Porta in così buona disposizione.

Non passarono tre giorni, che arrivò, ai 5 agosto stilo vecchio, un Capidgi-Basci a Zagaranzo, con un firmano del Sultano, il quale si è pentito dell' intropresa e comandava che debbano il Chano ed il Seraskiero rimandare Stanislao onorevolmente a Bender, lasciare l'intrapresa, ed Abdi-Bascià coll'

¹ Zagarancea, al di là del Pruth, presso che in faccia ad Iassy.

² Lubomirski. Di questa corrispondenza del Stanislao col Voevoda di Russia e col generale di Kamieniek parla anche Neculce, accennando le misure che Augusto prese contra questi uffiziali (Kogălniceanu, II, p. 346). Il Voevoda era Iablonowski (Hurmuzaki, vol. IX, parte I, p. 518).

esercito e gli altri Bascià vadino a Chotino, per fabbricarlo, facendo fosse e balloardi, e munirlo di cannoni e munizioni che prima non aveva ¹. Chotino è castello fabbricato dagli Genovesi nel secolo duodecimo, sopra il Nistro, all'antica, quando non v'era polvere ed altre armi da fuoco². Il che fecero, togliendo quel castello, con il distretto appartenenteli, dalla possessione legittima dei Moldavi, mettendo presidio turco, e lo fecero città-frontiera, per tenere in briglia i Moldavi, che ribellano con il principe Cantimir, come si disse; e per aver notizia della Pollonia ed altre parti.

Il Chano si portò alla tenda del Seraskiero, per comunicarsi sopra il firmano, e fecero chiamare Stanislao, il quale andò, e si lesse pubblicamente il firmano, sopra il contenuto di cui erano tutti tre sorpresissimi: il Chano solam[ente] consolò Stanislao, dicendo che l'inverno prossimo la Porta prenderebbe bene a cuore il suo interesse. Lo rimandarono a Bender con 700 spachi³, ed un colonnello. Ci arrivò agli 8 agosto: il Bassà di Bender sortì dal castello a rincontrarlo, e con otto tiri di cannone fù salutato, e fù alloggiato nel castello in buona casa, benchè Stanislao volesse piuttosto accampare sotto le sue tende, per paura della peste, che nel castello regnava. E fù salutato di nuovo dalla città con spari di cannoni⁴. Il Capidgì-Basci partì ben regalato, et, avendo la Porta abbandonato l'impresa, mandarono il rè di Svezia

¹ Di fatto, l'intenzione di fortificar Hotin, che apparteneva ancora ai Moldavi, era ben conosciuta fin dal principio (v. *Documente Brincoveanu*, p. 92 e seg.), mà si credeva prima che l'espedizione anderebbe più oltre; altrimenti non si sarebbe riunito un così potente esercito e non si sarebbe fatto venire Stanislao.

² Hotin esisteva già nel secolo XIV°, mà i Genovesi non ci stettero mai. Da qualche tempo gli si attribuivano però, come si faceva nella Crimea dei Tartari (Ginivis-Calesi = città genovese; v. i miei *Studii istorice asupra Chilie şi Cetăţii Albe*, p. 39), ogni costruzione antica e di forza poco ordinaria.

³ Soldati a cavallo, proprietari di feudi militari.

⁴ Secondo Axintie (Kogălniceanu, II, p. 160), Stanislao avesse ritardato di partire e ci fosse stato costretto, facendosi cadere le tende del suo piccolo esercito. Il Sparre faceva sembante di credere che 'l ritorno di Stanislao fosse ordinato per incontrarsi con Carlo sul Danubio (Hurmuzaki, *Suppl.* I, vol. I, p. 429).

a Dimotica, per svernare, che è sei ore lontana da Adrianopoli, ed altre volte appartenne ai Genovesi¹; dandogli speranza che in quel seguente inverno si consiglierebbero meglio per le sue cose.

La causa di avere abbandonata l'intrapresa, si credeva fosse, che Poniatowski ed i Russi, avendo sentito tante milizie portare Stanislao ai confini della Polonia, abbino speso gran somma di danaro, per frastornarlo, e gli ambasciatori d'Inghilterra e di Olanda, col Residente Cesareo Fleischmann, hanno insinuato alla Porta che il Zaro un'altro volta sarebbe obbligato di entrare coll'esercito in Polonia, e l'Imperatore dovrebbe infallibilmente prendere impegno per sostenere la Polonia, sua alleata, etc; che dunque la Porta si attirerebbe una guerra forte addosso, — benchè si giudicasse li Russi deboli e l'Imperatore impegnato in guerra coi Francesi. Il Veziro Ali-Pascià² diede il consiglio al suo padrone, dicendo che, in luogo di ristaurare Stanislao ed il rè di Svezia, ed attirarsi una guerra coi Russi e l'Imperatore, bisognerebbe meglio far le spese di riacquistare la Morea ed altre piazze perdute nell'ultima guerra: lo che fece un'anno e mezzo dopo.

Col ritorno de[l] Capiggi-Basci, mandò Stanislao uno Svedese ufficiale, Tornsold, al rè di Svezia, ed un Pollacco al suo ministro, sigore Crispin³, con un memoriale di porgerlo allo Porta, contenente tre punti: 1mo. Che dalla Svezia egli sia venuto per esser utile alla Porta, avendo ella dichiarato allora la guerra ai Russi; e l'intento suo non era di esser causa di confusione alla Porta. 2do. Se la Porta giudica che l'essere lui rè di Polonia le sia utile, che gli ajuti. 3^{zo}. Se non, lo lasci partire, mentre di propria libertà era venuto, e non sia d'onore alla Porta che se gli faccia tanta ingiuria non volendo sostenere gli suoi affari.

¹ V. la nota riguardante Hotin; p. 102, nota 2.

² Giù-Ali-Pascià, genero del Sultano, fù prima Caimacamo, e poi Veziro, avendo qualche anni un potere discrezionario.

³ Crispin, starosta di Bobrousk: era in Bender nel 1713 (Axintie, in Kogălniceanu, II, p. 145). L'invitato Tornschild è mentovato anche dal Fabrice, pp. 276, 296.

Dal governatore di Bender fù frattanto divertito di ogni maniera Stanislao, et agli 13 agosto lo trattò nel suo palazzo ; mà Stanislao mangiò solo co' suoi alla turca.

Doppo di ciò ebbero un consiglio, nel quale Stanislao dimostrava il suo dritto alla Corona ed il danno per la Repubblica, et anco per i circonvicinj, quando Augusto dovesse restare rè in Pollonia, collegato coi Russi.

Alla fine, si risolse che si doveva levare Stanislao da Bender, e condurlo con l'armata ed a pensare al modo, come guadagnare gli Pollacchi aderenti ad Augusto. Sopra di ciò, Stanislao fece il progetto che il Gran-Signore dia udienza pubblica al suo inviato alla Porta, rimandi da lui l'ambasciatore Chomentowski, ovvero in Pollonia, con la nuova che la Porta non riconosceva altro rè che Stanislao ; che il Chano gli consegnì parimente gli due inviati di Augusto, mandatigli ultimamente ; che il Chano mandasse una sua persona a Sienawski Chatmano, per persuaderlo che si renda del partito di Stanislao col suo esercito ; che il Chano mandasse manifesti alla Pollonia, perchè gli ssignori di Pollonia e gli eserciti riconoschino Stanislao, e, chi sarà contrario, sarà da lui stesso punito, quando verrà a ricondurre il rè di Svezia per la Pollonia, coll'esercito turco¹.

Frà tanto il rè di Svezia andò a Dimotica, e la Porta licenziò anco il suo inviato Poniatowski, per rendersi parimente a Dimotica. Il Gran-Signore istesso andò a Costantinopoli, per passare ivi l'inverno, e l'ambasciatore di Francia Dessalleurs fece gli affari svedesi, e si fù consultato tutto l'inverno come rimandare il rè di Svezia e Stanislao in patria, contenti. Dessalleurs corrispondeva col rè di Svezia sempre ; e Stanislao cercava di partire un' ora prima, mà la Porta non glielo concedeva. In questo mentre, il generale svedese Liven²

¹ In questo tempo, dal fine di agosto st. v. fino al giorno di S. Demetrio del calendario orientale, si lavorava alla fortificazione di Hotin (Axintie, in Kogălniceanu, II, pp. 160-1 e *Documente Brîncoveanu*, I. c., nonchè *Studii istorice*, p. 246).

² Lieven. Ritornò da Costantinopoli a Demotica il 25 marzo 1714 (Fabrice, pp. 297-8).

veniva di Svezia, portando al rè una buona somma di denarò ed una lista di 25 navi pronte per sortire, senza le piccole.

Il Chan de' Tartari scrisse al rè di Svezia una lettera del tenore che il rè Augusto gli abbia scritto e pregatollo di frapporsi per far concluder la pace frà lui et il rè di Svezia, che desidererebbe che Augusto mandasse plenipotenziarij al congresso di Brunswik. Dimandò il Chano risposta, per poter darla ad Augusto¹.

I rè di Svezia fece consiglio co' suoi ministri, e comunicò il tutto a Stanislao; e, doppo aver' avuta sua risposta in Bender, rispedì il Mirza con risposta sua, li 7 gennaio 1714, al Chano, del tenore, che il luogo di Brunswik, per lo congresso, sia sospetto; che il Chano dovesse proporre ad Augusto di mandar lì i suoi plenipotenziarij, od al rè di Svezia, ovvero ad un luogo vicino agli confini turchi; che non si debba, prima di esser fatta la pace, forzare li Pollacchi che sono appresso di lui, di andare appresso il rè Augusto, ed in questa pace travagliar lui in favore dei Cosacchi, i quali da tanto tempo gli aderivano. Coll' istesso Mirza scrisse il Chano una lettera di complimento al generale Poniatowski, la quale conteneva che aveva piacere della ricordanza sua, che non mancava d'appoggiare la sua proposizione, fatta al rè di Svezia, e che gliela raccomandava.

Il Chano scrisse al Gran-Veziro sopra gli affari dei Pollacchi raccomandatili dal rè di Svezia, che non fossero mandati al rè Augusto avanti della pace; mà questo poco se ne curava. Si dibattè quell' inverno a chi conoscere per rè di Pollonia; alla fine, Ali-Passà Veziro risolse di far confermare la pace coi Russi; si rimandò gli ostaggi, e venne dal Zaro un' inviato in fretta, colla ratificazione²; li quali furono

¹ Hyltén, l'agente svedese in Valacchia, parla, nella sua relazione del 12 novembre, delle richieste fatte da' Turchi e Tartari al rè Augusto perchè si riconcili con Stanislao, gli aderenti di questo, i Casachi dell' Orlik e Carlo XII e della risposta fatta per Augusto (Hurmuzaki, vol. IX, parte I, p. 516).

² Axintie (Kogălniceanu, II, p. 161) fa menzione dell' arrivo di un ambasciatore moscovita a Andrinopoli il 31 agosto (11 settembre). Ma in aprile 'si

ammessi all' udienza del Gran-Signore, rispediti colle lettere usitate d'amicizia. Chomentowski poi fù riconosciuto, li regali del rè Augusto accettati, ed ammesso all' udienza, riconoscendo il rè Augusto, per rè di Pollonia, e l'ambasciatore Chomentowski rimandato con tutto l'onore. L'ambasciator di Francia dovette insinuar tutto questo, e dire, dalla parte della Porta, che il loro interesse richiedeva questo per allora.

Pe'l ritorno del rè di Svezia, sarebbe cura sua di scegliere il modo e la via: la Porta ne farebbe la spesa. Il rè elesse la strada della Transilvania e Germania per ritornare alla patria¹. Mà, siccome voleva salvare Stanislao, il rè voleva assegnarli qualche luogo nel suo regno, che fosse sicuro, ed era Dupont², facendolo accompagnare per Vienna sino là all' incognito, dal Poniatowski, nel mese di maggio 1714; il quale ritornò a Demotica³. E gli ssignori pollacchi, avendo avuto perdono, mà termine di tornarci, sono andati tutti nella Pollonia, nel mese di luglio; e la Porta depose il principe di Vallachia Brancovani, e ci mise Cantacuzeno, suo emulo, privandone il primo di tutto il suo bene⁴.

parlò di nuovo della fortificazione di Hotin e di Brăila. V. il rapporto olandese del 7: «Onderentusschen syn van hier nieuwe ordres na alle de proventien van Romellia en eenige van Natolia afgegaen, met bevel van d'eene helft der militie na Cochîn, ende d'andere helft na Ibrail, aen den Nyster en Danauw gelegen, te doen marscheeren, om de fortificatie van d'eerst genoemde plaets tot perfectie te doen brengen ende d'andere op nieeuws te helpen fortificeeren».

¹ Si mandò prima l'assicurazione dalla parte degli Imperiali. V. Hurmuzaki, *Fragments*, IV, pp. 71-2.

² Legge: Deux-Ponts, Zweibrücken. V. il sesto libro del Voltaire.

³ Stanislao venne a Iassy, fù ben ricevuto dal Maurocordato e, attraversando le Moldavia, andò in Transilvania per quel cammino stesso ch'era venuto (Axintie, in Kogălniceanu, II, p. 165). Sul viaggio di Poniatowski, Fabrice, p. 303.

⁴ Sù questa deposizione (aprile 1714) e la nomina di Stefano Cantacuzino, v. i *Documente Brîncoveanu*, poi «le Memorie dell' Accademia Rumena», vol. XXI della seconda serie, sezione storica, pp. 299-301 e le relazioni genovesi che seguono (originali all' Archivio di Stato di Genova, busta Costantinopoli, 5: rapporti dell' ambasciatore Giovo). Maggio: «Il prencipe di Vallachia, Constantino Brancovano, hà ultimamente avuta, doppo tanti anni di governo, la disgrazia di esser arrestato ne' suoi Stati stessi d'ordine del Gran-

Il rè di Svezia, vedendo le cose finite così, volle mandare un' inviato alla Porta per dimandar congedo dal Gran-Signore; lo che ottenne per mezzo dell' ambasciatore di Francia. Dinominò il Grothusn, con numeroso seguito: partì alla fine di giugno 1714 da Dimotica. Scrisse al Gran-Signore et al Veziro del tenore: che avea preso la risoluzione della sua partenza per la Transilvania e Germania, dimandava i passaporti, e si rimetteva al dire del suo inviato, sopra tutto il necessario; ringraziavalo di tutti gli onori ricevuti, protestando di esser sempre grande amico del Sultano, li 15 giugno, etc.

Scrisse parimente lettere di complimento a Mufti ed Aga dei giannizzeri. Ebbe udienza pubblica dal Gran-Signore,

Signore, che assieme co' figli lo fà quì condurre, dove già avea fatti carcerare, non solo i di lui parenti, mà anche tutti quelli che l'attinevano in forma di serviggio. Viene suposto che ciò sia a fine di spogliarlo delle ricchezze escedenti, per quel che se dice a circa 20^m borse, mà, se salva la vita, non farà pocho, perchè la detta sounna a quest' uso forma un grave reato. L'è successo nel principato un boiard' Cantacuzeno, suo nipote, che però si crede eletto a sol fine per assicurarsi del zio, e conseguentemente sarà di pocha durata.» — 8 giugno: «Continua il deposto prencipe di Vallachia a rimanersi carcerato nelle Sette Torri, e da una ben infelice priggione li vien dato soltanto di respiro quanto basti a cavarle di bocca ogni secreto, particolarmente intorno alle di lui ricchezze, in buona portion delle quali arrivorno la settimana scorsa, dal già suo principato, sette carri ripieni d'oro cuniato.» — 3 settembre: «Il dì 26 caduto, inaspettatamente succedè che, disceso di buon mattina il Gran-Signore al Ciosco dil mare del suo Seraglio maggiore, fecesi, dalle contigue carceri del Bostangl-Bassà, condurre inanzi il già famoso Prencipe di Vallachia Constantino Brancovano, co' di lui figli e generi, ed un suo ministro, e, ricercato chi di loro fosse il più giovine, fece in regola di minorettà troncà a tutti la testa, quale, posta frà gambe de' corpi supini, volse che fossero frà la polvere della terra esposti fuor della porta maggiore del stesso suo Seraglio, dove in gran spettacolo furono comunemente amirati, già che il terrore non permise il compiangere così miseramente estinta una famiglia di prencipi, che non avea chi proporzionatamente l'uguagliasse nelle ricchezze, chè era da compiangersi. Il caso se l'è reso maggiormente [miserando] doppo esser stati gettati al mare i cadaveri e fatte schiave le figlie e nuore del prencipe, non senza esser minacciate continuamente ancor esse della morte, per ridurle al maometismo; che constatamente rifiutano.» — 30 settembre: «Il nuovo prencipe di Vallachia hà spedito per la festività del Bairam un suo fratello [Răducanu] alla Porta, col regalo di duecento borse: questo m'ofre il sicuro ricapito della presente, che per fine serve a suplicare», etc.

e dal Supremo-Veziro, e, siccome li suoi ambasciatori ebbero 30 piastre di taino, così egli commise di dimandare in prestito per lui mille borse; mà non le ottenne, — onde fù obbligato il rè di prendere sino a $\frac{m}{10}$ piastre a cambio, dai mercanti francesi ed inghilesi¹. All' inviato si diede udienza di congedo, regalandoli 3.000 piastre, come pure si diede 1000 ungheri a Poniatowski nel principio. All' udienza di congedo, che segli diede all' Ingirli-Kiosk, fece il Gran-Signore tirare fuori della carcere del Bostangî-Bascî il deposto principe di Vallachia, Constantino Brancovani, con tre figliuoli et un genero, ed, alla presenza dell' inviato, gli fece decapitar tutti e gittare li corpi nel mare, e questo forse per dar genio al rè, perchè detto principe era amico grande dei Russi.

Per li debiti del rè, si accordò che alcuni mercanti greci, armeni ed ebrei ed alcuni del corpo dei giannizzeri andassero col rè in Svezia, per avere il danaro.

L'inviato fù spedito, ed arrivò li 2 di settembre a Dimotica: le risposte sopra le lettere consegnate erano piene di complimenti, e che pe 'l suo viaggio sarà tutto disposto. Le disposizioni della partenza furono fatte a spese dei Turchi, e si consegnò 320 cavalli, 75 carrozze, e quell' official turco, che fù mandato a Dimotica per fare tutte le disposizioni ed aspettare sino che il rè fosse partito, gli portò per parte del Gran-Signore No. 12 bellissimi cavalli equipaggiati, una scjabola con gioie, una grande e bella tenda, e N° 15 altre per il seguito, ed alcuni 1000 zecchini. Volle il rè, sotto pretesto del debito danaro alla Porta istessa, lasciare un residente alla Porta, mà non fù accettato; poi promise di mandare, al ritorno suo alla patria, un inviato, che portasse il denaro seco alla Porta².

¹ Sulle ultime domande di danaro del rè, v. Hurmuzaki, *Fragmente*, IV, p. 72; Westrin, *Anteckningar*, pp. 18-9. Il danaro fù trovato da Grotthuss da Francesi ed Inglesi (i due Cook) il 7 di agosto (*ibid.*). Di fatto potè vedere il Poniatowski il miserando fine della famiglia di quel Brincoveanu che avea scacciato Hytléen dalla sua Capitale (Hurmuzaki, vol. IX, parte I, p. 530; *Suppl.* I, vol. I, p. 430, n° DCCXXII). Sull' ambasciata di Grotthuss, v. Fabrice, p. 324, nota.

² Hammer (IV, p. 119) dà cifre molto diverse. Il capo turco del corteggio,

Partî li 22 di settembre stil vecchio dell' anno 1714 il rè da Dimotica¹. Morirono differenti ssignori svedesi nel tempo del soggiorno a Demirdes e Dimotica: frà questi erano l'inviato Func, il colonello Duvald, il segretario Hugual, il camarlengo Elistierna, etc.

Dal camino scrisse il rè ed al Chano per dargli addio, raccomandandoli l'esercito zaporoviense, e, sentendo in Bender la mossa del rè, per ritornare in Svezia, si mise anco il generale Sparre in viaggio, per ritornasene co' suoi².

A Pitesti in Vallachia³ restò il rè 15 giorni per aspettare il corriere da Vienna, con li passaporti e permissione di poter passare li Stati dell' Imperatore; il quale gli mandò li passaporti necessari e N^o. $\frac{m}{50}$ fiorini, come onorario delle spese di viaggio.

Il rè, che non voleva partire pubblicamente, andò con altri sei suoi ufficiali all' incognito, co' suoi propri cavalli, al primo luogo nella Transilvania, dov' era la Posta, e ritornò così, per Vienna, a Strahlsund (Stransund), nella Pomerania, facendo tutte buone disposizioni frà suoi, che 'n partite seguitavano⁴.

chiamato, secondo l'usanza, *mehmendar*, era 'l Capudgi-Basci Mustafà-Aga (Hurmuzaki, *Fragmente*, IV, p. 73). V. anche Fabrice, p. 337, nota 1.

¹ La data sarebbe, nel stilo nuovo: 3 ottobre. Hammer e Zinkeisen ammettono 'l primo e, dopo di loro, Hurmuzaki (*l. c.*). Anche l'ambasciatore francese dice che 'l rè partì al primo di ottobre (Hurmuzaki, *Suppl.* I, vol. I, p. 431, n^o DCXXXIII). Mà la data di 20 settembre st. v. si truova nel articolo *Anteckningar* del s. Westrin (p. 20). Di fatto il *primo* era stato fissato, mà 'l rè arrivò al campo 'l 2, e partì 'l 3. V. Fabrice, *l. c.*

² Il rè diede a Sparre l'ordine di partire, soltanto 'l giorno di 14/25 (Westrin, *l. c.*, p. 19).

³ Il rè venne per Giurgiu e Bucarest, mentre 'l Principe di Valacchia si trovava a Tîrgovişte, che non visitò. Piteşti, oggi capo-luogo del distretto de Argeş, era allora un piccolo borgo.

⁴ Carlo arrivò a Piteşti il 8/19 ottobre; quì venne 'l Sparre, il 16/27, il soggiorno del rè essendo di sedici giorni, che servirono in parte per regular i conti (Westrin, *l. c.*, p. 20). Il suo piccolo esercito si componeva di 1168 uomini (con 1625 cavalli) (Hurmuzaki, *Fragmente*, IV, p. 74), che furono distribuiti in cinque truppe da partire una sola per giorno. Al 5 novembre (Westrin, p. 22; *Acte şi fragmente*, I, p. 100), partì il primo distaccamento verso Cîneni e la Torre-Rossa della frontiera transilvana. Nella notte del 8-9,

Prese la sera prima licenza dai due Chapidgi-Bascl che l'accompagnavano, rimettendo loro lettere pe'l Gran-Signore e pe'l Supremo Veziro, venuti questi di Costantinopoli, che gli avevano consegnate lettere.

Con un viaggio di 14 giorni arrivò il rè a Strahlsund di notte tempo, ove la sentinella non volle aprire, sino si dicesse che il rè era in persona frà questi ufficiali. Il generale del castello accorse; benvenutò il rè, e lo condusse alla sua abitazione. Mài, trovando sulla scala una stanza dei servitori, ci entrò, e restò là, non volendo entrare in belle stanze: ivi ricevette tutto il mondo. Di là, doppo essere stato batuto dal rè di Prussia, andò a Carlsohn¹: ivi trovò tutti quei Turchi creditori, ed altre nazioni, che seco condusse, agli quali assegnò un ordinario sussidio, sinochè saranno pagati; e poi, fatto un' armata considerabile, attaccò la Norvegia, assediando Friderichstat², dove anco fù ucciso nell' assedio.

Vivente lui, pagò la più parte dei creditori, e, doppo la sua morte, la Camera pagò il resto a quelli, non restando altro debito che quello che doveva alla Porta istessa. Morto il rè, Stanislao andò in Francia, e 'l generale Poniatowski in Pollonia, alla chiamata del rè Augusto, ed Orlik ritornò per la Pollonia a Chotin, accompagnato d'una lettera alla Porta, del nuovo rè di Svezia.

partì segretamente Carlo con Rosen e Düring, in «un habit brun et une perruque de meme couleur», sotto 'l nome di Peter Frisk (sorgenti citate). Al 13, il comandante della Transilvania, Stainville, rendeva conto dell' accoglio onorevole ch'era stato fatto al rè (Hurmuzaki, *Fragmente*, IV, p. 74, nota a). «9-15 Nov.», scrive una cronica di Kronstadt (Braşov), «gehen die Schweden mit ihren König Karl XII durch Burzenland nach ihrem Vaterland zu. Den Officiere predigt Herr Paulus Neidel in hochteutscher Sprache am 11. November . . . Die Ausgaben als die Schweden in Burzenland gewesen, haben sich belaufen auf rh. f. 1648, Kr. 50» (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV, Brassó, 1903, pp. 12-5). «E andò segretamente con cavalli di posta fino nel suo paese, e nissuno seppe che si truova 'l rè trà quei Svedesi che andavano per poste», dice Radu Popescu, il capo dei tre *boierî* valacchi che ebbero carica delle vie e dei viveri durante 'l viaggio (*Magazinul istoric penîru Dacia*, IV, Bucureşti, 1847, p. 34).

¹ Carelskroon.

² Frederikshall.

Fù poi ad Orlik ordinato di andare a Salonico, e dimorare ivi, e da quella dogana gli fù somministrato qualche taino di alcune piastre il giorno.

Il rè, doppo l'arrivo nella sua patria, scrisse lettera alla Porta, d'avviso del suo felice ritorno e buona salute; mà sperava la Porta che manderebbe un' inviato.

L'anno 1726, mandò la Porta uno Aga, Korbagì¹-Mustafà-Aga detto, alla regina di Svezia, come sorella del defunto rè, con lettere del Sultano e del Veziro di quel tempo, del tenore: che, nel suo soggiorno nell'Imperio ottomano, avesse al rè imprestato 2.000 borse, ed altre due mila cento cinquanta quattro borse si erano spese per lui. In Svezia l'Aga ebbe la riposta, promettendo di pagare la detta somma frà breve, e di mandare un' inviato alla Porta, dalla parte del rè.

Sultan Mahmed, nipote del defunto sultano Ahmed, mandò, l'anno 1732, ai 26 di ottobre, un suo inviato, Said-Mehmed-Effendi, in Svezia, per amicizia: annunciavali il suo avvenimento al trono, e dimandavali il denaro². Ritornò questi l'anno 1733, nell' agosto³, colle risposte, mà non denaro; si raccomandò però questo debito, per mezzo delli due ssignori inviati straordinarj, baron Höpken et Carlsohn⁴, li quali circa l'anno 1735 sono venuti alla Porta, per risiedere continuamente, e stabilirono questi, l'anno 1739, un trattato di alleanza e di commercio colla Porta Ottomana.

¹ Ciorbagi.

² Arrivò a Stockolm in aprile 1733 (Westrin, *l. c.*, p. 48).

³ Partì in luglio (*ibid.*, p. 51).

⁴ Deve legersi: 1734. I agenti si chiamavano Carlo-Federico di Höpken e Eduardo Carlson (*ibid.*, p. 52). Cf. i miei *Documente Callimachi*, II, p. 615 seg.

II.
APPENDICE

I.

Translat d'une lettre écrite de Zwaniec, le 1-er février 1713.

Le Hospodar de Vallachie, qui a pris en dernier lieu parti du Czar¹, a battu les Hordes à platte couture, et il a delivré tous les prisonniers qu'ils avoient faits depuis quelques années.

[Segnato: Stankiewicz.]

II.

Translat d'une autre lettre écrite d'un Grec à un Capitain polonois.

Nos Vallaques battent, emprisonnent et delogent par tout les gens du Palatin de Kyovie, et cela par ordre du Sultan: ils se retirent vers Czerniejovice². Dieu sçait qu'ils n'y seront attrapés aussi: on les mene tous à Jassy. Ils sont bien tristes; nous esperont en Dieu qu'ils periront tous. Je vous manderois plus, mais les portes ne sont pas sures.

III.

De Leopold, le 5e fevr. 1713.

J'ai fait partir une poste extraordinaire, ayant reçu la nouvelle, qui se confirme par deux endroits, que le Grand-

¹ Dimitrie Cantemir, È una falsa novella: il profugo non combattè mai i Tartari.

² Cernăuți (Czernowitz odierno).

Seigneur a envoyé un Aga avec deux mille Moldaviens, en Vallachie, et le Ham aussi a envoyé un certain Murza avec quelques mille Tartares, pour amasser les gens du Palatin de Kyovie, leur rendés-vous étant à Czerniecowiez. En même tems, leurs signifier la volonté du Grand-Seigneur, enfin qu'ils décampent, pour aller dans leur pays, c'est-à-dire en Pologne, et, en cas qu'ils n'y voulussent pas aller, de les mener du côté de Bender, avec ordre de vivre à leurs propres dépens; de plus, défense à qui que ce soit de faire une irruption dans les frontieres de Pologne, pour ne pas donner aucun sujet à la guerre. Il y a quelques compagnies de ces gens qui se sont retirés à Szojawz¹, ne voulant aller à Matoni (*sic*). . . .

IV.

De Lemberg, le 2 fevr. 1713.

Il nous est venu des nouvelles certaines de Sniatin, qu'un ordre exprès de la Porte Ottomane étoit donné pour le Hospodar de Wallachie, de chasser incessamment les gens de Mr. le Palatin de Kyovie de ce pays-là, avec tous les adherens suedois. C'est pourquoi les Vallaques, s'estant assemblé, executent les ordres donnés, chassent et prennent prisonniers les mêmes gens. On ne sait pas aussi, ce qu'il est devenu le Roi de Suede à Bender. On mande de Constantinople que le Palatin de Kyovie doit être pris à Jassi par les janissaires, et mené prisonnier à Constantinople. On dit la meme chose de Mr. Urbanowski et Oulan². . . .

A ce moment que je dois expedier la presente, je viens de Mr. Straznieck de la Couronne, le quel m'a chargé de vous faire savoir qu'un ordre positiv du Grand-Sultan étoit arrivé pour le Hospodar des Vallaches de faire masser

¹ Suceava (Suczawa odierna), già Capitale della Moldavia.

² Sù Cristofono Urbanowicz, uffiziale di Carlo XII, v. Westrin, *Axel Sparres Bref*, l. c., p. 67. Partì da Bender verso Demotica nel mese di marzo 1713 (*ibid.*). Il polcovnic Ulan è mentovato nell' Axintie, p. 145.

de ce pays-là tous les adherans sans exception; ce qui se verifie, puisqu'on a deja enlevés quatre compagnies de Mr. le Palatin de Kyovie, et meme un regiment des dites compagnies cherchent la protection aupres de Mr. Strasniecek; ce qu'il lui a refusé.

V.

Extrait d'une lettre de Lemberg, du 3 fevrier 1713.

Je ne tarde gueres de vous faire part de si bonnes nouvelles, que nous venons d'apprendre. Il est arrivé ici de Constantinople deux hommes, et encore, après, le troisieme, d'un certain seigneur, qui rapportent tous les trois les mêmes avis, que le Grand-Sultan avoit donné des ordres pour le Hospodar de Vallachie et celui de Moultan¹ qu'en cas que tous les Polonois du parti contraire ne voudroient sortir de bon gré de ce pays-là, de les y contraindre par force. Comme, en effet, les Vallaches ont enlevé trois compagnies de Mr. le Palatin de Kyovie, du côté de Niemen; suivant les avis d'Adrianople, etc.

VI.

De Kamieniec, le 8-me fevrier 1713.

Il arriva hier cy le Capitaine Krutukowskj, leqvel est parti de Bender le second de ce mois, étant relaché, par le Han, de la captivité dans laquelle il a resté chez le Palatin de Kyovie. Le Capitaine Wrzeszcz a amené 10 hommes, lesquels venoient de Bender, pour aller en Volhynie: ils assurent tous unanimement que, la province de Vallachie ayant porté ses plaintes devant la Porthe des agravations que les gens du Palatin de Kyovie faisoient, la Porthe a envoyé un ordre qu'on chassat les Suedois et les gens du dit Palatin, de

¹ *Vallachia* è per i Polacchi la Moldavia, *Multania*, il principato vicino, che da Occidentali è chiamato «Valachia» (in rumeno: *Țara-Românească*, mà i Moldavi dicono: *Muntenia*).

Bender; ce que le Han avec le prince de Vallachie vont mettre aussitôt en execution. Sur quoy les gens du parti contraire, ayant été averti, se sont retirez à Czerniejowiec, au nombre de deux mille hommes. Le general de Vallaches et les autres officiers du Hospodar ont avec eux des gens appelez Halaraszow¹, de Tartares et des janissaires du Han, de plus des Parzabalow², avec la populace; lesquels vont marcher au premier ordre,—ce que le gouverneur de Kochim a fait signifier, qu'il a ordre d'envoyer devant un exprès, pour faire sçavoir aux gens du parti contraire la volonté du Grand-Seigneur, et, en cas de refus, de venir aux effets par les armes de chasser les gens du Palatin de Kyovie, lesquels se fortifient à Czerniejowiec avec des murailles de bois et avec des cheveaux de frise. Nonobstant tout cela, ils n'y pourront pas tenir longtems, car ils en desertent tous les jours de ce côté-cy du Dniester. Avant-hier il arriva un marchand venant de Szocawy³, lequel, en passant par Brochony le 4-me du présent, à quelques milles de Ciernejowiec, a veu le General de Vallaches avec le Serder [Serdar], lesquels n'avoient pas plus de 200 de Halaraszow et 200 Tartares avec les janissaires, lesquels ont fait prisonniers dans Campolong⁴ 60 hommes du Palatin de Kyovie et à Szocaw 90 fantassins des differents Regiments; lesquels sont tombez en partage aux Tartares. On a envoyé les cavaliers à Jassy. Les Vallaques qui ont servi depuis long tems en Pologne et au Roy de Suede ont eu l'ammistie; les nouveaux recrutes, par rapport qu'ils se sont engagez contre l'ordre du Hospodar, doivent être tous pendus, comme on en a déjà executé quelques-uns....

¹ *Călărași*, soldati di cavalleria moldava; più tardi s'impiegavano soltanto al servizio di posta con Costantinopoli: «*Călărași de Țarigrad*».

² *Pîrcălabi*, capi delle cittadelle moldave. Anche' il governatore di Hotin, di cui si parla più in là, era un *pîrcălab*. Era in quel tempo Toader Calmășul, padre di Ion Callimachi, principe di Moldavia nel seguito. V. i miei *Documente Callimachi*, vol. I, pp. XXIII-IV.

³ Suceava.

⁴ Nell' odierna Bucovina; Cîmpulung.

VII.

Pierre Lamar a...; Kamieniec, 10 giugno 1713.

Communica novelle mandate al General-Maggiore Barsche dal principe di Moldavia, par un Capitaine valaque de bouche».

VIII.

Sconosciuto a «Monsieur d'Elorme, Conseiller des ambassades et resident de S. M. le Roy de Pologne... à Londres»; «de Varsovie ce 19e juillet 1713».

[Il Gran-Generale della Corona manda per le sue ultime lettere] que de la part de la Porte on avoit fait entendre au prince Wisnowieckj, au Smigelski et aux autres Polonois qui sont avec eux, qu'ils se devoient en aller et quitter tout à fait le païs ottoman, ou, s'ils y vouloient rester, qu'ils s'éloignassent des frontières de la Pologne et se retirassent. au-delà du Pruth, où l'on leur assigneroit des terres pour s'y habituer en sujets de la Porte, et pour en payer le tribut¹...

IX.

Relazione di un «Kundschaftter» di Moldavia; «Weissenburg» (Akkerman), 9 febbraio 1713.

... So seynd auch darauff in die gantze Moldau, und die übrige [Schweden] auffzusuchen, Partheyen ausgelauffen, und, da eben einige vest an denen 7-bürg. Gräntzen in dem Orth Okna, wegen Beförderung schwed: Correspondenzen [cf. Hurmuzaki, vol. IX, parte I, anno 1712] gestanden, seynd auch diese nacher Jassy gebunden geführt worden. Der Kiowskische Anhang würde aber noch übler, ja sogar völlig ausgezogener tractirt....

(Ms. 3629 dell' Archivio di Dresda, n° 13.)

¹ Ms. 3552 dell' Archivio Reale di Dresda, n° 193, 193 V°, 194, 194 V°, 195-5 V°, 198, 213, 295-5 V°, 338.

X.

Estratto di lettera della Transylvania, delli 14 febru: 1713.

.... Come pure scrissero [i Turchi] all' prencipe di Moldavia di scacciar via tutt' i Polachi o Cosachi dependenti del rè di Svezia, che si trovavano nelli suoi Stati; il che seguì con tyrannia inaudita, spogliandogli, altri amazzando e mandando i Svezzesi, che si trovavano collà, ligati a Bender....

(*Ibid.*, f° 32; altre notizie, nella lettera di Valacchia, 6 febbraio, ed in altra, del 18; f° 42.)

XI

La conference des Envoés turc et tartare [Varsovia, 18 ottobre 1713].

Le Palatin de Podolie. Nous sommes bien fâché de ce que Mess. les Envoyez ont pris la peine de venir chez nous, les armées ottomanes étant encore sur les frontieres pour fortifier Chocim, ce qui est contre le traité.

Le Murza. On fortifie Chocim puisque le Hospodar de Wallaquie autrefois avoit fait le rebelle, et s'étoit joint aux Moscovites.

On répond: La Porte pourroit bien chatier le Hospodar sans fortifier Chocim, car c'est contre le traité, par lequel il est garanti expressement qu'aucun Turc n'y doit pas demeurer et que la garnison n'y doit être composée que des Wallaques.

Les Envoyez. Ce ne sont pas nos affaires: il faut exposer pour cela avec la Porte.

La Murza prie le Castellan de Cracovie de luy donner un passeport pour un de ses gens, qu'il veut renvoyer au Han.

Le Castellan de Cracovie le luy accorde, luy disant: puisque vous depechez un expres au Han, ecrivez-luy et priez-le, de la part des Grands-Generaux et des Senateurs que vous voyez présents, qu'il fasse retourner les armées assemblez sur les frontieres, sans attendre vôtre retour, puisque le

chateau de Chocim pourra être fortifié par le Hospodar de Vallaquie et celui de Moldavie.

Les Envoyez. Le Han ne peut pas faire retourner les armées sans ordre de la Porte.

On les demande: Pourquoi n'a-t-on pas fortifié Chocim autrefois, du tems de la guerre?

Les Envoyez. On le fortifie à cette heure par la crainte qu'on a d'une rebellion du Hospodar et pour qu'on l'empêche de se joindre de nouveau aux Moscovites, mais, pour vous, vous n'aurez aucun dommage par là.

Le Castellan de Cracovie. Je ne puis pas croire que c'est à cause des Moscovites que vous fortifiez Chocim, car ils sont bien loin de là, mais peut-être que vous ne vous fiez pas à nous.

Les Envoyez. Nous n'avons point d'autre raison de fortifier Chocim, que celle que j'ay déjà dit. A cette heure, nous vous prions de nous envoyer au plutot auprès du Roy, puisque nos armées ne remueront pas de Chocim avant que nous n'y soyons pas de retour¹.

(*Ibid.*, nº 155.)

¹ Axintie racconta minutamente l'espulsione de Polacchi alleati di Carlo XII. Il Pascià di Bender aveva invitato 'l principe di Moldavia di condur lui stesso le truppe a cui fù confidato questa missione. Maurocordato ne incaricò i boierŭ Antioh Jora, Ioan Balș, Gheorghe Păharnicul e Iamandi Jignicerul, che ricevertero i capi dei Seimenŭ e Catane, nonchè i Serbi della guardia ed i Călărașŭ. La nuova fù ben ricevuta dal paese: le campane delle chiese suonarono. I Polacchi si trovavano a Clmpulung, Bălăteșŭ, Neamț, Piatra: il comando supra loro l'aveva 'l Straszniak Zaczivojski a Cernăușŭ. Il Hatman stesso, Ioan Buhuș, fù mandato contra di loro. Un ufficiale svedese venne fino a Botoșanŭ per dimandar la razione di questa guerra che si faceva agli aderenti del rè. Gli si comunicò l'ordine di partire, mà i Polacchi rifiutarono di muoversi senza istruzioni di Bender. Mà i Moldavi assoldati tradirono, poi i Lipcani tatarŭ; i scarsi Polacchi furono facilmente scacciati. I cavalieri, «dragoni polacchi in abito svedese», furono soli mandati a Iassy: erano settanta, con un seguito di 150 soldati di fanteria (v. Kogălniceanu, II, pp. 142-5). A Prigorenŭ, podere del cronista Neculce, i Svedesi si difesero sparando i fucili (*ibid.*, p. 343: cronaca del Neculce).

Rapporti olandesi sulle vicende di Carlo XII.

XII.

Lettera annessa a quella di Danzig, 1° ottobre 1710. — Haersolte agli Stati.

Relatie van den spion die den 5 September 1710 uyt Bender is gekomen, ses dagen sigh aldaar heeft opgehouden.

[Trovò a Bender 40.000 uomini con sette Pascià, poi il numero è diminuito fino a 8.000, senza sapersi dov' è andato il rimanente. Gli spai ed altre truppe partono nella notte; «'t overschot van dit volk soude de winterquartieren by Bender houden en haar befalinge uyt Moldavien hebben». La guarnigione di Bender la compongono 7.000 giannizzeri. Il Chano è andato in Crimea. Il Palatino di Chiev non si trova nella città.

Secondo una lettera del 29 agosto (senza luogo), al Castellano di Cracovia, il Chano sarebbe partito al 12, avendo ricevuto un' ordine del Sultano.]

XIII.

Danzig, 27 maggio 1711. — Haersolte agli Stati.

.... Ik hebbe den brief gesien van den Keyserlichen Minister, den 12e deser uyt Jawarow geschreven, meldende dat den Czaar den 11e vastelyk geresolveert hadde met syne armée in de Wallachye en Moldavien te marscheren, op de zeekere persuasie, dat, sodraa syne armée aldaar sal staan, sigh de Hospodars voór hem sullen verklaren om van de slavernye der Turcken bevryt te zyn, maar veels van de Czaarsche Generals waren van een anden sentiment en oordeelden beeter te zyn sigh achter d'eene of andre riviere te setten, als sigh so verr in een Landt te geeven, daar de retraitte in cas van noot diffcil konde vallen

XIV.

Lemberg, 12 agosto. — Haersolte agli Stati.

.... Immiddels is de prins Kurackin in drie en twintig dagen uyt den Hage over Breslau den 8^e des avonts hier aangekomen, en also ik geduirende syn verblyf alhier met hem hebbe geconverseert, en, my ook de eere habbende gedaen met my te eeten, is hy des maandags, den 10^e, 's morgens, van de resolutie, die hy genomen hadde S. Cz. Mt. tot Sorocka of Raskow te gaan vinden, verandert, en heeft de post genomen op Polonna en Volhynien, werwartz my seyde dat S. Cz. Mt. sigh stont te beegeven, om aldaar syne vrouw gemalinne te gaan vinden en velegt van daar sig naa Kiow soude begeven, sonder dat ik van hem hebbe konnen vernemen of hy door een brief van't Hoff, of door imant anders dese narigt van S. Cz. Mt. intentie hadde bekomen. Hy is dien selven namiddagh om drie uiren vertrocken... Naar ik hebbe gistren avont laat door de derde handt van jemant des Czaars saaken hier doende vernomen, dat de prins een vergeefflyke reyse soude doen, dewyl S. Cz. Mt. sekerlyk in korte tyt tot Jaworow of Jaroslaw soude zyn, van welke laaste plaats ook met de brieven van gistren naricht is gekomen dat alle de vaartuigen op de Weissel wierden by den andren gebragt, en dat tot dienst van S. Mst. persoon vyf groote kaanen tot Jaroslaw, voors:^e met manschap van de twee hondert Moscoviters, aldaar gearriveert, beset bleven, konnende met die vaartuigen langs de riviere de Sau in de Weissel komen. [Sembra intenzionato di rifar in Polonia il suo esercito indebolito per la mancanza delle proviggioni e del foraggio.]

XV.

Varsovia, 5 agosto 1713. — Lo stesso agli stessi.

.... As ik my over den inhoud van dese brief nader by de Cancelier sogt te informeren, so syde my dat van elders brieven waeren van inhoud dat Stanislaus door den Han

en syne adherenten aen de Turcken offereert een jaerlycks tribut van driemael hondert duysent r:daelders, Camieniec ende Ukraine, onder conditie dat Stanislaus op den pool-schen throon door den Turck soude werden gebragt en by provisie met een goede escorte tot Kotschin op de poolsche grensen was gebragt, en nog van meerder Turcken gevolgt stoudt te worden, apparentlyck om te sien of sy van de wet-tigen Coning niet deselve conditien, en veeligt nog meerder, souden afpersen, om in deese oneenigheden haer profyt soecken

XVI.

Dresda, 16 gennaio 1715. — Lo stesso agli stessi.

. . . . Van de turcksche grensen wierdt geschreven dat alles aldaer in rust was, dat men te Chocim aen te fortificatien continueerde te wercken en dat in Bender onder de Turcken een kranckhyt was ingeslopen, aen welke weeckelycks hondert en vyftig menschen stierven

III.

**EXPEDIȚIILE ROMĂNEȘTI DIN 1663-4 ȘI 1672-8,
CU PRILEJUL DESCOPERIRII
DE SCRISORI NOUĂ DIN MUSEUL ARDELEAN
DE LA CLUJ.**

Nu prevedeam, încheind întâiul capitol din această carte, că așa de curînd vor ieși la iveală alte acte românești din același Museu Ardelean al Clujului, care ni mai păstrează poate — acum zic aceasta cu mai multă încredere — și alte surprinderi tot așa de plăcute.

Data aceasta, avem trei scrisori, al căror text, întovărășit de analiza cuvenită, urmează.

Am întrebuințat prilejul tipăririi lor pentru a povesti mai amănunțit decît am făcut până acum aiurea expedițiile de după Matei Basarab și Vasile Lupu, în care Romîniî luară parte ca ajutători ai stăpînilor lor păgîni.

I.

Expedițiile din 1663-4 și o scrisoare cu privire la cea d'întăiū.

Cea d'întăiū scrisoare e un răvaș așternut din fuga condeiului pe un petec de hîrtie. Scrisoarea e decî măruntică și urîță.

Cinstită Crăiasă Țării Ungurești. M[i]lostivul Dumnădzău să trimită Mării Tale multă pace și sănătate Mării Tale. Alta, facem știre Mării Tale că ne'ū furat în iastă nopte doisprădzece boi omeni den satele Mării Tale. Pohtim pre Mărie Ta să daī Mărie Ta învățătură omenilor Mării Tale cari-s mai mar[y] peste satele Mării Tale, să ne dē boi, să nu rămăia carele aice, că Mărie Ta știī că merge Mărie Sa Domnu nostru în traba cinstitului Împărat, carele iaste s[tă]-păn ște țărăi Mării Tale, iar, de nu vor întorce boi, noi vom trimite de vor lua unde vor găsi, să nu rămăie carăle aice; să șteī Mărie Ta că aū grăit cu noi Șarban birău cum noi nu vom avē nice o pagubă, iară în iastă nopte ne'ū furat atâte boi; care lucru niē Mărie Sa Craiul încă nu-ī va plăcē acestu lucru. Alta, iar facem știre Mărie Tal[e] că aū mārșu un săman cu 7 cărauș în orașul Mării Tal[e] se n'aū mai venit. Pohtim pre Mărie Ta să învețe Mărie Ta să trimită omenī să cunoscă Mărie Sa Domnu nostru cum Mărie Sa Craiul iaste adevărat slugă cinstitului Împărat se bun frate Domnu nostru. Să fī Mărie Ta cu multă sănătate de la Dumnădzău adevărat.

† Mai mic priiatenul Mării Tale Husain Căpitanul de Siimen[y], carele este mai mare pre tabără, pohtim pre Mărie Ta.

La cinstita Crăiasă Țării Ungurești, cu multu cinste să s[ă] dè la Mărie Sa.»

[Pecetea ruptă.]

Cel ce scrie se iscălește «Husain Căpitanul de Siimeni». El se afla într-o «tabără», pe care o comandă. Această «tabără» mergea împreună cu Domnul, care se afla însă în mijlocul altei «tabere» mai mari, împotriva unor dușmani ai Turcilor, în Ungaria. Oamenii dintr'un sat ardelean furaseră în timpul nopții niște boi. Căpitanul îi cere înapoi de la «Crăiasa Țării Ungurești» — nu a Ardealului —, care stătea într'un oraș vecin, și i se amintește că soțul ei, Craiul, «iaste adevărat slugă cinstului Împărat și bun frate Domnu nostru».

Aceste știri cuprinse în răvaș ne pot ajuta să-l datăm, — căci Husain, care nu știa că scrie pentru posteritate, a lăsat la o parte această grijă.

Domnii munteni au venit în Ardeal, în cursul secolului al XVII-lea — căci scrisul nu e nici mai nou, nici mai vechiu —, numai în următoarele împrejurări :

Radu Șerban a năvălit de două ori. Dar ca dușman, și în numele Împăratului creștin. În Septembrie 1613 veni în Ardeal Radu Mihnea, ca unealtă a Turcilor, ce e dreptul, dar iarăși ca dușman al celui ce stăpîniă atunci țara, Gavril Bathory. Ca Domn, Matei Basarab n'a călcat nici-odată în pămîntul românesc de peste munți. În 1658 e expediția lui Mihnea-cel-Rău, care vine însă pentru ca să ajute scoaterea din stăpînire a lui Rákóczy al II-lea și înlocuirea lui cu Barcsai ; decî iarăși e o năvălire dușmană. Apoi bietul Barcsai nu s'a numit nici-odată Craiu unguresc¹.

După toate acestea, în 1663 și 1664 Grigore Ghica, Domn muntean, trece hotarul munților pentru ca să ajute la războiul Turcilor cu Imperialii. Atunci avea puterea în Ardeal Mihaî Apaffy, care e intitulat Craiu de Domnii și boierii noștri. Pe acest timp era și o «Crăiasă», și Doamna lui Ghica,

¹ Cf. *Socotelile Brașovului* (extras din *Analele Academiei Romîne*, XXI), la acești ani.

Maria, care întovărășia pe soțul ei în 1663, viind măcar până în tabăra de la Zărnești, scrie din acest loc, la 17 Iulie, acestei Crăieșe¹. Principesa ardeleană venise la Brașov cu soțul ei în Novembre al anului 1662².

Cronica săsească, din care luăm această știre, cuprinde, la data de 16 Iulie 1663, o alta, cu care putem pune în legătură scrisoarea Căpitanului de Seimeni. Trecînd spre Zărnești, carele lui Grigore-Vodă au fost prădate: «Carele de povară ce se afla în coadă au fost atacate de hoți în pădure, și de la unele din ele s'au luat și boii și provisiile»³. Apaffy însuși era în lagărul de la Orăștie, de unde plecă, dar fără Domniile noștri, cari-i luaseră înaintea, la 24 Septembrie⁴. În lipsa lui, grija cîrmuirii fusese lăsată Crăieșei, care stătea poate în cetatea Făgărașului.

Se pare chiar că avem răspunsul la plîngerea pentru furtul boilor. Anume Socotelile Cohalmului, localitate care stătea în drumul lui Ghica, pomenesc «boii ce s'au trimes de Scaunul nostru Domnului muntean»⁵.

Asupra acestor lupte dintre Imperiali și Turci, în care se amestecară și Domniile noștri, e bine să se dea aici unele știri complementare, cuprinse în documente apusene, până acum nepublicate :

După 15 Decembre, data acreditării sale, Leopold-Wilhelm conte de Königsegg, Trimes austriac, arată Electorului de Bavaria ce urmări rele pot ieși pentru toată lumea răsăriteană din luarea, în toamna trecută, a cetății Oradea-Mare de către Turci, cari răpuseseră de curînd pe Rákóczy al II-lea :

«Und der Türckh durch solche, wanihme sein Vorhaben nit unverlangt underbrochen, und dern Possess also pacifice gestattet werden solte, die seines Orths lengst gewünschte

¹ *Török-Magyarkori Állam-Okmánytár*, IV, pp. 100-1.

² *Chronik v. Daniel Nekesch-Schuller*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, Brașov, 1903, p. 274.

³ *Ibid.*, p. 278.

⁴ *Ibid.*, pp. 278-9. Cf. și *Studii și doc.*, IV, pp. CCCXIII și 250-1. Cf. și Lăpădatu, în *Conv. literare* pe anul 1901.

⁵ *Studii și doc.*, IV, p. 250, nota 1.

Gelegenheit numehr an der Handt haben wurde, nicht allein ieztermeltes Fürstenthumb Sibenbürgen, sondern auch die daran stossende ansehentliche Länder, die Wallachey und Moltaw (welche biss hero iederzeit dahin getrachtet wie sie sich des schwähren türckischen Jochs entledigen und in vorigen freyen Standt sezen köndten), vollendts gar under seinen Dominat zu bringen und dieselbe dergestalt zu fassen und zu spörren, das ihnen kein Hoffnung sich der schwären Dienstbarkeit zu befreyen ubrig bleiben, ihme dem Erbfeindt aber unverwöhret sein wurde, seinem Belieben nach, gegen Ober-Ungarn, Pohlen, folgendts in Nieder-Ungarn und Ihrer Kayl. May. übrige Erbländer, Mähren und Schlesien, einzubrechen, von danen sich weiter in die viscera Imperij Romani, wie vorzeiten von den Hünnen und andern barbarischen Völckern, eben auss diesen Landen geschehen, zu ergiessen, sondern auch aus denen europäischen Provinzen allein, wan man den calculum von dem Schwarzen Mör oder Ponto Euxino an, zwischen dem Dohnawstromb und Carpatischen Gebürg biss zu dem eusseristen Ober-Ungarischen Gränizen, mit Einrechnung dieser mächtiger und grosser Landtschafften der Moltaw, Wallachey und Siebenbürgen ziehen will, solche Kräfften überkommen wurde, das er auch seiner asiatischen Macht (zu deren Herausbringung seine Vorfahren in der Zeit grosse Mühe, Uncosten und die beste Sommerszeit anwenden müssen) weiter nit bedärffen, sondern auss diesen europäischen Provinzien bastant genueg sein wirdt, nit nur die Kayl. Erblandt und die Cron Pohlen, sondern auch das Römische Reich und einen ieden benachbarten Fürsten durch vnderschiedliche wohl versehene exercitus immerfort zu infestiren, und mit unausgesetzter Continuirung des Kriegs, so lang und dergestalt abzuwarten, bis er einen nach dem andern volgents gar debellirt, und endlich seiner tyranischen Beherschung underwürffig gemacht haben¹.»

¹ München, *Staatsarchiv*, K. bl. 60/7, f° 4 V^o. Altă copie, f° 10-10 V^o; alta. 81-1 V^o și 105-5 V^o, 115-5 V^o.

Într'un raport din Cleve («signatum Cleve, den 1j. Februarii 1661») se spune că alt Trimes imperial, Claudiu, conte de Collalto, a cerut ajutor Electorului de Brandenburg, arătând, între altele: «weilen der Turck, alss ein Erbfeind der algemeinen Christenheit, sich unlengst der Vestung Varadin bemächtigt, damit Siebenbürgen, Moldau und Wallachey abgeschnitten»¹.

La 13 și 25 Februar, Gottlieb, conte de Windischgrätz, arată aceleași lucruri (în numele Împăratului) ducilor de Braunschweig și Lüneburg, și ei răspund astfel, la 5 Mart următor:

«Wann dessen [des Türken] Vorhaben, nicht unverlangt unterbrochen werden solte, nicht nur Siebenburgen, die Wallachey und Moldaw, sondern auch die Kayserl. Erbländer undt folgentliche dass Heil. Reich, nebst andern benachbarten Königreichen, die grosseste Gefahr darob zu befirchten hetten»².

La 8 April acum, Maximilian-Heinrich, electorul de Coonia, arată celui de Bavaria că:

«Es scheint zwarn, dass Ire Kayl^e. Maytt. die Gefahr nun erst zu apprehendiren anfangen, indeme der Türck nit allein die Asiatische Völcker an sich gezogen, sondern auch die Tartaren, Wallachen und Moldawer aufgebotten und damit würcklich in Anzug begriffen sein solle»³.

Sentimentul general în Statele împărătești era pentru un război de mîntuire a Ardealului, și astfel Împăratul se hotărî în sfîrșit să ajute pe Kemény, urmașul politiceî celor doi Rákóczy, care se luptă, pe viață și pe moarte, cu Turcii. Montecuculi căpătă comanda unui corp de observație: el sili pe Turci să se retragă de la Hust. Unit cu Kemény, el înaintează la Satumare. Iarăși Turcii se retrag, până la

¹ *Ibid.*, K. schw. 43/19.

² *Ibid.*, K. bl. 60/7, f° 125.

³ *Ibid.*, K. schw. 43/20.

Mureș-Vașarhei. Dar nici Imperialii nu se putură ținea lângă Cluj, țara fiind contra lor, căci Turcii o amenințaseră cu cele mai grozave pedepse¹.

În Ianuar următor (1662), Apaffy învingea și ucidea pe Kemény lângă Mediaș. Toate silințele ministrului imperial, Portia, de a înnoi pacea cu Turcii rămânea zădarnice. Imperialii păstrează totuși Clujul.

În 1663 Vizirul însuși veni la Buda, bătu pe Imperiali și, asediind Neuhäusel la 14 August, îl lua la 24 Septembre, prin predare².

O scrisoare din Viena (23 Iunie), după știri sigure de la 13, arată că Vizirul e la Belgrad, cu 10.000 de spahii și ieniceri, pe lângă cari vor mai veni 50.000 și se vor uni cu ei oamenii lui Ali-Pașa din Ungaria și Turcii de la graniță. Decî «saranno oltre 100m, non compu[ta]ti li Vallachi, Moldavi e Tartari». Cea d'întăiu veste a prădăciunilor moldo-tatare, prematură însă, venise³.

Tocmai această socoteală o face și Königsegg într'o scrisoare din 25 Iulie către Electorul de Bavaria⁴. Mersul corpului de oaste românesc l-am zugrăvit în *Studii și doc.*, IV, și în *Despre Cantacuzini*, p. LXXIII și urm. La 3 Novembre totul se mîntuise, și din Viena se scria că nu mai e nici-o frică, de oare ce Vizirul a dat drumul auxiliarilor⁵. De Crăciun Domniî noștri fură acasă.

În cartea lui Girolamo Brusoni («Le campagne dell' Ungheria degl' anni 1663 e 1664, raccolte e descritte da...; in Venetia, MDCLXV»), după ce se socot Moldovenii și Mun-

¹ Astfel, raportul olandes din Constantinopol, 16 Mart 1661, după ce arată că Turcii au iernat în Ardeal, adaugă: «cuius incolis non ita pridem hinc fuit denunciatum omnes sine discrimine sexus et aetatis esse extirpandos si denuo se moverent».

² Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 900 și urm.

³ München, *Hof- und Staatsbibliothek*, ms. 192, f° 148.

⁴ *Ibid.*, *Staatsarchiv*, K. bl. 60/7, f° 45.

⁵ Ms. citat din Bibl. din München, f° 198.

teni, la un loc, ca formînd o oaste de 12.000 de oameni, se expune astfel partea românească din acest război.

După trecerea Dunării se fac trei corpuri: cel d'întăiu e format din «Tatarî și Moldovenî», care «prese attraverso delle montagne, sotto la guida altresî di alcuni traditori, la strada della Moravia», făcînd prădăciuni și ucideri strașnice, care, fără îndoială, trebuie să se atribuie mai ales Tatarilor.

Într'o «Tuerkisch-hung.-mold.-wall. Chronica» din acest timp, se dă amănunțit călătoria militară a Romînilor astfel (p. 678):

«Unter solchem Verlauff machten sich die bissher in Sibenbuergen gestandene Tartarn, Moldauer und Wallachen allgemach weiter herauff, und sonderlich giengen dess tartarischen Chams Sohn und der Waywod auss der Wallachey mit den ihrigen, unter 163 Standarten, voran, unnd kamen, den 2. 12 dieses [August], bey Debrezen zu liegen; deren Marsch 6 Stunden aneinander waehrte. Den folgenden Tages, nahmen sie ihren Weg gegen Zolnock zu. Der Moldauische Weywoda gieng mit in 5.000 Mann starck ihnen nach, unnd lag den 6. 16. dieses zu Nacht eine kleine Meile von Zeckheyd, von dannen er seinen Weg gleichfalls nach Debrezen zurichtete. Er hatte bey sich 600 mit langen Roehren, die Uebrigen fuehrten theils Saebel ohne Pfeile, theils Pfeile ohne Saebel. Diejenige, so sie gesehen, koenten nicht genugsam beschreiben, was fuer schlechte und abgemattete Pferde sie haetten, und waeren auch sie selbst mit schlechtem Gewehr versehen. . .

Den 3. 13. [Augusti] langten die beyde, als der junge Tartar-Cham und der Woywod auss der Wallachey, zwo Meilen von Clausenburg an, und marschirten den folgenden Morgen früh gemeldte Vestung vorbei; die Breite ihres Marsches war 200 Schritt, und ritten alle dick aneinander. Das Laeger aber, nachdem man es recognoscirt hatte, erstreckte sich auff anderhalb Meil Wegs. Erstgedachter Fuerst auss der Wallachey redte selbst, auff 2 Stunden lang, mit dem Herren Graffen Barzza, als Commendanten in der Vestung:

was aber ihr Gespraech gewesen, ward in geheim gehalten. So viel dess Fuersten Cantzler und Secretarius erzehlte, solten der Tartarn bey 12.000 seyn, aber der halbe Theil nicht Pfeile, viel keine Saebel, noch einiges Gewehr haben, doch waere keiner unter ihnen, der nicht auff's Wenigste 5 Pferde mit sich fuehrte. Der Wallachen Anzahl koente man eigentlich nicht wissen. Vier Tage hernach kam auch der Waeywod auss der Moldau mit den Seinigen daher, und gieng den Andern nach. Sonst koente man zu dieser Zeit an hiesigem Orte ums Gelt alles gar woll und um einen billichen Preiss haben, und galt das Feldmass Wein 6 Kreutzer.

In solchem ihrem Zuge giengen sie immerfort biss sie, den 16. 26. dieses, im Laeger vor Neuhaeusel ankamen, da sie daherumb erschroecklich tyrannisirten, alles lebendiges menschlichen Geschlechtes, ausser den jungen Weibs-Bildern, biss in 24 Jahr ihres Alters, welche sie behielten, niedersaebeln, und alle Flecken und Doerffer biss an die Berg-Staette einaescherten; welches Unglueck auch die Vorstaette bey dem Freystaettlein mit betraff¹.»

Astfel încît mersul acesteî campanii se poate reconstitui foarte bine :

La 2 Iulie (nu 20), Grigore Ghica pleacă din capitala sa².

¹ Cf. lista armatei turcești de 'nnaintea Neuhauselului (p. 693):

«Der Fuerst auss der Wallachey, mit 6.000. Der Fuerst auss der Moldau. mit 4.000.»

Și apoi, p. 695 :

«Die Moldauer und Wallachen seyn eben auch schlechte Leut, wie die Tartarn, und etlicher Massen beschossen, doch auch zimlich schlecht. Sonsten, als sie ankommen, haben sie ihre Fahnen, darinnen das Crucifix war, zu den Fuessen dess Gross-Veziers geneigt, und mit Gut und Blut, ihm zu dienen, zugesagt.

Unter der Moldauern, wie nicht weniger auch unter den Wallachen, seyn tausend zu Fuss, mit langen Roehren wol bewehrt...

Mittlerweilen hatten die zu Zathmar um diese Zeit etliche Tage nacheinander staets Laermen, sintemahlen die Wallachen, Moldauer und theils Tartarn mit der vornehmsten Beut und vielen gefangenen Christen bey Debrezen vorbei und nach Hauss giengen, jedoch aber machten diese in Siebenbuergen nicht die wenigste Ungelegenheit, sondern zehrten alle fuer ihr eigenes Geld» (p. 703).

² Cronica Terii, p. 360.

El trece prin pasul Buzăului, după cronica lui Samuil Grondski.

La 16, e lângă Braşov. La 17, la Zărneşti. La 20 a ajuns la Făgăraş, la 22-4, trecerea Oltului la Porumbac. Dabija, cu Moldovenii, vine prin Preaşmăr, unde sosise trecînd pasurile din Secuime ale Carpaţilor : la 21 Dabija e şi el în preajma Braşovului. Abia la 24 Iulie plecare din Orăştie¹. Calea e pe lângă Cluj, pe unde Grigore-Vodă trece la 4 August st. n.². La 2/12 August, Domnul muntean e la Debreţin. Grigore-Vodă merge înnainte spre Solnoc, la 3/13. Dabija urmează : e în ziua de 6/16 la Podul-Secuiului, lângă Debreţin³. În cale, ai noştri pradă până la Satu-Mare. La 28, ei sînt în tabără la Neuhausel (Ujvár).

Oastea românească, alcătuită din ţeranî, şi nu din falnici soldaţi cu plată, e judecată foarte rău. Moldovenii, se spune, aū sulii, săbiî, săgeţi şi călăresc pe cai foarte proşti⁴. Muntenii erau împărţiţi în 33 de cete, fiecare trebuind să cuprindă 100 de oameni, aveau steguleţe roşii şi albe la sulite şi purtaū, cei mai mulţi din ei, opinci ; în urma acestora veniaū o mie de puşcaşi călări şi altă mie pe jos ; comandantii erau boierî, şi ostaşii mergeau la luptă în sunetul tobelor. Domnul era încunjurat de Sfatul său, în număr de cincisprezece oameni ; cîte 200 de oşteni mergeau înnainte şi în urma lui, «Turci sau creştini amestecaţi» : aceştia erau Seimenii. Tabulhanaua, musica turcească, îi cînta în marşuri. Moldovenii vor fi avut cam aceeaşi înfăţişare : de-asupra unora şi a celorlalţi fluturaū prapure, întocmai ca acelea din biserici, cu Sf. Gheorghe, Maica Domnului şi Buna Vestire⁵.

Din tabără Muntenii sînt trimesi, cu cumnatul Vizirului, Ribeli-Paşa de Damasc, la riul Waag, afluent al Dunării, împotriva Imperialilor. Îndată sosi vestea că aceştia aū fost

¹ *Studii şi doc.*, IV, p. 250 n. 1 ; mai sus, p. 131.

² *Acte şi fragmente*, I, pp. 265-6.

³ V. şi *Acte şi fragm.*, I, p. 266, no 2.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Acte şi fragmente*, I, p. 252 şi urm.

bătuți, prinzându-se Montecuculi și Palatinul Ungariei și că însuși Împăratul vrea să fugă din Capitala sa. De fapt, fuseseră răspinși numai dincolo de Waag o mie de dragoni croați. Oștile creștine se retrăseseră spre Pressburg; Ribluli rămase la asediul cetății Freistädtl, iar Români și Tatarii prădară până la Brünn, în Moravia. Apoi cu toții se întorc la Neuhäusel. În acest timp Moldovenii păzire lagărul Tatarilor. Apoi cu toții fac treabă de salahori.

Pentru asediu, Ghica-Vodă, cu cei 6.000 ai săi, e pus de spre Komorn, iar Dabija de spre Neutra. Cetatea Neuhäusel fu luată — cum s'a mai spus — în ziua de 24 Septembrie.

La 6 Decembre st. n. Domni, în calea de întoarcere, se aflau la Cohalm, în Ardeal¹. De Sf. Nicolae, ei se odihniau — după Cronica țerii — în reședințele lor.

În 1664, iarăși Domni noștri meraseră în Ungaria, dar, pe cînd Montecuculi ținea în loc pe Vizir, Grigore Ghica, împreună cu Pașa de la Buda și cel nou din Neuhäusel, cercă să iea cetatea Lewenz (Leva). Urmarea fu strașnica înfrîngere de la Sf. Benedict, în ziua de 19 Iulie st. n., din partea generalului imperial de Souches.

La 30 Mart, un raport citat de Brusoni socoate oastea turcească din Adrianopol la 94.000, apoi 60.000 la Belgrad și la hotare; cu Tatarii și Romînii, «destinați a militare nell' Ungheria Superiore», vor fi 150.000 (pp. 76-7).

La 2 April se întărește știrea «că un grosso di Vallachi, Moldavi e Tartari» va operă între Pressburg și Viena; pentru care lucru guvernatorul din Pressburg a pus să se taie copacii și via din jurul orașului (p. 77).

Din Graz se anunță, la 24 Iunie, că, Imperialii luînd Lewenz, Vizirul trimete pentru a relua cetatea pe Tatarii și Romîni (p. 102). Încă de la 14 Iunie se știa la Linz că s'a luat Lewenz cu lovituri de bombe și că vin ai noștri prin Ardeal².

Ei veniră din Neuhäusel, după Brusoni (p. 106). Toată

¹ *Studii și doc.*, IV, p. 250.

² Ms. 192, f° 270.

oastea avea 25.000 de oameni. Souches și Heisler atacă după amiazi. Răspinși de două ori, ei rup aripa stîngă a dușmanilor, cari pierd de toți 6.000 de oameni. Vestea de bucurie ce sosi întâiu la Constantinopol, se prefăcu răpede într'una de durere ¹.

Se știe că una din urmări fu pierderea tronului muntean de către Ghica.

Campania din 1664 are deci următorul mers:

În primăvară Domnii noștri primesc ordinul de a merge în Ungaria. Ei pleacă în Maiu încă. Ghica iea calea pe la Orșova, fiindcă socotelile brașovene nu-i pomenesc drumul. La 20 ale lunii, el se afla în conacul de la «Cușmir» ²

Cetățile ocupate până acum în Ardeal de Imperiali, Clujul și Podul-Secuiului, fusese predate, în iarnă, de garnisonele lor neplătite ³. În Maiu, Souches iea însă Neutra. Silințele ostașilor creștini nu izbutesc aiurea.

Nu se poate ști data cînd Romîni ajunseră la Buda. De aici li se porunci a merge, cu Pașa de acolo, cu acel de Erlau și de Neuhausel, asupra cetății Lewenz. Souches vine din Freystädtl și-i bate, cum am zis, la 9/19 Iulie. Și data aceasta, Romîni trădaseră. Dar lupta lor n'a fost rea. Constantin Căpitanul, cronicar muntean, spune că Domnul său «pe o roată de Nemți o aș stricat de tot . . . , și boiarî mulți aș perit, și slujitorî de ceilanți», prinși cu toții în tina cea mare a cîmpului de luptă. Cronica moldovenească a lui Nicolae Costin numără printre morți pe Comisul Constantin Vârzarul, Serdarul Ivașco și Comisul Pavel Bucium.

Vizirul însuși fu învins la S.-Gotthard, în ziua de 1st August st. n. El se retrase până la Alba-Regală, și peste cîteva săptămîni se afla retificarea păcii de la Vasvár, încheiată zece zile după biruință. Fără a trece pe la Vizir, cei doi Domni porniau cătră casă, urmînd calea pe care veniseră. Totuși, mai bine sfătuit, Dabija se întoarse înapoi pentru a se înfățișa, la

¹ Rapoartele italiene din același ms. și din Brusoni, și cele olandese.

² Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 154, nota 1.

³ Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches*, IV, p. 924.

Belgrad, comandantului suprem. În Decembre, el se afla aici¹. Din potrivă, Ghica merse tot înaintea spre țara sa. La 24 Octombre el se afla în Scaun: Tatarii, întorși din război, îi pradă țara². La 2 Novembre st. n., Doamna Maria trece munții în Ardeal³. Ghica însuși fugi prin Moldova în Imperiu. Încă la 13'23 Novembre venise la București Aga de Scaun cu vestea că este un Domn nou⁴.

¹ *Studii și doc.*, IV, pp. 258-9.

² Nekesch-Schuller, în *Quellen*, IV, p. 289.

³ *Ibid.*, p. 200.

⁴ *Socotelile Brașovului*, p. 105. Cf. și Neculce, pp. 195-4; Analele lui Ioan Bethlen, *Historia rerum transylvanicarum ab a. MDCLXII ad a. MDCLXXIII*, auctore I. Bethlenio, ed. Horányi, Viena, 1782-3; I.

II.

Campaniile împotriva Polonilor.

A. Cea din 1672.

În curînd Chiupruluii, conducătorii Împărăției turcești pe această vreme, începură războiul cu Polonii, care trebuia să ajute și el la dezmoțirea Statului Sultanilor.

Încă din Septembrie 1671, se ceruse Domnilor noștri să ajute pe Cazacul Doroșenco¹. Acesta se făcuse stăpîn pe toate semințiile neamului său, dar avea să se teamă de Poloni, suzeranii de odinioară ai Cazacilor: decî el se supuse Turcilor, cerînd de la dînsii o numire cu tuiū și steag întocmai ca a Domnilor noștri². Pe cînd se zvonia că dușmanii lui Doroșenco, Hanenco și fostul Hatman Sîrcu (Sierko), unindu-se, aū năvălit, prădînd, în raiaua turcească de lîngă

¹ Grabowski, *Ojczyŝte wspominki*, II, p. 144 : scrisoare din Camenița, 11 Septembrie 1671.

² Hammer, *Gesch. des osm. Reiches*, III, p. 655; Engel, *Gesch. der Kosaken*. ncă din Decembrie 1668, de alminterea, venise la Poartă solii cazaci («Ruthenorum Cosaacorumque»), Luca «Busquewitus și Grigore «Bilogruda», cerînd aceste semne de înfeodare («signa bellica»), puînd și șeșsprezece condiții, între care a șesea cuprinde ca nici Romînii să nu se amestece în afacerile religioase ale Căzăcimii: «in 6to. Valachorum Moldavensium, Turcarum ac Tartarorum auxilarii in ipsorum regionibus, ecclesias et monasteria expilare, praelatis et monachis damna vel vim inferre non audeant» (anexă la raportul, din Constantinopol, al ambasadorului olandes Colyer, 30 Decembrie 1668). — Un alt raport olandes, din 1st Iulie 1669, vorbește despre atacarea Ținuturilor tătarești de către Cazaci. — În sfîrșit, un al treilea, din 25 Iulie 1671, vestește sosirea în acest oraș, la 5 Iunie, a solului polon Casimir Wisocki.

Cetatea-Albă, Grigore, fratele lui Doroşenco, mergea să ceară ajutor de la Paşa din Silistra. Acesta dădu, în Septembrie, asigurarea că Domnii romîni vor alergera în ajutorul lui, şi anume că, «zilele acestea» chiar, Ghica se va duce la Raşcov, iar Duca la Mohilău, păzind astfel din două puncte cursul Nistrului¹. Încercarea acestuia din urmă de a scăpa de o astfel de povară nu izbuti: la 15 Septembrie se aştepta sosirea Muntenilor². Dar toate zvonurile rămaseră zădarnice.

În 1672 se începu astfel, rege fiind peste Nistru Mihail Wisznowiecki, după mamă coborîtor al Movileştilor, expediţia care trebuia să deie Turcilor Cameniţa. Domnii noştri fură chemaţi şi ei în ajutorul stăpînilor. În luptele ce se dădură la apa de hotar, se văd războindu-se şi Romîni. Ei erau «8.000 sau aproape», ţineau dealurile ca străji, în două cete călări, Moldovenii îmbrăcaţi în postav roşu, iar Muntenii în taftă braşovenească galbenă³. Podul de la Isaccea, pe care trecu Sultanul, era făcut de dînşii. La 10 Iulie toată tabăra, şi Împăratul şi Ienicer-Aga, care venise deosebit, se aflau la Țuțora.

Astfel un vînt războinic bătea iarăşi asupra țărilor noastre, şi unii din boierii lor se bucurau de dînsul. Cronica lui Constantin Căpitanul nu uită să zugrăvească oastea lui Ghica, acum iarăşi Domn la Munteni: «Aū poruncit lui Gligorie-Vodă de aū mers şi el cu oştile lui, care străngându-şi den toate breslile: călăraşi, dorobanţi, roşăi, visterniceî, spătăreî, postelniceî, stolniceî, vorniceî, păhărniceî, le-aū făcut steaguri şi li-aū dat tuturor sulite văruite şi cu prapore fealiuri-fealiuri, fieştecare după breasla lor, şi aū făcut oaste frumoasă, atâte cāt, mergănd şi făcând halai înnaintia Împăratului, s'aū mirat şi Împăratul şi toţi Turciî de oşti ce avea Grigore-Vodă frumoase»⁴.

Această campanie din 1672 se înfăţişează astfel după foarte bunele rapoarte, inedite, ale ambasadorului olandes.

¹ Colecţia Bartoszewicz, III, pp. 299, 331.

² Grabowski, *Ojczyście wspominki*, I (1854), p. 144.

³ *Acte şi fragmente*, I, pp. 82-3: memoriile secretarului frances La Croix.

⁴ Cronica lui Constantin Căpitanul.

La 8 Mart, din ordinul Sultanului, Trimesul polon e dus la Adrianopol, cu șese ceauși și zece ieniceri, împreună cu toată suita sa, costul călătoriei plătindu-se de Curte. Când primul-dragoman olandes merge la Marele-Vizir, acesta-i spune că stimează numai pe Englesii și Olandesi și că a dat solului polon un buzdugan ¹ ca să-l predea regelui, cu adaus că Vizirul va veni să i-l iea din mână ², ceia ce însemna că Sultanul însuși va conduce expediția ³.

Îndată se fac gătirile de război pentru iesirea Sultanului la Adrianopol în corturi, «care trebuie să fie foarte multe». Capudanul va fi «locotenent-general al lagărului» ⁴.

Ieșirea împărătească se făcu la 30 April ⁵. Plecarea însă zăbovi până la 5 Iunie ⁶.

În acest timp, Moldovenii, cari țineau cu creștinătatea, nu uitară să trimeată niște delegați la dieta din Varșovia, în înțelegere cu Hanenco, pentru a-și arăta dorința de a fi scăpați din ghiarele Turcilor. Lucrul se făcu însă firește fără știrea lui Duca ⁷. Trimesii erau de sigur dintre pribegii, și căpeteniile acestora, Durac și Hîncul, cari urziseră în 1671 o răscoală împotriva Domnului ⁸, pătrund în țară, în părțile Cernăuților și Hotinului, mai ales pentru a culege știri, pe când o ceată de Poloni, care n'au noroc, trecu Nistrul, prinzînd vite pentru tabără în Iunie ⁹. Moldovenii lui Duca răspunseră prădînd și ei orașul Pampol, peste Nistru ¹⁰.

La Constantinopol, până în Iulie încă, erau ambasadori

¹ «Een tappoes, dat is een wapencnods.»

² «Dat den Grooten-Vezier hem dieselffs soude comen uyt de handen rucken.»

³ «Waeruyt men vest besluyt dat den oorloch van hier tegens Polen aengesien is; also het een gebruyck is van de turcks Kaisers, dat, als wanneer sy ymant den oorloch willen aendoen, aen deselve eerst een tappoes offte wapencnods toe senden.»

⁴ Jurnal olandes din 10 April.

⁵ Hammer, III, p. 659.

⁶ *Ibid.*

⁷ Hurmuzaki, IX¹, p. 265; April.

⁸ Iorga, *Doc. românești din Arch. Bistriței*, II, p. xxv.

⁹ *Ibid.*, *Supl.* I¹, pp. 257-8.

¹⁰ *Ibid.*, pp. 259-60.

străini cărî nu ştiaŭ bine dacă «planul e împotriva Ungariei, Ardealului saŭ Poloniei», şi nu credeau pe deplin cînd lumea oficială turcească declara că şinta uriaşei expediţii e Cameniţa. Totuşi bănuielele se prefăcură în siguranţă cînd Sultanul trecu Dunărea în ziua de 6 Iulie st. n.¹ Drumul, foarte bine îngrijit cu zaherea, dar pustiu de locuitori, fu străbătut răpede. Ienicerii erau la Țuțora, din jos de Iași, la 9/19 ale lunii, și a patra zi Ieșenii se învredniciau să vadă și pe «împăratul», sosit încă de la 10/20². El călca pe «bucăți de atlazuri și de tăfii»; Domnul, care-i închină scumpe daruri, îl rugă să-i vadă noua ctitorie: Cetățuia. În Iași, chiar, nefiind moscheie, hogea strigă la rugăciune din turnul Sf. Nicolae cel Domnesc, biserica Curții. Dar Turcii nu se așezară în oraș, ci stătură și mai departe în tabăra lor de la Țuțora³.

După o odihnă de opt zile, Turcimea plecă la 18/28 spre Hotin⁴. La 5, întâia ceată trecea Nistrul pe podul ce nu fusese făcut destul de bine de acest Duca — pentru aceasta el fu mazilit — și se lua cetățuia Zwaniec⁵. Lucrul podului urmă, și Sultanul trecu și el la 15⁶. Camenița avu și ea rîndul ei: asediul, început la 18 August, se sfîrși cu predarea cetății la 30⁷.

Încă de la 9 Septembre, Domniî noștri, Ștefan Petriceicu și Ghica, erau orînduiți să meargă, împreună cu Hanul, cu Pașii de Anatolia și de Bosnia, pentru a prăda Polonia până la Lemberg⁸. Cu cîteva zile înainte Poloniî de la Jaworow

¹ Cf. raportul olandes din 4 Iulie și acel din 25: «Den 6 dito is den Grooten Heer met syn gantsche armaed den Donauw gepasseert, ende treckt recht op Camieniec aen». Tot atunci se vorbea despre o pretinsă înfrîngere a șapte Pași în Podolia.

² Cronica lui Nic. Costin, p. 8.

³ Neculce, pp. 198-9.

⁴ Hurmuzaki, *Supl.* I¹, p. 260, n° CCCLXXXV.

⁵ *Ibid.*, n° CCCLXXXVI.

⁶ Hammer, III, pp. 661-2.

⁷ Hammer, III, pp. 662-3. Vestea luării Cameniței sosi însă la Constantinopol pe la 13 Septembre, cînd Bostangî-Bașa o făcea cunoscut ambasadorilor străini (raport olandes din 13 ale lui Octombrie): la 13-6 ard focurile de bucurie pentru aceasta.

⁸ *Ibid.*

nu ştiaŭ de acest gînd, şi credeau numai că Duca a fost tăiat la Nistru¹.

Năvălirea nu izbuti decît în parte. Fără îndoială că Tatarii, căzînd asupra unei ţeri rău apărate, se întoarseră cu o mulţime de robî, dar atîţia alţii, din pleanul biruitorilor, fură căpătaţi înapoi de creştini. Pe cînd Sultanul înainta de la Hussiatyn spre Jaslowiec şi Buczacz, Tatarii se desfăcură către Przemyśl şi Sambor. Împotriva lor se coborî acum Marele-Mareşal al Coronei, Sobieski, care era menit să înlocuiască peste puţin timp un rege netrebnic. El văzu lucind lîngă Komarno, pe la 10 Octombrie, focurile taberei unui Sultan tătarec ce avea supt ascultarea lui pînă la 10.000 de păgîni din Crîm şi de creştini moldoveni. Din mijlocul mulţimii războinicilor prădalnici se ridicau în umedul întunec al nopţii de toamnă, pe marele şes jefuit fără cruţare, «urletele atîtor miî de suflete creştine duse în prea-aspra robie a necredincioşilor». Sobieski-şi cercă norocul, de şi avea la îndămină numai trupe cu totul neînsemnate. Tătarimea ghiftuită şi bucuroasă fu oprită în cale şi apoi aruncată pe drumul Przemyślului, scoţîndu-se din mîinile ei o mulţime mare de robî: nobilî, preoţi, femei, Poloni catolici sau Ruteni de lege răsăriteană. Pe acel timp, alţi Tatarî prădaŭ în jurul Lembergului, pe care-l încunjuraseră puteri mari, supt Caplan-Paşa, Hanul şi Doroşenco, — cele trei căpeteniî adevă. De şi cite o ceată răzleaţă fu lovită cu izbîndă şi aici, locuitorii îngroziţi ai Lembergului nu putură scăpa decît plătînd un preţ de răscumpărare în suma de 80.000 de scuzi. Trecerea Mareşalului peste Nistru mai sus de Hotin nu avu nici-o urmare însemnată².

Negocierî de pace începuseră de mult încă. Polonii erau chiar din 1671 în bună înţelegere cu o parte dintre Moldoveni, acei cari se ridicaseră făţiş împotriva lui Duca în toamna

¹ Grabowski, II, pp. 335-6.

² Corespondenţa agenţilor francesi în Polonia; còpiî în Bibl. Ac. Rom. Domniî noştri ar fi fost înţeleşi cu locuitorii din Lemberg (Engel, *o. c.*, p. 257).

aceluï an¹. Dar chiar uniï din dregătorii domnești strecuraï peste Nistru asigurări și oferte, care erau primite cu neîncrederea cuvenită. Astfel, în Februar 1672, oaste de a lui Duca, supt porunca lui Ștefan Hîjdău, pîrcălab al Hotinului, încunjura cetatea, în care se adăpostiseră niște prietenii ai lui Durac și Hîncul, anume Grigorașco Hăbășescul, Prodan, și chiar doi frați ai lui Hîjdău. Un Trimes al lui Ștefan veni ls stegarul de Czernikow, Mysliszewski, aflător în Camenița vecină, ca să-î ceară să îndemne pe Mareșal a veni pentru scăparea Moldovei de supt jugul lui Duca și unirea ei, ca din vechi, cu Polonia². Pe atunci Durac, pe care mulți din

¹ *Doc. Bistriței*, II, p. XXV.

² «Copie de lettre écrite par Monsieur Mysliszewski, de Kaminiets en Podolie, à M. le gouverneur de Grabowietz, le 11 février 1672.

Je reçus hier une lettre écrite de Chotim, par le sieur Étienne Hizdew, Grand-Capitaine de Valachie et burgrave de Chotim, écrite, dis-je, dans la même ville (car Habasseskul, Prodan et deux frères dudit Hizdew y demeurent comme assiégés au château, de sorte que ceux-ci ne le veulent pas laisser entrer là-dedans, ni lui les en descendre, mais il me semble qu'ils s'entendent bien ensemble), par laquelle il me prie très ardemment, ce qu'il avoit déjà fait par deux fois, de le venir trouver à Braha sur le Dniester, pour tenir une conférence avec lui, de quelques affaires de conséquence; où je me suis trouvé aujourd'hui, et, lorsque je lui voulois parler des paysans de Monsieur le fils du Palatin de Rawa enlevés en Valachie, il ne m'a laissé d'en parler, mais, m'ayant conjuré de tenir le secret pour ne le reveler pas à personne, qu'il lui vouloit dire au nom de Hencul et des autres seigneurs de ce pays-là demeurant à Jassi, ville capitale, me le dit, à savoir qu'ils prient par moi Mgr. le Grand-Marechal de pouvoir avoir du secours contre leur ennemi Duque, de l'armée de la Couronne, pour leur argent,—se déclarant de vouloir soumettre leur pays à la Couronne, comme s'ils en relevoient autrefois, et d'aller avec leurs gens de guerre contre chaque son ennemi, selon l'ordre de S. M. ou de Mgr. le Grand-Maréchal. En suite de quoi, je tachois de bien pénétrer son intention, connoissant la foi grecque lubrique, mais il s'est mis à genoux, et, ayant fait la croix, a juré qu'il le souhaitoit sincerement. A quoi lui ayant dit: «Je vous connois de longtemps. D'où vient cela que Monsieur Hencul ne traite pas d'une matière si délicate par quelque autre? Ou qu'il n'envoie pas à mon dit seigneur quelqu'un, comme le sieur Habasseskul avoit envoyé nouvellement son secrétaire?» Il m'a répondu: «Ne vous en étonnez pas, car ils n'ont pas voulu confier ce secret à personne qu'à moi. Et, pour ce qu'ils n'ont pas écrit, ni dépêché quelque envoyé vers Mgr. le Grand-Maréchal, la raison en étoit qu'il y a des mésintelligences entre nous, un se défiant de

Polonia îl privia ca pe adevăratul Domn al Moldovei, cu voia țerii, stătea la Rașcov, chiar lângă Nistru, și era sprijinit în tot chipul de căpeteniile căzăcești credincioase față de Regat, Sîrcu și Hanenco ¹.

Acum în Octombrie, cu cîteva săptămîni după numirea sa, Petriceicu trimise și el un mijlocitor la Mareșalul polon, pe un Sulimowski, Polon așezat în Moldova, ca să aducă pe creștinii mai lesne la o pace, care nu putea fi decît ruinătoare; solul moldovenesc își arată teama că, fără aceasta, Vizirul va ierna în Camenița, iar Sultanul însuși în Iași ².

La această dată însă, era acuma o pace, pe care o impusese Hanul la Buczacz: ea dădea Turcilor Podolia, prețul de răscumpărare al Lembergului și un dar de 220.000 de galbeni, dacă nu chiar un tribut; Ucraina rămînea a Cazacilor răsculați, supuși ai Turcilor, iar Tatarii își păstrați poclonul obișnuit de multă vreme (18 Septembrie). Numai peste o lună *telaliș* sau crainicii strigară pacea în lagărul împărătesc.

Încă din 29 Septembrie, dragomanul Porții arăta, fără a vorbi de această pace, că acum n'a mai rămas nimic de făcut și că oștile se vor întoarce, de bună samă, după vre-o zece-cinsprezece zile ³. La 21 ale lui Octombrie, începea în adevăr

l'autre, joint que nous craignons qu'on n'intercepte l'envoyé ou les lettres. Mais je vous prie de vouloir faire savoir telle notre résolution à Monseigneur le Grand-Maréchal, voir à toute la République, par lui, car nous voulons fermement tenir parole et payer les gens qui viendraient à notre service. Je sais bien que Mgr. le Maréchal le peut faire, en permettant au moins que quelques compagnies comme volontaires, et non pas comme des troupes envoyées tout exprès, le fassent, pourvu qu'il nous adresse un cavalier d'esprit et bien résolu, pour nous conduire et employer notre force comme il faut. C'étoit sa réponse et sa déclaration. Si elle est sincère, je ne puis pas deviner (Correspondența francesă citată).

¹ Scrisoare din tabăra de lângă Uchan; 28 Septembrie 1672, în Grabowski, *Ojczyście wspominki*, II (1854), pp. 348-9. Și Grigore Ghica făcu asemenea propuneri, de la Zloczow, în ziua de 21 Septembrie (Grabowski, *o. c.*; reprodușă, cu răspunsul lui Sobieski, în *Arch istorică*, II, pp. 22-4).

² Correspondența francesă citată.

³ «Estratto di una lettera scritta del Illmo signor Panaioti all' Illmo signor residente Iustino Colyer, dal campo turchesco sotto Hussatin, in dato 29 settembre 1672»: «Speriamo che doppo 10 overo 15 giorni ritornaremo di

retragerea prin Moldova pustiită, unde nu se făcuse arături de primăvară și unde fumegaă încă satele și târgurile din Țara-de-sus, căci acolo lucraseră temeinic podghiazurile răzbunătoare¹.

B. Campania din 1673.

Îndată după întoarcerea oștilor, li se dădu drumul, iar Sultanul se așează pe iarnă în a doua capitală a sa, Adrianopol². Nu se putea ști dacă se va face o nouă expediție în primăvară. Totul atârna de la felul cum vor îndeplini Polonii condițiile păcii, și era foarte greu ca ele să fie îndeplinite în întregime și după cuviință, mai ales în ceia ce privește haraciul fsgăduit.

Deocamdată, Turcii se întăriră în ceia ce câștigaseră. Se va fi lucrat și pentru asigurarea Cameniței, dar încă din Ianuar 1673 mîna răparetă a stăpînilor Moldovei căzu și asupra Hotinului nostru. Știrea despre această încălcare, puțin trainică, din fericire, nu se află în cronicile noastre, care pentru acest răstimp nu sînt contemporane. Ni-o dă însă o scrisoare polonă, din Camenița, datată 31 Ianuar. Printr'însa aflăm că s'a răpit și «frumoasa biserică zugrăvită din cetate», cu locul ei, că s'aū îndepărtat cu despreț, ca niște lucruri de acum

cul, mentre non ci è più da fare: è impatronita la Maiestà del Gran-Signore di tutta la Podolia et Ucraina, che sono due grande provincie, et anco gran parte della Russia, perchè, havendo preso la Camenizza, che si stimava, per il suo sito naturale, inespugnabile antemuraglia di tutto il Settentrione, si sono resi li altri castelli, et alcuni che hanno voluto fare resistenze, sono per forze presi et li habitanti fatti schiavi miserabilmente» (anexă la raportul lui Colyer din 5 Novembre 1672). — O altă scrisoare a lui Panaioti către același ambasador (27 Februar 1673) e o recomandăie pentru Alexandru Mavrocordat medicul, viitorul Tălmaciū-Mare al Porțit, care ar primi să fie tălmaciul Olandei. O voiră tipări aturea. Cf. Brosch, *Geschichten aus dem Leben dreier Grossvesire*, Gotha, 1899, p. 164.

¹ În Iulie fusese ars târgul Siretiului (corespondența francesă citată).

² Raport olandes din 14 Ianuar 1673. De La Croix (*Guerres des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie*; Haga, 1689: multe știri precise, dar nu toate sigure), pune (p. 36) intrarea Sultanului în Adrianopole la 8 Decembre.

înnainte netrebnice, toaca și clopotele și că s'aū așezat în cuprinsul zidurilor bisericestî două sute de Ienicerî. «Aū început să strice și zugrăveala» — adecă supărătoarele chipuri ale sfinților — «și fără doar și poate se va face acolo o moscheie», scrie spionul Polonilor. La încălcare, Ștefan-Vodă ar fi fost în Hotin și, ca să poată pleca de acolo spre Scaunul său din Iași, ar fi trebuit să plătească 3.000 de lei Pașei din Cameniță, noul și strașnicul său vecin. El lăsă în cetate un pîrcălab, dar acesta nu era ținut în samă întru nimic, «nici cît un Ataman de Cazaci», și Turcii ce se purtau pe la Hotin nu se sfiau să-l acopere de batjocuri și chiar să arăte că ar fi în stare să-l lovească. Scrisoarea se mîntuie astfel: «Într'un cuvînt, această binecuvîntată țară a Moldovei, îmbielșugată în lapte și miere, se va preface într'un pustiū și va fi dată supt cîrmuirea Pașei din Camenița¹». Să se mai adauge că Turcii luaseră și vama Hotinului, unul din veniturile cele mai mari ale Moldovei, și că întrebuița pe țeranii d'împrejur la tot felul de lucrări. În zădar se făcu plîngere la Poartă, printr'o mare solie de boieri, cerîndu-se și iertarea tributului².

Cu acest Pașă 'n coaste, cu Turcii amestecați în Hotin, cu Cazacii lăsați în voie să prade, cu Polonia sîngerată de zăbala păcii din urmă, nu mai era de trăit. Ștefan Petriceicu nu fusese boier mare, n'avea vrîsta cugetărilor liniștite și sigure și era socotit de ai săi de «om bun și slab, prost»³. Dar el își înțelese datoria, de a întrebuița toate mijloacele numai să scape din această strînsoare. Fără să încerce, îi era cu greu să știe că e cu neputință.

Pentru aceasta se încheie o învoială cu dibaciul Domn muntean Grigore Ghica, și el gata să treacă supt o stăpînire creștină, care i-ar fi fost mai puțin împovărătoare. Trebuie să fi fost cîndva un jurămint scris între dinșii, asemenea cu jurămintul pe care, cu un scop asemenea, și-l fă-

¹ Grabowski, *o. c.*, II, p. 197.

² Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 289.

³ Neculce, p. 205,

cuseră unul față de cellalt Mihnea al III-lea Munteanul și Domnul Moldovei Gheorghe Ghica¹. Soliile și cererile se fac deci în numele amânduror Domnilor, pe deplin învoiți, înfrățiți prin aceiași nevoie și aceleași dorinți.

Ceva urme din aceste solii către creștinii din toate părțile s'au mai păstrat. La 29 și 30 Mart se dădea din Iași scrisorile de acreditare pentru arhiepiscopul de Marcianopol, în Bulgaria, un arhiepiscop de propagandă, latin, Petru Parcevich, cunoscut uneltitor prin această lume nemulțămîtă a Balcanilor². El trebuia să meargă la Împăratul pentru a-i arăta că Turcii sînt cu totul scăzuți, ca adevărate puteri de oaste și ca mijloace bănești, că, din potrivă, Moldova are 15.000 de luptători, iar cealaltă țară românească de două ori pe atîta și că decîmîndoi Domniîa au luat hotărîrea de a scutura de pe umerii lor robia, unindu-se cu Poloniî creștinî împotriva păgînilor³. De la această Curte, arhiepiscopul trebuia să treacă, firește, la Roma, pentru a vorbi Sfîntului Părinte. Neapărat că Veneția nu era uitată din planul călătoriei, și avem apoi și scrisoarea către Genovesi, în care, după lauda puterii lor pe mare, care era acum mai mult o amintire, li se punea înaintea ochilor ispita, — și aceasta o ispită zădarnică în timpuri așa de tîrziu, — de a cucerii «toată Silistra, Tighinea, Cetatea Albă, Brăila, Ismailul și Chilia»⁴. Li se mai spune chiar și despre stăpînirea lor de mai de mult în Moldova: «Am aflat de la străbunii noștri că și în Moldova sînt cîteva cetăți întemeiate și zidite de Republica genovesă». După aceste cuvinte ni-ar veni a crede că scrisoarea a pornit din condeiul lui Miron Costin, istoricul timpului, care se știe că a fost până la sfîrșit pe lîngă Petriceicu, de și n'a îmbrăcat nici-o dregătorie. Știm din Memoriile lui Ioan Bethlen că Poloniî au cerut ajutor împotriva Turcilor și de la principele

¹ *Magazinul istoric*, II, pp. 181-6.

² Pejacsevich, Peter, *Fr. von Parchevich*, în *Arch. für österreichische Geschichte*, LIX (1880), și *Acte si fragmente*, I, pp. 248-9.

³ Mențiunea soliei la Împărat, în Hurmuzaki, IX¹, pp. 273-4, n^{le} CCCLXXXV-VI.

⁴ Hasdeu, în *Columna lui Traian* pe 1882, pp. 477-9. Pentru Veneția, Pejacsevich, pp. 625-6.

ardelean Apaffy. Dar el s'a scusat prin Inczédy că e prea încunjurat de Turci ca să poată încerca vre-o mișcare împotriva lor.

Parcevich era în August la Viena; de aici el merse în Italia, unde-l prinse moartea la Roma, în 1674, așa încît nu se mai află niciodată în Moldova despre izbînda acestor solii. Încă din April sosise în Polonia mai întăiu Trimesul lui Petriceicu, cu știri despre hotărîrile Turcilor și cu asigurarea că Moldovenii se vor da de partea creștinilor. Instrucțiunile aceastealte ale lui Parcevich erau din 28 Mart încă. El trebuia să vorbească și nunciului papal din Varșovia, care- dădu, în adevăr, tot ajutorul ¹.

Pe atunci, cete turcești mergeau neconținut spre Camenița; o scrisoare din Lemberg vorbește astfel la 23 April de trecerea prin Iași chiar a doi Pași cu opt *odale*, de cîte 150, 200 și 300 de oameni ². Se zvonia că i-ar fi venit lui Petriceicu și porunca de a face iarăși poduri pentru oștile împărătești ³. Și în Maiu urmează veștile rele: Turcii de la Cameniță, cari aveau încă în fruntea lor pe Halil-Pașa, se tot frămîntă. Ei se unesc cu Lipcanii Tataři din Międziboże; 12.000 de luptători noi se îndreaptă spre dinșii. Domnii sînt chemați amîndoi la Hotin ⁴.

În mijlocul acestor temeri sosește iarăși un om de la Petriceicu. El aducea asigurarea că Turcii vor veni în număr mult mai mic, numai cu Vizirul și cu Pașa Husein Arapul; Polonii să se grăbească deci a se coborî în Moldova, pentru ca să taie năvălitorilor vadul la Dunăre. Cererea nu fu primită, căci se aștepta sosirea Trimesului polon ce se întorcea de la Poartă și care era să aducă neapărat dezlegarea ⁵.

Ștefan-Vodă era acuma, de voie, de nevoie, în tabăra de

¹ Grabowski, II, p. 204.

² Hurmuzaki, IX¹, p. 269, n° CCCLXXI. În colecția lui Schmidt (mss. Muzeului Național din Budapesta; după ea întrebuițez și unele izvoare polone) se află copia unui act al lui Petriceicu, dat din Iași, 27 Februar 1673.

³ *Ibid.*, p. 205.

⁴ *Ibid.*, pp. 209, 212-3.

⁵ Grabowski, II, pp. 209, 212-3, 214; Hurmuzaki, IX¹, p. 271, n^{le} CCCLXXX-I.

la Hotin. Cu el era grămădită aici toată boierimea Țerii, în frunte cu Mitropolitul Dosoftei, care-i sfințise ctitoria de lângă Siretiu, Sînt'Onufrie, cu episcopii Teodosie, Serafim, Ioan, cu Vasile Ceaurul, fratele lui Gheorghe-Vodă Ștefan, din care făcuse Logofătul său cel Mare, cu Grigore Ghenghea și Ionașcu Balș, Vornicii săi, cu Hatmanul Hăbășescu, înțeles de multă vreme cu Polonii și care-i strecura în ureche sfaturi de trădare ¹, cu Postelnicul Constantin, cu fruntașii cei bătrîni ai Țării: Birlădeanu, Nicolae Racoviță, Miron Costin, Gavrilă Costachi, Alexandru Buhuș, Vistierul Ursachi ². Din luna Maiu până ce se apropia lupta, în Octombrie, el nu se clinti de aici, stînd lângă biserica pîngărită, în preajma Turcilor cari-l desprețuia, amenințînd să-l și lovească, și cari băteau la tălpi, pentru cine știe ce bănuieli neînte-meiate, pe boierii cei mari ei înșiși. Hotinul era ca o temniță mare pentru Domn, «care e ținut aproape supt pază», scrie un Polon din Cetatea-Albă, — pentru bietul Domn chinuit și pentru cea ce Moldova avea mai înalt și mai vrednic. Și acel Polon striga cu durere către ai săi, cari i se păreau prea înceți, de și în mijlocul lor era viteazul Sobieski: «Pentru Dumnezeu, alergați într'ajutorul Creștinătății, pentru ca să nu vie odată cu peirea noastră și peirea Creștinătății întregi. Tot ce am scris, o încredințez cu cuvîntul meu și conștiința mea și frica ce o am de Dumnezeu» ³.

Acum și Turcii veniau din jos, — oștile cele nouă.

Trimesul polon adusese la Poartă o scrisoare a Cancelariului prin care se vestia sosirea apropiată a celor 220.000 de galbeni ai tributului, adăugîndu-se totuși că nu se pot da deocamdată și cei 80.000 de lei pentru răscumpărarea Lembergului ⁴. Această din urmă parte a scrisorii umplu de mînie pe

¹ Nicolae Costin, p. 9.

² Act al lui Petriceicu, din Hotin, 20 Iunie 1673; în *Studii și doc.*, VII, p. 367.

³ Grabowski, II, pp. 213-4 (scrisoare din Cetatea-Albă, 19 Maiu 1673).

⁴ «Der impossibilliteyt der betalinge voor den uytcoop van Leopoli, als-meede van het beloofde jaerlicx tribuyt van 22 m goudt ungersche ducaten

Marele-Vizir, care goni d'înnaintea sa pe sol : ieșind, el fu dus la închisoare. Îndată crainicii strigară, chemînd pentru toamnă la Silistra, unde trebuia să privigheze o tabără de iarnă, așteptînd un alt mare război împărătesc în 1674. Corturile Vizirului fură scoase din ziua de 4 Iunie lîngă Adrianopol¹.

Avangarda, supt poruncile lui Sarî-Husein-Pașa, porni însă cu mult înnainte spre Dunăre, adecă spre vadul cel obișnuit, la Isaccea. Apostol Durac, răsculatul în potruva lui Duca-Vodă, iar acum oșter în rîndurile polone, la Sniatynul Pocuției, scria la 14 Iunie că, după știri ce are el «de la prietenî bunî» din Moldova, Husein e acum dincoace de Dunăre și că va fi la Țuțora peste zece zile. Grigore Ghica Munteanul ar fi fost luat înnainte cu dînsul; dar de fapt știm din Cronică Țerî-Romănești că încă de la 21 Maiu îl mînase spre Hotin un alt Pașă, din cei de al doilea rînd, Cară-Mehmed², asupra căruia nu se știe pînă acum nimic însemnat. Însă Cară-Mehmed și încăși alți Pași par să fi așteptat la Dunăre pe Husein pentru a porni apoi în sus pe Prut împreună cu el. Tatarîi primiseră și ei chemarea pentru război. Vizirul se credea că e pe cale. Su-tanul însuși trebuia să vie în primăvară, pentru a smulge biruînța prin autoritatea lui sfîntă, ca în 1672. Zaherea era strînsă pe un an — 10.000 de chile din fiecare țară —, iar pentru Camenița se cerea pe cinci anî, și carăle cu grîne, cu făină, cu orez, miere, unt, oțet înnaintău prin arșiță — printr'o mare arșiță de foamete — spre larga apă a Nistrului, spre acea veche Cameniță, ajunsă acuma sprijin și izvor al oștilor turcești. Cu cît treceau zilele, cu atîta zvonurile se făceau mai amenințătoare : Sultanul — care însă nu se mișcase încă din Adrianopol — ar fi în adăpostul dobrogean al Babadagului, 22.000 de Ienicerî — atît de mulți! — ar fi fost suiți pe corăbiî ca să meargă la Azov, portul tur-

in de voorleden maent aen den Primo-Vesier per expressen afgesonden.» Raport olandes din Constantinopol ; 19 Iunie 1673.

¹ *Ibid.*

² Cronică lui Stoica Ludescu, în *Magasinul istoric*, V, pp. 11-2.

cesc de la Marea cu același nume, unde se ațineaū Cazacii Donului și Muscalii¹. La Țuțora s'ar fi aflînd încă de pe la 20 Iunie 10.000 de alți Turci, mergînd către Hotin. La Iași s'ar fi dat chiar porunca de a «se închide toate pivnițele, toate cîrciumele», care ar putea smomi pe credincioșii Islamului. Polonii erau rugați neconținut să alerge pentru a împiedeca înuibarea Turcilor în Moldova, dar deocamdată se știa numai că Doroșenco dăduse de știre Turcilor, prin ștafete iuți, venite la 10 în Iași, că Polonii caută să-l ispitească prin făgăduieli foarte mari; se mai zvonia că Sîrcu, căpetenia Cazacilor închinată regelu, ar fi făcut un iurus peste Nistru, rășluind lîngă Soroca o mulțime de vite, de cai și de oi din averea mazililor noștri de acolo, cari ei, sârmanii, n'aveau nici-o vină, de sigur².

Husein și Pașa de Bosnia — altul decît acel Cară-Mehmed, care silise la plecare pe Ghica-Vodă — erau în ziua de 8 Iulie, în sfîrșit, la Hotin. Grînare se clădiau la Dunăre, precum și la Țuțora, în jos de Iași, și slugile domnești curățiau de pîne gropile și hambarele boierilor și oamenilor din sate; tot finul se strîngea iarăși, pentru slujba Împăratului. Cară se adunau din toate părțile, și bieții oameni erau supuși la căraușie³. Numărul Turcilor se adăugea neconținut prin cetele ce sosiau de la vadul Dunării⁴.

Credința Domnilor noștri nu era mai puțin bănuită acuma decît înainte. Doamna lui Grigore trebui să meargă la Poartă, ca ostatecă, împreună cu fratele ei, Teodor Sturdza (4 August), după ce Domnul însuși plecase împreună cu Turcii⁵. Petriceicu era și el înșurat pe acest timp și va fi avut și rude de aproape; dar chizeșii săi fură patru boieri:

¹ Țarul scrisese Vizirului în iarnă, sprijinind pe Poloni. V. răspunsul în Hurmuzaki, V¹, p. 85, n^o XCIII.

² Grabowski, II, pp. 216, 221-2, 222-3, 224-5; Hurmuzaki, V², p. 139, n^o CCXV.

³ *Ibid.*, p. 232.

⁴ *Ibid.*, p. 250.

⁵ Cronica lui Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 177.

Nicolae Racoviță, Ionașcu Balș, Medelnicerul Aldea și Caraiman Căpitanul ¹.

Oastea cea mare a Turcilor nu se puse în mișcare până la începutul verii secetoase. Când se strinseră sutele de cămile ce erau de nevoie pentru ducerea provisiilor, ce nu se găsiră nici ele tocmai ușor, Aga Ienicerilor porni din tabăra de la Adrianopol, în ziua de 1¹⁰ Iulie, cu patruzeci și două de *odale* dintre ai săi. Vizirul, Sultanul își ridicară corturile numai la 7 August, înaintind însă tot agale, ca pentru un război de amenințare, care nu trebuie să aibă numai de cît și lupte ². Îndată, soli moldoveni și munteni fură trimiși să întîmpine pe Împărat, și la 31 August se putea scrie din Camenița că oamenii domnești au găsit pe Sultan la Baba-dag și că s'au și întors înapoi cu poruncile lui ³. Petriceicu și Ghica erau tot la Hotin, cu sălbatecul Sarî-Husein, pentru care la 31 August cel d'întăiu făcea în Ardeal o cerere de 2.000 de sulii, cioplite din lemn ușor, după datina turcească ⁴. La 3 Septembrie următor Lembergul, era înștiințat de către Cernăuțeni că Sultanul se apropie acum de Dunăre, că i s'au și gătit conacele și că drumul lui va fi spre Hotin ⁵.

Dar abia la 29 Septembrie Sultanul, care călătoria tot în vînători, era la vadul Isacel ⁶.

Încă prin Iulie, Petriceicu făcuse Polonilor iarăși rugămintea de a-i veni în ajutor, și tot fără folos. Un Liovean

¹ Nicolae Costin, p. 9; Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 291.

² Hurmuzaki, *Doc.*, V², p. 139, n^o CXXVI; IX¹, pp. 274-5, n^o CXXCVII.

³ Grabowski, II, p. 250.

⁴ *Török-Magyarkori Állam-Okmánytar*, V, pp. 176-7; *Doc. Bistriței*, I, p. CIII. Caimacamul la Iași era încă de la 30 April st. v. Vasile Ceaurul, Ilie Sturza și Toderășco Iordachi Cantacuzino (*Arch. istorică*, I¹, p. 96).

⁵ Grabowski, II, p. 253. Același știră la 18 Septembrie, din Jaworow (*ibid.*, pp. 349-51). Din potrivă, ambasadorul olandes credea la 11 Septembrie că lagărul turcesc e la Silistra: «Het sterft mede seer in het leger, hetwelcke rechtevoort in Silistria leyt, ende aldaer alle de vordere troupen afwacht, die hier dagelick doormarchieren; waer het tegens het voorjaer oepaengesien is, sal den tyt leeren».

⁶ *Arch. istorică*, I¹, p. 26.

scria totuși la 22 Septembre: «Moldovenii și Muntenii așteaptă cu dor oștile noastre, pentru ca prin sosirea lor să știe că s'a făcut un început întru nimicirea păgînilor, cari-i prigonesc așa de rău»¹. La 8 Septembre, Ștefan-Vodă mai vorbia încă Polonilor de pace, pe care ar fi aplecați s'o negocieze Ghica și el². Pe la începutul lui Octombre, cînd tabăra împărătească era la Dunăre, zahereaua, adusă pe șeici și pe cămile, la Țuțora, iar Husein, cu ajutătorii săi creștini, se afla la Hotin, Domnul Moldovei întetia încă odată pe vecinii săi de peste Nistru la o luptă hotărîită și îndrăzneată, al cărei ceas mai potrivit ar fi chiar acesta. Cazacii sînt nesiguri: împotriva lui Hanenco, care e la mănăstirea Pecera, vine Dumitrașco Raicea, cu Muscali, Doroșenco s'a închis în Cehrin și așteaptă, măgulind amîndouă părțile. Știm de aiurea că, data aceasta, Tatarii nu se grăbiră să alerge pentru a sprijini pe frații lor de lege³. Ștefan-Vodă, care știa și numărul cel mic al Turcilor, propune acest plan: o oaste mare polonă să plece de pe la Lemberg, unde se strîngeau cîte puteri avea la îndămină regatul, să treacă deocamdată în Ucraina căzăcească, supuind-o cu desăvîrșire, apoi să între pe la vadurile de jos ale Nistrului în Bugeacul tătăresc, luînd toate cetățile pe pe linia Dunării, ca și Benderul. S'ar trece Dunărea însăși într'o clipă prielnică, s'ar răscula «Sîrbi», — Sîrbi adevărați, ca și Bulgari, — și s'ar putea merge asupra Constantinoplei. Țerile noastre s'ar supune dacă li s'ar asigura numai drepturile Domniei, ale boierilor și slugilor domnești, precum și judecaia după obiceiul pămîntului⁴. Pentru cea d'întăiu primejdie ar ajunge dacă li s'ar trimete Moldovenilor măcar 1.000 de călări, husari și panțiri⁵. Petriceicu nu uita să arăte că lăgărul de la Hotin ar putea fi strivit cu un corp alcătuit numai din

¹ Hurmuzaki, IX¹, p. 273, n^o CCCLXXXIV; Grabowski, II, p. 257; cf. *ibid.*, pp. 259-60

² Grabowski, II, pp. 256-7.

³ Hurmuzaki, V², p. 141, n^o CCXVIII.

⁴ Grabowski, II, pp. 264-7; *Arch. istorică*, II, pp. 26-7.

⁵ Hurmuzaki, IX¹, p. 275, n^o CCCLXXXVIII.

6.000 de infanteriști și 12.000 de călăreți¹. Și în alte scrisori, din Septembrie, el făcuse îndemnuri de acestea Polonilor, făgăduind chiar să li dea în mână provisiile bogate care fusese strînse pentru Turci la Țuțora².

Ceia ce zăbovia pe Turci era nădejdea lor că Polonii vor plăti; sosirea acestora era împiedecată de împrejurările din țara lor, unde regele Mihał Wisznowiecki se stîngea pe încetul, de boala de piept, în apropierea asprimilor toamnei. Hatmanul, Ioan Sobieski, era și acela care vîna mai mult o moștenire ce nu se cuvenia nimăruî altuia. Totuși de la un timp el prinse să se coboare asupra Turcilor, împărțîți în șese locuri și obosiți de atîtea amînări.

În așteptarea luptei, a cărei siguranță nu se căpătă decît în clipele din urmă, ai noștri erau prinși de neastîmpăr. Seimenii lui Ghica se răsculară, și fură pedepsiți. Apoi parte dintre boierii munteni, în frunte avînd pe cutezătorul Badea Bălăceanu, lăsară la o parte orice gînd de șiretenie și prevedere, trecînd fățiș, fără nici-o împotrivire prefăcută, la creștinii ce se apropiau³. La 29 Octombrie, cînd aceștia ajunseseră acum în vederea Nistrului, ei aflaū știrea, crescută de vestitori, că însuși Domnul Moldovei ar fi printre trădători și «ar sta la hotar»; ștafete sosiseră din partea lui, și Sobieski se grăbi a-l trimete înnainte un număr de călări cu Korycki și cu Apostol Durac Moldoveanul⁴.

Așa și era, Petriceicu trădase, fugind. Supt poruncile lui, cîteva mii de ostași poloni se revărsană asupra Moldovei de Miază-noapte, lăsată fără apărare, căci nu erau alți Turci decît ai lui Husein în șanțurile Hotinului și cîteva mii supt Pașa Caplan la Țuțora, mai mult pentru paza hambarelor și pentru apărarea Scaunului domnesc al Iașilor. După un îndemn tănuit al lui Petriceicu, boierii își adăpostiseră lucrurile mai scumpe și familiile lor în Suceava; aici alergase și Doamna. Pentru a nu pierde acest scump zălog în mîna Tur-

¹ Grabowski, I, c.

² *Ibid.*, p. 269.

³ Cronica lui Constantin Căpitanul, ed. Iorga, pp. 178-9.

⁴ Grabowski, II, p. 199 (scrisoare din Hotin, 28 Octombrie 1673).

cilor, Ștefan se răpezi asupra Sucevei, pe la 24 Octombrie, și prinse a o întări răpede¹. Dincolo de Siretiu, un alt podghiaz alergă până la Neamț, puind mâna și pe această cetate, de mult părăsită și destul de stricată. Iar cea mai mare parte a oștilor veni la Hotin să cerce norocul.

Lupta se dădu a doua zi după moartea regelui Mihail, pentru odihna sufletului creștin al căruia se jertfiră astfel, la 11 Novembre, în ziua de Sf. Martin a catolicilor, mulți păgini. În sfatul de războiu ce se ținu, Grigore Ghica ar fi fost pentru o mare bătălie în câmp deschis; poate că el credea că astfel Turcii vor fi bătuți și mai lesne. Simțindu-se slab, Husein nu cuteză însă să-și părăsească cetatea. În cea d'întăiu învâlmășeală, Munteni, și poate Moldovenii rămași, se strecurară prin fumul tunurilor descărcate, și, cînd se lumină, Turcii văzură prapurele cu crucea ale Țerii-Românești filfiind lîngă steagurile cu semnele războinice ale Poloniei. Cea mai mare parte dintre apărătorii Hotinului fură junghiați în șanțuri; un Pașă zăcea în mijlocul lor: al Bosniei; în Camenița se putură adăposti numai cîțiva fugari, cari trecură înspăimîntați apa, arzînd după dînșii podul de mîntuire². În urmărirea fugarilor, steagurile românești avură o parte însemnată, pe care Sobieski o mărturisește bucuros într'o scrisoare de la 11 Novembre chiar, dată în ziua biruinții și pe locul ei, «din corturile lui Husein-Pașa»³. Și Cazacii lui Doroșenco prădară pe fugari⁴.

Polonii aveau acum și Hotinul. Ei se gătiră îndată pentru a

¹ *Ibid.*, pp. 276-7; *Török-Mag. Allam-Okm.*, V, p. 183. Trupele care merseară întâiu cu Petriceicu erau supt comanda lui Sieniawski, stegarul regatului; cele care ocupară Suceava, stăteau supt Palatinul de Chelm, Gninski. Cele d'întăiu erau alcătuite din 7.000 de oameni. Lui Petriceicu i se lăasă toată autoritatea, ca și voia de a se retrage în Polonia (*Annaliump Poloniae climacter quartus ... scriptore Vespasiano a Kochow, Kochowski*; după ms. G. 100 al Bibl. Regale din Dresda).

² Cronicile noastre: Nicolae Costin, Neculce, Stoica Ludescu, Constantin Căpitanul; corespondențele din Hurmuzaki, *Fragmente*, III. Cf. Brosch, *o. c.*, p. 165 și raportul olandes din 28 Decembre 1673.

³ Grabowski, II, pp. 355-6.

⁴ Hurmuzaki, V², p. 143.

întregi stăpînirea lor asupra Moldovei. Grigore Ghica, temîndu-se să nu primejduiască soarta familiei sale, se dădu în lături, și Turcii îl văzură cu uimire sosind în tabăra dobrogeană a Vizirului la 27 Novembre¹. Din partea lui, Petriceicu se uni cu oastea lui Sobieski, venită din sus. Prin Botoșani, unde se afla în acea zi de 27 Novembre, el pătrunse cu dînsa până la Iași. Aici se așează ca Domn la 3 Decembre². În urma lui venia ca viitor Domn muntean fugarul Constantin Cîrnul, care era la Suceava în ziua de 24 Decembre³.

Ștefan-Vodă silise pe înlocuitorul său, care-i fusese până atunci capuchehaie, Dumitrașcu Cantacuzino, să plece din oraș fără luptă. Fricosul Grec Iacom de putere și de plăceri se adăpostise în tabăra de la Țuțora a lui Caplan-Pașa, care fusese uitat acolo fără instrucții. Caplan Ț însuși trebui să se retragă spre Dunăre, înneecîndu-și zahereaua — 300 de cară pline — în apa Prutului, și el sosi la oastea Vizirului în ziua de 15 (25?) ale lunii. Toate trupele împărătești se așezară pe iarnă la Babadag⁴. Această stare de lucruri se oglindește în scrisoarea munteană, din nouă descoperită la Cluj, ce urmează:

«Pentru rîndul veștelor, dup[ă] ce mearse Măria Sa Gligorie-Vod[ă] la Înpăr[ă]ție și veniră și oștile țării noastre în țară, și rămas[e] Spătariul cel Mare la marginea țării de cătră Moldova, pentru rîndul păzii, și tremise oameni în lă-

¹ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 297; *Acte și fragmente*, I, pp. 294-5 și Cronicile muntene.

² V. Grabowski, pp. 283-5. La 1-iă Decembre, Sobieski scrie din lagărul de lîngă Cernăuți lui Florian Czartoryski, plîngîndu-se de greutatea ce înțîmpină: la Hotin a lăsat pe sub-camerariul de Litvania, cu Tatarî «petihorŃi», dragoni și pedestri cu tunuri ușoare (Grabowski, II, p. 357). La 24 Novembre, altă scrisoare, de la același către același — tot înainte de instalarea lui Petriceicu —, datată: «În Moldova, la Prut, lîngă Dawidow» (*ibid.*, pp. 355-6). La 27 Novembre st. v. (=7 Decembre) Sobieski era la apa Jijiei (*Acte și fragm.*, I, c.). Ia 10 Decembre, Dumitrașcu pleca iarăși de la Isaccea în sus. El stătuse mai puțin de două săptămîni în Scaun (Nicolae Costin, p. 11). Dar la 28 Decembre, Petriceicu era încă Domn (*Török-Mag. Állam-Okm.*, V, pp. 190-1). Cf. și Grabowski, I, c., pp. 293-4.

³ *Török-Mag. Állam-Okm.*, V, p. 189.

⁴ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 299; Nicolae Costin, pp. 10-1. Cf. Hurmuzaki, IX¹, p. 277, n^o CCCXCI; p. 278, n^o CCCXCIII; pp. 279-80.

untru în Moldova pentru vești, și, când fu la Noem[vrie] 26 de zile, ne veni o scrisoare de la Spătariul, fiind noi în Buc[u]-rești, scriindu-ne într' acesta chip cum la Noem[vrie] 23 de zil[e] ar fi adus Leași pre Ștefan-Vod[ă] la Iași, de l-ar fi așezat Domnu. Iar pre Caplan-Pașa și pre Dumitrașco Vod[ă] cel nou, cum să-i fie gonit de acolo de la Țuțura. Iar, când fu acum mai pre urm[ă] de aceaste, la Noem. 24 de zile, au purces și un om al nostru de au venit de la Înpăr[ă]ție, de la Gli-gorie-Vod[ă], carel[e] ne spuse veaste ca aceaste: n'au fost mersu la Înpărăție, ce noi, precum veni veastea, așa scrisem aicea. A doao veaste acum, Marti, Dech[emvrie] 2 zile, se întâmplă om de-a firea, de spuse acast[ă] veaste, cum un neguțtor ce au fost la Brăil[a] și au venit drept Târgovișt[e] și au venit den Brăil[a] în 2 zile pân în Târgovișt[e] și spuse așa cum ar fi fost în Brăil[a] mai nainte de aceale 2 zile, și au venit Cazacii de au lovit Brăila, și o au prădat, și, acelu neguțtor, ce au avut, încă i-au luat tot, și l-au și dăzbăcat, și, fiind creștin, l-au slobozit de au venit. Deci el singur a povestit acast[ă] poveaste precum scrie. De va fi adevărat, iar să vor înnoi veștile. Alte vești fără de aceaste n'am mai știut.»

Toată această cucerire însă n'avea nici-o trăinicie. Moar-tea regelui deschidea iarăși o epocă de uneltiri pentru tron, așa de dăunătoare intereselor mari ale țerii. Sobieski avea nevoie de sprijin, și mai ales de bani pentru a-și atinge ținta, și el se gândi să întrebuințeze încurcătura Turcilor pentru a li storce un împrumut în vederea alegerii sale. În astfel de împrejurări, fără îndoială că nimeni nu se putea gândi serios la întinderea graniței până la Dunăre, la planul cel mare pe care-l schițase în Octombrie bietul Petriceicu. Și Polonilor deci li era de a scăpare cu acest război. Iar cîți își dădură samă de aceasta, părăsiră încă de la început o cauză pierdută. S'a văzut încotro se îndreptară pașii lui Grigore Ghica: boierii moldoveni mai toți se dezlipiră de Petriceicu, pe care-l lăsară în plata nedestoiniciei lui. Miron Costin ar fi fost capul răzvrătirii; boierimea din Țara-de-jos s'ar fi despărțit toată de nesocotitul Ștefan-Vodă. Astfel

noul Domn, numit în tabăra de la Isaccea, fusese încunjunrat îndată, la Galați, unde se pregătia pentru luptă, de mai mulți dintre fruntașii țerii¹. Nici în fuga lui, el nu fu lăsat singur; abia ajunse la Isaccea, și o nouă expediție turcească se alcătui în folosul său. Dacă Petriceicu se mai afla în Iași și a treia zi de Crăciun, încă de la 10 ale lunii Dumitrașcu plecase iarăși spre Moldova, întovărășit de Chior-Husein-Pașa. Și Tatarii erau chemați să-l încunjure, ceia ce făcură. Ceata lor sălbatecă se ciocni cu Polonii lui Ștefan-Vodă în județul Fălciu încă, la gura Bohotinului, și-i învinse. Atunci Domnul creștinilor făcu înapoi drumul său din Novembre, și, pe la Suceava, pe la Siretiul așezat în mijlocul pământurilor sale, el fugi la prietenii cari nu-i putuseră da Domnia².

C. Campania din 1674.

În iarna ce urmează, întâlnim deocamdată Tatarii în Moldova, lupte în jurul Sucevei, unde comandă pentru Poloni Teodor Frank, și ciocniri între Turci, Tatarii și Joimirii leșești, pentru zahereaua din Camenița. Cei doi dușmani caută să se flămânzească. Moldova suferă pe urma amîndurora, și mai ales pe urma strășnicilor ei oaspeți, Tatarii. Muscalii vin în același timp, supt căpeteniile de Cazaci Samuilovici și Ramadanowski asupra lui Doroșenco închis în Cehrin. Iar Sobieski, gătindu-și alegerea, caută în ce chip ar putea lua de la Turci bani cu împrumut fără să li dea zălogul cerut, dintre membrii familiei sale, și fără a li făgădui stăpînirea asupra Podoliei întregi.

Erau de sigur și acestea semne de război, dar al unui lung război moliu, pe urma căruia nu se alege nimic.

Încă în April, lagărul turcesc era la Babadag, și în fruntea lui tot mai stătea Marele-Vizir Ahmed Chiupruliul, cu toate nemulțămirile ce deșteptase măsurile sale între

¹ Neculce, pp. 205-6. Cf. Nicolae Costin, pp. 10-11.

² Cf. fragmentul din însemnările lui Miron Costin, păstrat în compilația fiului său Nicolae, p. 11; Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 300-1. — El stătu apoi la Kupnowitz, lângă Sambor (Pejacsevich, *l. c.*, p. 458).

ostașii noi, chemați cu grămada din Asia¹. Nici în Iunie nu se trecuse Dunărea, și Colyer, Trimesul Statelor-Generale olandese, știa că această zăbavă, «care dă mult de gîndit», vine de la negocierile începute pe ascuns de Sobieski, care avea acum politica lui proprie². Mai bine informat încă, residentul german aflase și care fusese propunerile de taină pe care le împărtășise Hatmanul polon prin solul Siekierzynski. Era vorba iarăși de sprijinirea alegerii ca rege a lui Sobieski³. În aceste negociații se amestecase, după porunca stăpînilor săi, încă din April, și Domnul Moldovei, Dumitrașcu Cantacuzino⁴. Fiindcă pe atunci o parte din Europa se lupta împotriva lăcomiei de pămînturi a regelui frances Ludovic al XIV-lea, și alții lucrau, fie pentru îmblînzirea Turcilor, fie pentru întărirea lor. Francesii stăruiau în cel d'întăiu sens, prin Trimesul lor în Polonia, episcopul de Marsilia⁵, iar cealaltă sarcină o îndeplina Khindtsperg, residentul împărătesc la Constantinopol, care fu primit de Cantacuzino în Iași la 25 Septembre⁶, și agentul olandes Colyer, care veni cu o corabie a țătelor Generale până la Galați, unde-l găsim la 8 Iulie și la 10 și 16 August. Și unul și altul urmară tabăra turcească, «pentru a specula afacerea cu Turcia», cum spune cel din urmă⁷.

Caplan-Pașa venise iarăși în Moldova ca să escorteze carăle de provisiu pentru Camenița, încă din Maiu⁸. La 21 ale acestei luni, Sobieski atingea în sfîrșit strălucitoarea sa țintă, și era rege. Dar el zăbovi până în August sosirea în tabăra turcească a solului care trebuia să dea de veste Sultanului această întîmplare așa de însemnată, pe care Turcii o

¹ Raport olandes din 19 April 1674 și Brosch, p. 168. La 27 Mart, ambasadorul olandes scrie că amiralul turcesc, Capudanul, a plecat cu corăbiile pentru a duce trupe și muniții împotriva Poloniei, — știre poate falsă.

² Raport din 13 Iunie.

³ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 308-10.

⁴ Hurmuzaki, *Doc.* IX¹, pp. 283-4.

⁵ *Acte și fragmente*, I, pp. 85-6.

⁶ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 311.

⁷ Corespondența olandesă.

⁸ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 310; *Doc.*, IX¹, pp. 284-5, n° 0000VII.

știură, de almintrelea, foarte răpede prin spionul lor moldovenesc, Vodă Dumitrașcu ¹.

La 1-iū Iulie, agentul olandes găsia pe Sultan asupra trecerii peste Dunăre. La 2, oștile începeau să străbată podul. Dincolo de Dunăre, Colyer găsi pe Khindtsberg, și află de la dînsul că Sobieski, prietenul Francesilor, e într'o veșnică negociare cu Turcii și că tocmai se așteaptă Trimesul lui cel mare. Pe ziua de 9 Iulie trebuia să se ție un sfat de războiu între Vizir, Hanul tătăresc și Capudanul, pentru a hotărî ce drum se va lua de acolo înnainte. Se prevedea încă de atunci că o parte din tabără va merge asupra Muscalilor ce încunjurau Cehrinul primejduind pe Doroșenco. Comanda acestui corp o luă într'adevăr Ibrahim-Pașa: el cuprindea și pe Tatarii toți ². Sultanul avea să vegheze

¹ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 310-1.

² «Galaz, den 8 Iulii anno 1674.» A scris la 13 Iunie imbarcarea spre Iagar. La 14 s'a pornit călătoria, «ende den 22 dito in een van de monden van de revier Danubio, genaemt Sulina, gearriveert, van de welcke onse reyst voortsettende ontrent Tulcia, eene forteresse, leggende op de kant van deselve revier, ende, op onse aencompste aldaer, synde den 25 daeraen volgende, aen de Hr. Kayserlickem Reziden: myn arrivement tot die plaets toe door een myner Janitzaren hebbende bekend gemaect, syn wy den 1 July op ontrent een groot vye seylens (*sic*) tot by de brugge (die over de voorss. revier geslagen is), gearriveert, waervan ick terstont aen den Primo Vezier, alsmede aen den opgemelten Hr. Rezident van den Kayser, notificatie hebbe gedaen. Als doen waren den Groten Heer ende den Primo Vezier met het gansche leger alvoor de voorss. revier geslagen, ende gereet omme deselve te passeren, gelyck den 2 dito is geschiet. Op de voorss. myne notificatie heeft my den Primo Vezier doen antwoorden dat ick seer wellecom was, ende tot myn logement prompte ordre gestelt. Den Heer Kayserlicken Rezident als doen noch in Adachioi, een dach reysens vant leger van daen synde, is terstoent daerop in Galaz, legende aen deselve revier, ende ses ordinarisse dagen van Jaz, synde de Hooft-Stadt van Moldavien, waer ontrent het voorss. leger eeniegen dagen stil sal syn gecomen, omme aldaer met my mondelinge conferentie te houden, om dat die plaets te water voor my, het leger moetende volgen, seer gereet, ende naer ontrent twaelf vyren van de voorss. brugge is. Den 3 dito ben ick aen d'over zyde van den Danuby, op den boden van Moldavien, in myn gassigneerd logement, niet verre van de pavillonen van den Groten Heer ende Primo Visier gecomen; het welcke ick wederome terstont aen die eerste Minister hebbe geadviseert. Dan also Synne Excellentie als doen een weynich onpasselyck was geworden, waervan syn eerste medicus my den selfden daer-

numai asupra mersului acestui război, care, lăsind la o parte pe Poloni, dușmanii de până atunci, mergea să caute în alte părți de peste Nistru pe Cazaci și sprijinitorii lor, Muscalii Țarului.

La 25 Iulie corturile împărătești erau întinse la Țuțora¹ și pe la 26 se va fi făcut intrarea «Împăratului» în Iași. De aici se străbătu în lat pământul dintre Prut și Nistru, ajungându-se la Soroca în cele d'întăi zile ale lui August. În preajma cetății celei vechi se făcuse un pod peste apa mareașă. Cîteva întărituri, pălănci ale Cazacilor așezate pe înălțimile lutoase ale malului celuilalt, se închinară. Tri-

by missive communicatie heeft gedaen. Ende, het leger den 5 dito voortmarcherende, heeft my de Caia offte eerste secretaris van den opgemelten Primo Vizier tenselve stonde laten weten dat ick het leger soude believen te volgen, tot vier vuyren boven Jas. Het welcke my genootsaecht heeft des anderen daechs my te water te transporteren tot Galaz voors; alwaer ick den selfden dito ben aengecomen, ende aldaer met alle soorten van eer door den Heer Kayserlycken Resident synde ontfangen, hebe ick van denselven verstaen dat den generael Sobiesky door de fransse factie koninck van Polen was geworden ende rechte voort in tractaet stont, omme met de Poort de vrede te maecken, ende dat tot dien eynde alle dagen een extraordinaris minister uit Polen alhier te gemoet wert gesien.» Sultanul e decis a face pace pentru a ataca Ungaria și a rechema pe Împărat din Țerile-de Jos. «Den opgemelten Heer Resident soude seer guaren dese goede ende gemene saecke personelyck bywoonen, inne gevalle Syne E. geoorloff was in het lager te komen, daarvan hy ordinaris een dach reysens moet van daen blyven: dit is een oudt gebruyck . . . Ick my van hier in vyff a ses dagen (God believende) naer Jas sal transporteren, omme tegens der aencompste van den Groten Heer aldaer present te syn . . . Sodatelyck ontfanckt den Heer Resident eene missive met een courier uit het marscherende turcx leger van Syn Edt. eerste drogoman, van inhouden dat er op morgen aldaer eene conferentie sal werden gehouden tusschen den Primo Vizier, den Tartar-Chan ende Capelan-Passcha, synde den generael van het voors: leger, waerinne naer alle apparentie soude besloten werden (so den voors: brieff dicteert) datt er benevens de tartersse macht een groot gedelte van het turcx leger soude werden gedetascheert omme noch in dit saysoen tegens den Moscoviter te zgeren; dit soude wel de voors: vrede met Polen kunnen verhaesten.» În acest cas, restul nu se va lupta aiurea, Turcii nepurtînd două războaie de odată.

¹ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 311.

mesul lui Sobieski, Ioan Kariboski (Karwoski)¹, se înfățișă, îngăimind lucruri șirete, care nu mulțămiră pe Turci, dar nici nu-l îndemnară să-și mai cerce odată norocul împotriva biruitorilor de la Hotin. Planul războiului ni-l destăinuiește Colyer: «ne vom în toarce, cu toată siguranța ce se poate până la Uman și apoi, dacă lucrurile vor merge după dorința Sultanului, vom trece înapoi râul la Tighinea, ce se zice Bender, și de acolo ne vom întoarce spre Dunăre, la Isaccea²».

Despre cele d'întăiă întâlniri cu Cazăcii mărturisește și scrisoarea românească ce urmează. O scrie Mihai Cantacuzino, văr al doilea al lui Dumitrașcu-Vodă, după știri primite din tabără:

«Prea-m[i]l[o]stive și înălțate Craiū, Doamne, Doamne, mie m[i]l[o]stive, plecată slujbă închin Mării Tale, ca prea m[i]l[o]stivului mie Domnu.

Domnul Dumnezeu cu lină pač[e] și cu îndălungată biruință să dăruiască pre Măria Ta.

Cu această mică și plecată-m scrisoare vruî ca să cercu de

¹ Scrisoare a lui Colyer, «nel campo del Gran-Signore, in Zozora, quatro leghe da Jas. li 25 luglio 1674.»

² «Da Soroka sul fiume Nistro, li 10 d'agosto 1674.

Questi giorni passeremo il ponto (*sic*), hormai perfettionato sul Nistro, con qualche lentezza, per la quantità de' carri di provvigioni, che doviamo portare con noi, mentre tutto il paese di quà et di là del fiume è consumato, giraremo, con ogni sicurezza possibile, fino a Oman, et poi, se le cose cammineranno secondo il desiderio del Gran-Signore, ripasseremo il fiume a Techinie detto Bender, et di là si inoltraremo verso il Danubio, a Isachzig. Fin hora non è seguito nessun rincontro con li Moscoviti, mentre siamo ancora distanti da loro; due palanche con pochi Moscoviti, di nessun conto, s' hanno rese; quello che succederà nell'avenire, si saperà presto. È arrivato al campo Giovanni Karibozki, Polaco, inviato dal Sobieski, per dar parte della sua elezione in rè di Polonia et per dire che desidera anco lui la pace con la Porta, ma, essendo venuto senza plenipotenza, nè authorità di trattare et concludere, non sono contenti li Turchi con li soli complimenti del Sobieski. Il quale con queste sue arti d'amicitia con la Porta hà divertito le scorerie de' Tartari nella Polonia, et rivoltate le rovine sopra l'Ukrania, la qual provincia. per causa dell' invasione de' Moscoviti, si vâ affatto distruggendo.»

fericită și înfrumusețată (*sic*) sănăta[tea] Mării Tale și ca să fac știre Mării Tale despre vești ce am înțeleage, săvâi că de spre toate părțile mai adesea vor fi viind Mării Tale, iar și de la ai noștri, când pot adevăra, — numai cât și noao semnează ca să dăm știre Mării Tale. Cum și astăzi, Miercuri, Av[gust] 7 d., ne-au venit scrisoare de la ai noștri plecate slugile Mării Tale, scriindu-ne că Joi, Av[gust] 1 d., au venit nește călăraș tocma de la tabără, cari au fost purces de loc cu un Turcu mare, carele au fost mergând de la Vezirul la Împăratul cu trebî și cu câte s'au fost întămplat pân' în vremea aceea, și așa, viind până aproape de Buh, le-au eșit o seamă de Cazač înnaite. Ei, având înnaite streajă și simțind de Cazaci, s'au schimbat čalmalele și s'au pus ișlice, că au fost o sumă bună de Turci, că câte puținei nu pot umbla. Așa părându-su Cazacilor că sânt creștin[i], i-au lăsat de au trecut cătvaș. În urmă, prinzând pre uni și adevărând că sânt Turci, i-au lovit; den cari să fie scăpat numai fr'o 3, 6, iar alaltî toț să fie perit, și pre Aga acel mare l-au prinsu viū cu toat[ă] solia lui; den creștin[i] cari au fost venit cu acei Turci, până a le prinde veastea, încă au perit cătva, uni și den slugile Domnului, iar apoi, care s'au adevărat creștin, l-au lăsat. Și scriū cum să fie fost la 8.000 mie (*sic*) de Cazaci. Ramadanočhi încă să fie trecut Niprul, nestându-le Tătarăi înnaite, pre cari i-au fost trimis Vezirul să păzească la trecătoarea ape, să nu-î lase să treacă. Dară n'au putut nimic să le stea în potrivă. Iar încă tabelele aceaste marî încă nu s'au lovit; numai ce vin încet; iar den cetoate în toat[ă] vremea es de să lovescu, sabie la sabie, și mulți den Turci să fie perit. Ca aceaste până acum am înteles. Și iar, ce am putea ști adevărat, numai cât voi face știre Mării Tale, dupe dreptatea noastră ce avem către Mării Ta. Numai ne rugăm Mării Tale, den bună și milostivă mila Mării Tale să nu fim apăraț; și mila lui Dumnezeu pururea să umbrească pre Măria Ta.

Avg[ust] 8 dn., 1678.

A Mării Tale mică și plecată slugă:

Mihaî C.

[Adresa:] Prea-luminatului și înălțatului Craiu, Domnului Apafi Mihai, den mila lui Dumnezeu țărâi Ardealului Craiū, Domnului părții Țărâi Ungurești și spanului Săcuilor, Domnului, Domnului mieu m[i][o]stivului, cu plecăciune să s[ă] dea.

[Pecete mică cu vulturul.]

Afacerile turcești mergeau bine. Încă din August Husein-Pașa de Damasc lua în stăpînire fără luptă — se simt în aceasta poruncile lui Sobieski — Hotinul ¹. Neamțul fusese părăsit și el prin capitulație, și Suceava se dădea, la 9 August, căpeteniei Tatarilor și lui Sandu Buhuș, Hatmanului Moldovei ². Nicî-o urmă a biruinței de la Hotin nu mai rămăsese, și Turcii puteau să aibă acum grija Cazacilor singuri. Dumitrașcu-Vodă purta sarcina zaherelei, iar Duca, noul Domn muntean, a drumurilor ³. Cel d'întăiu, care mai avea și pe aceia a gonirii Polonilor din Moldova, se afla în Iași la 25 August ⁴.

La 22 ale acestei luni, Turcii luau dincolo de Nistru Ledijna (Ladyszyn). La 4 Septembre, cu ajutorul lui Doroșenco, care scăpase de mult din încunjurarea dușmanilor săi, se luă cu asalt, în chip sîngeros, și Umanul. Vestea despre această din urmă biruință era ajunsă la Constantinopol în ziua de 28 Septembre. Aproape tot Ținutul până la Nipru, pe care de atîtea ori îl ceruse Sultanul de la Poloni, era astfel supus ascultare turcească. Acum se putea întoarce «Împărăția» cu gîndul că trecutul e răzbunat ⁵.

Știrile nouă ni lipsesc până acum asupra acestei întoarceri a Turcilor ⁶. Ea începu încă în Septembre — la 25 un lagăr era la Soroca —, și se făcu răpede. În urma Sultanului, Sobieski

¹ Hammer, ed. din 1835, III, p. 669; Hurmuzaki, V^a, p. 145, n^o CCXXIV.

² Hurmuzaki, *Supl.* II, vol. I, p. 105 și urm.; scrisoarea din Iași, 13 Septembre, a lui Dumitrașcu-Vodă, în *Török-Mag. Állam-Okm.*, V, pp. 264-5; Nicolae Costin, p. 13.

³ Hammer, *l. c.*

⁴ *Török-Mag. Állam-Okm.*, V, pp. 258-9.

⁵ Hammer, III, pp. 669-70. Dar Domnul muntean și oamenii principelui Ardealului erau la Ledijna încă la 8, la 11 Septembre (*Török-Mag. Állam-Okm.*, V, p. 261-3).

⁶ Raport olandes din 17 Decembre 1674: «Ende de militie gebleven aen

luă îndărăt Ucraina, bătînd pe Tatarii răspîndiți dincolo de Nistru. Braclawul, Nimirovul, locuri vestite în istoria Cazacilor, căzură în puterea Polonilor, și ei puseră mîna și pe tîrgușorul Rașcovului, pe malul stîng al apei, — adăpost al Ruxandei lui Vasile Lupul, văduvă după Timuș Hmilnițchi, fiul de Hatman ucis la Suceava¹: Petriceicu și Constantin Basarab Cîrnul fură așezați acolo, mulți țeranî de-ai noștri veniau în împrejurimi, dar Turcii nu-și turburară pentru aceasta călătorie triumfală. În Decembre, Sultanul era la Adrianopol, pe cînd lagărul se oprișe la Isaccea². El nu fusese risipit, cea ce arăta gîndul de a se mai începe un război pentru domnia Nistrului și a Niprului în primăvară.

D. Luptele din 1675.

Această primăvară nu aduse însă nici pe Sultan, nici pe Vizir. Cerîndu-se, pentru facerea plăților la ostași, haraciul Moldovei jefuite, care fusese iertat în anul 1674, Șişman-Ibrahim-Pașa, numit serascher său generalisim, pornia din Babadag, unde stătuse iarna, și se opria pe malul Dunării, la Isacce, unde podul era gătît de Domnul muntean, în April³. Dar trecerea rîului nu se făcu decît prin Iunie, pe

den Danubii, tusschen Galaz ende Isacz, synde de plaets daer de brugge is geslagen, omme tegens het vorjaer dicht by de handt te syn». Cf. acel din 23 Decembre 1675 (*sic*): «Het leger is weder in de winterquartieren aen de Danubli, ontrent Galaz, geleyt». Altul, din 12 Novembre 1675 (*sic*), atribuie evitarea unei lupte între Turci și Poloni stăruințelor lui Sobieski și ale Francesilor.

¹ *Török-Mag. Állam-Ökm.*, pp. 265-6. Cf. și actul polon ce urmează (ms. 948 din Bibl. Regală din Dresda):

«Iazlovicio a domino Bohusz, praeside eius arcis, die 10 octobris.

Turci multi in Ukraina perierunt, praesertim sub Ladyszyn... Hoc etiam certum, quod ex Vkraina moverit retro Caesar. Sub Seroka traycit flumen et iussit Osman-Bassam, qui antea morabatur Iazlovicii, ut quantocius pontem in Istro sub Studenica extrueret, quem iam extruxit, Vesperum et Hanum ordinavit sub Camenecum. Non constat mihi an ratione tractandae pacis, an belli ineundi. Suo iam exercitui hybernarn ordinavit, id est Ianiczaris, Valachiam, Veseŕo et transmarinis militibus, similiter Cumelsencesibus [= camenecensibus] Moldaviam et Hungariam, Hano et tribus Bassis, nostram Podoliam ut sub Cameneco hybernent. Sibimet Caesar hyberna praefixit in arce dicta Baba, ad Danubium.»

² Hurmuzaki, V², pp. 146-7.

cînd încă de la 18 Maiu Capudanul plecase spre Azov cu nu mai puţin decît 32 de corăbii ¹. Agentul frances Sauvans adusese această zăbavă ².

În Iunie, Ibrahim prăda Polonia, luînd cetatea Zebaraz şi îngrozind pe locuitori prin cruzimile lui grozave ³. Dar pe atunci Sultanul serba la Adrianopol, cu o deosebită strălucire, o îndoită bucurie de familie: circumcisia fiului său şi căsătoria fetei, Cadija, cu al doilea Vizir. Petrekerile, a căror amintire a fost păstrată cu admiraţie de istoricii Casei osmane în acest timp, ţinură patruzeci de zile. Şi, cu gîndul la aceste pregătiri de serbătoare, ambasadorul olandes scria la 9 Iunie: «Se crede prin urmare că armele turceşti nu se vor mişca în anul acesta pentru nici-un scop însemnat» ⁴.

În Iulie cetăţile noastre, afară de Hotin,—decî Neamţul şi Suceava,—fură dărimate din poruncă turcească: Suceava crăpă numai cînd, aprinzîndu-se lemnele grămădite într'însa, ea se prefăcu într'un cuptor uriaş, — un rug al mării noastre celei vechi ⁵. Din partea lor, Muntenii trebuiră să plece la război cu Turcii şi Tatarii Hanului ⁶.

O încercare împotriva cetăţii Bar — unde a învăţat carte Miron Costin — nu izbuti; Paşa pierdu 2.000 de oameni. El se încercă la Lemberg, dar aici găsi pe Sobieski însuşi, coborît în Galiţia cu o oaste puternică, şi fu bătut rău, de şi nu ca înaintaşul său la Hotin, în 1673. Nici la Trembowla nu se putu face nici-o ispravă ⁷. Constantin Căpitanul

¹ Raport olandes din 9 Iunie: «Het leger leydt als noch in hare winterquartieren aen den Danubio, dicht by Galaz». — Raport olandes din aceeaşi zi: «Sonder dat men van eenige beweginge van het leger (het welcke als noch in zyne winterquartieren aen den Danubio, op de grensen van Moldavien, dicht by Galaz is leggende) ietwas verneemt».

² *Acte şi fragmente*, I, p. 85; Hammer, III, p. 671.

³ Hammer, III, pp. 671-2.

⁴ Hammer, III, p. 673 şi urm. Raport olandes din 9 Iunie: «Ende by gevolge geloofft wert dat de turcxen wapenen van dit jaer met geene desseyen van importantie sullen werden gemooveert».

⁵ Hurmuzaki, IX¹, p. 287, n^o CCCXXI; Nicolae Costin, p. 12; Neculcea, p. 209.

⁶ Nicolae Costin, p. 13; Zinkeisen, V, p. 78. Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 186.

⁷ Hammer, III, p. 672; *Acte şi fragmente*, I, p. 85.

judcă astfel războiul din 1675: «Puțin folos au făcut Turcii, de cetăți a lua; numai robii pe den afară au făcut, și au luat mulți»¹.

Întorsul se făcu pe la Hotin. Ibrahim se temea ca Polonii să nu vie în urma lui, cucerind Moldova ca în 1673. Deci el arse fără cruțare tot ce găsi în drumul lui². Ajungând la Țuțora, în Novembre, el dădu vină lui Dumitrașcu-Vodă că numai pentru că el a lipsit în clipa hotărâtoare, s'a pierdut lupta de la Bar. Bietul om fu aruncat în temnița lui Deli-Bașa, căpeteniei deliilor, «îndrăzneților», și înainte de 20 ale lunii negustorul Antonie Ruset, o rudă a Cuparului sau Păharnicului Ruset, ajutor puternic al lui Duca, fu numit Domn al Moldovei: mîna lui Duca se poate vedea în această schimbare. Apoi trupele împărătești se coborîră până în tabăra lor cea veche, de la Isaccea³. Iar asupra țerilor noastre, se întinse sora bună a foametei, — ciuma⁴. «Au murit mulți oameni», scrie Neculcea, «cît nu-î puteau îngropa, și-i aruncau în groapă de-î năruia»⁵.

E. Luptele din 1676.

Negocierile pentru pace urmează în tot cursul iernii. Sobieski se bucură de slujbele agenților francesi; un Trimes al lui, Casimir Giza, merge în Ardeal și stăruie pe lângă Apaffy, care primește în sfîrșit a lua asupra-și mijlocirea și expediază, în Iulie, la Poartă pe Pavel Ubresi⁶. Din partea lor, Antonie-Vodă Ruset și Duca-Vodă își dau toate silințele pentru o împăcare, ce i-ar fi scutit de atîta cheltuială, de atîtea osteneli, umilințe și primejdii⁷.

Din partea lui, Sultanul primia încă de prin Mart vestea

¹ P. 186.

² Hurmuzaki, IX¹, p. 287, n^o CCCCXIII; *Acte și fragmente*, I, pp. 85-6.

³ Cronicile moldovenești, Const. Căpitanul, p. 189; raport venețian din 20 Novembre, în Hurmuzaki, IX¹ (întreg); V² (parte).

⁴ Cronicile moldovenești și muntene; Hurmuzaki, IX¹, p. 289, n^o CCCCXV.

⁵ *L. c.*

⁶ *Török-Mag. Állam-Okm.*, V, pp. 363-4; *Acte și fragmente*, I, p. 87.

⁷ Cf. scrisoarea din 28 Februar 1676 a lui Nointel, ambasadorul frances

că afacerile din Egipt merg rău. Locuitorii din Constantinopol erau și ei în fierbere, pentru foarte îndelungata lipsă a stăpînitorului. El se ridică deci, la 7 April, din Adrianopol, luînd cu dînsul și lagărul, căci avea de gînd să treacă în Asia.

La granița Nistrului trebuiau să meargă numai Tatarii și cîteva mii de Turci, vre-o 30.000, supt Ibrahim-Pașa din anul trecut ¹.

Unii,—între cari și Antonie-Vodă, care-și arată această părere într'o scrisoare din 10 (20 ?) Maiu —, credeau că lupta nu va mai fi cu Polonia, ci cu Dorosenco. În adevăr, acesta lăsase pe Turci și-și făcuse, în același timp, supunerea către Sobieski și către Țar². Dar el se îndreptățise la Poartă, și Marele-Vizir, care nu voise să-l părăsească nici-odată, îl sprijinia cu toată puterea. Viclenia lui, în adevăr căzăcească, fu deci trecută cu vederea³.

Ceie d'întîiu întîlniri fură între Tatarii și Poloni ⁴. Numai prin Iulie va fi sosit la Nistru Ibrahim, aducînd cu dînsul și pe Grigore Ghica, pe cînd Antonie Ruset rămase și mai departe în Capitala sa din Iași⁵. La 29 Iunie st. v., deci 9 Iulie, cei doi Domni serbau împreună la mănăstirea Cetățuia hramul Sf. Petru⁶.

Se făcu un pod pe Nistru pentru a se începe prada Gali-

la Constantinopol, către Pomponne (Bibl. Regală din Dresda, ms. gall. 645, p. 41): «Les Polonois viennent de reiterer tout d'un coup pour l'obtention de la paix; ils employent en mesme temps les princes de Valachie, Moldavie et Transylvanie, — Sa Majesté ayant expédié à ce dernier un Envoyé extraordinaire». V. și scrisoarea lui Sobieski către Duca, în Hurmuzaki, *Supl.* II, vol. I, pp. 109-18. Solul regelui la Duca era Kriwowski (*ibid.*).

¹ Raport olandes din 18 April 1676: «Het meeste gros van het leger volcht Syne Maiesteyt, latende in Moldavie ende Podolien dertich ende in Caminiec een duyzent soldaten». Cf. rapoartele din 28 April, 7 Iunie (Sultanul a trecut canalul la Scutari, în Asia) și 5 Iulie.

² Hurmuzaki, IX', p. 290; *Török-Mag. Állam-Okm.*, V, p. 375.

³ Hurmuzaki, I. c.

⁴ Hurmuzaki, V², pp. 129-30, n° CCXXXI.

⁵ V. *Török-Mag. Állam-Okm.*, V, pp. 396-8, 401.

⁶ Cf. Hurmuzaki, V², I. c. (chemarea lui Ghica); Const. Căpitanul, pp. 189-90.

ției, silind astfel pe Sobieski la pacea pe care o voia Turcii și ale cărei condiții de căpetenie nu mai erau tributul său banii de răscumpărare ai Lembergului, ci numai cedarea Podoliei cu Camenița și a Ucrainei întregi, pe care, cum am văzut, Sobieski, unit în iarnă printr'un tratat cu Țarul, o smulsese lui Doroșenco în 1674 și o pierduse față de Sultan în anul următor, iar acum voia s'o fie prin supunerea lui Doroșenco¹. Paza podului o avură 5.000 de Moldoveni și Munteni, cei d'intîiu supt Hatmanul Alexandru Buhuș, și 2.000 de Turci.

La începutul lui Septembrie, o năvală a Polonilor smulse podul din mîna acestor puținî păzitori, și-l arse². Pașa murise, dar alt Ibrahim, Ibrahim Șaitan sau Dracul, numit îndată în locul lui³, puse să se facă podul din nou⁴. Tatarii și Turcii se revărsară asupra cîmpiei galițiene, arzînd la Joholnicz (?), la Jaszwiecz, la Buczacz, la Halicz. O ceată răzlețită fu învinsă la Mohilău, și această întîmplare grăbi sfîrșitul războiului turco-polon⁵.

Ibrahim se răpezi asupra oștii celei mari a lui Sobieski, care era decî la Nistrul basarabean. El găsi pe rege lângă Żurawna, pe malul stîng al apei. «Acolo», spune Constantin Căpitanul, unul din luptătorii creștini ai acestei bătălii, «era Nistrul, și peste Nistru un deal mare, pietros, de nu să putea sui nici pedestri». Polonii făcură în acest loc șanțuri foarte puternice, răzimîndu-se pe piedecî naturale care nu puteau fi trecute, apa, dealuri, păduri, cetatea. Turco-Tatarii, cu mult mai mulți, nu putură clinti din loc cei 30.000 de ostași bine întăriți. Dar nici aceștia nu-și putură goni dușmanii. Astfel se ajunsese, în ziua de 27 Octombrie, după o încunjurare de douăzeci de zile, cu bătaie de tunuri și harțe

¹ V. mai sus și Hurmuzaki, *Fragmente*, V, pp. 312-3 (*Doc.*, V¹, p. 93); Engel, *Gesch. der Cosaken*.

² Hurmuzaki, *Doc.*, V², p. 150, n^o CCXXII; IX¹, p. 293, n^o CCCCXVIII; *Acte și fragmente*, I, p. 87.

³ Hurmuzaki, IX¹, p. 292, n^o CCCCXVIII; Hammer, III, p. 684.

⁴ Cf. Hurmuzaki, *Supl.* II, vol. I, pp. 116-8.

⁵ Const. Căpitanul, p. 190; Hammer, *l. c.*

răzlețe, la pacea de la Żurawna. Polonii o încheiaseră pentru a scăpa din cursă: decî Turcii cîștigau prin ea hotarele pe care le doriseră. Trimesul lui Duca-Vodă aducea cel d'întăiu știrea cea bună la Pcartă, și astfel ni s'a păstrat numele harnicului și agerului Trimes de taină: Căpitanul Matei Căramidă, care înșelă pe Antonie-Vodă în cale, spuindu-i că tot nu s'a ales la Nistru ce se va face cu Polonii. Vizirul cel bătrîn, Ahmed Chipruliul, plăti vestea cu 200 de galbeni¹.

Internunțul Modrzliwoski sosi pentru ratificare, în Ianuar, și un «sol mare», venit în urma lui, o căpătă, în anul 1677, cu toată împotrivirea residentului german. Dar oștile rămaseră la Dunăre². Căci un nou războiu se gătia în potrivea Cazacilor.

F. Luptele cu Cazacii și Muscalii (1677-81).

Doroșenco era acum omul Țarului, căruia-i și făcuse jură-mîntul de credință. El fu scos decî din fruntea acestor Cazaci ai Niprului său, cum li ziceau Turcii, ai «trestiilor galbene»³. Locul lui fu dat, la 3 Martie, lui Gheorghe, fiul lui Bogdan Himlnițchi și fratele lui Timuș: fusese și el Hatman în timpuri, după moartea lui Bogdan, dar trebuise sa-și părăsească dregătoria, se făcuse călugăr, intrase în robia Tatarilor, stătuse în cele Șapte Turnuri din Constanti-nopol șapte ani de zile și, cum spune Cantemir, nu se mai gîndia de loc, mai ales după neizbînda unor încercări de fugă, la stăpînirea asupra oamenilor⁴. Gheorghe sau Iurie

¹ Izvoarele citate.

² La 26 Novembre 1676, ambasadorul olandez scrie că la 21 Caimacamul (care ținea locul Vizirului, mort la 30 Octombre; cf. și Brosch, *o. c.*, p. 171 și urm.) l-a asigurat de încheierea păcii. Residentul german trebuia să plece la Adrianopol pentru a împiedeca ratifiarea. Raportul din 31 Ianuar arată că residentul a scris la 11 despre sosirea la 10 a internunțului. Se știa atunci că Sultanul va lăsa «Caminiec met starck garnisoen beset, ende de vordere soldaten. die, het voorleden jaer, daeromrent in campagne ist geweest, ontrent den Danuby in haere winterquartie en uyirusten». — La 28 Mart el spune că n'a venit «blegatul» — La 28 April, știre despre sosirea unor Trimeșii, pe cari Turcii îi privesc ca ostaceci.

³ Cantemir, *Ist. imperiului otoman*, trad. Iosif Hodoș, p. 437 (poate și după Delacroix).

⁴ *Ibid.*, p. 437 și urm.

fu numit după datinele numirii Domnilor noștri, trimese un Caimacam ca și aceștia, alese pentru aceasta, ca și dinșii adese ori, pe un Grec, Stamatello, și, firește, aștepta acum ca Turcii să-l aducă în Scaunul său de oblăduitor ¹.

Poate că înainte de a se începe expediția se aștepta încheierea definitivă a păcii cu Polonia. Sobieski trimesese pentru aceasta, cu un mare alaiu bogat, pe Palatinul de Culm, Gninski, cu secretariul Rzewuski: ei trebuiau să ceară înapoierea tuturor robilor și oarecare îndreptări de graniță și cedări de cetăți în Ucraina. Solul era în Moldova în Iunie și intra în Iași la 26 ale lunii. Domnul, Antonie-Vodă Rușet, era în capitala sa, dar el se pregătea să plece la oaste, și anume la Bender, unde trebuia să se facă adunarea oștilor. Palatinul găsi la 6 Iulie pe serascher, același ca și în anul trecut, Ibrahim Șaitan, încă la Isaccea, gata să treacă Dunărea ². Gninski ajungea la Constantinopol abia în ziua de 10 August și avea la 16 audiența la Vizir ³: nu i se dăduse voie să facă a suna trâmbițele la intrarea sa și nici a primi pe miniștrii străini; mai târziu, el trebui să se așeze în josul sofalei Vizirului, cum nu voise să facă ambasadorul frances Nointel și pentru aceia fusese dat afară; în loc să fie poftit într'un Seraiu împărătesc, cum ceruse, el fu găzduit numai în casa sechestrată de la fiul lui Panaiotachi Nikussios; ifosul risipitor al Trimesului, care poruncia să se lase a cădea potcoavele de argint ale cailor suitei sale, stîrni mai multă batjocură decît uimire ⁴.

Cei 40.000 de Turci, uniți cu Moldovenii lui Rușet și Muntenii lui Duca-Vodă — cîte 10.000 de fiecare, se zice, — înaintară cu greu, fiind lipsă de apă, către cetatea de lemn și pămînt a Cehrinului, apărată de mulți Cazaci. Ajunseră la 12 August acolo ⁵. Ajutoare muscălești veniau de peste

¹ Hammer, III, p. 693; Delacroix, *o. c.*, p. 71 și urm.

² *Acte și fragmente*, I, p. 88 și urm.; Hurmuzaki, *Supl.* II¹, pp. 119-21.

³ Raport olandes din 29 August 1677.

⁴ Cantemir, *l. c.*; raportul olandes citat și Hammer, III, pp. 696-7 (după Delacroix).

⁵ Raport olandes din 21 Iulie 1677: «Den extraordinaris ambassadeur van Polen

Nipru și Pașa de Bosnia, trimes înaintea lor, nu putu să le oprească, ci fu rău bătut la valul apei, — pierind atunci și fiul Hanului însuși¹. Moldovenii și Muntenii pierdură atunci mulți oameni, și se auzi chiar că Duca-Vodă ar fi fost rinit la picior². Toate încercările de a pune mâna pe cetate fură zădarnice; luptătorii d'innuntru aruncau asupra Turcilor și cu stupi din cari se năpustiau roiurile de albine. La 7 Septembrie Ibrahim fu silit a se întoarce înapoi, și retragerea lui în astfel de împrejurări fu deosebit de grea și de nenorocită. Tatarii luaseră încă de supt Cehrin drumul spre casă, și în urma taberei turcești zburau în toate părțile, ajungînd până la Camenița, caii Cazacilor: zaherea de un mare preț fu descoperită și prinsă de dinșii. La Bender, se lăsă pentru strajă un singur Pașa, care se închise în puternica cetate, iar tot bulucul cellalt apucă spre tabăra Dunării, cu simțul rușinos al înfrîngerii din partea unui dușman desprețuit. Ca să poată pleca și ei către casă, Domnii noștri trebuiseră să dea cîte o mie de taleri căpeteniei fugarilor³.

Cînd Gninski, solul cel mare polon, se învrednici în sfîrșit a vedea împărăteasca față a Sultanului, în ziua de 14 Septembrie, se știa la Poartă despre pățania de la Cehrin, și poate aceasta grăbise audiența. Lumea din Constantinopol era într'o mare neliniste. Se zvonia că avîntul Cazacilor e așa de puternic, încît ar putea să primejduiască Azovul, Crimeia, Camenița chiar. Oști nouă fură chemate din Asia și

(die den 24 passato Moldavien is gepasseert ende by gevolge hier naby is) sol wonderlyck toe sien, als hy dese disgratie van Vrancckryck sal verstaen». Altul din 7 Octombre: «Den 12 van de maent Augusti is Ibrahim-Pascia, als generael van het turcx leger, by hem hebbende den Crim-Tartar, verschede Pasciaas ende de princen van Moldavien ende Wallachien, yder met haere troupen, voor Czyhirin, leggende aen de zyde van de revier de Nyper, ende techtevoort onder het gebied van den Groot-Vorst van Moscovien gecomen».

¹ Hammer, III, pp. 697-8.

² *Acte și fragmente*, I, pp. 87-8; Hurmuzaki, IX¹, p. 298, n° 0000xx.

³ *Ibid.*; cronicile moldovenești și muntene; *Türk-Mag. Allam-Okm.*, V, pp. 462-4 (la 20 Octombre Ruset era întors în Scaun; Turcii îl siliseră să înlocuiască pe Hatmanul Gavrilică Costachi prin Sandu Buhuș, cunoscut lor încă din luptele cu Polonii), 468-9.

din Egipt. Sultanul, care dăruî două milioane pentru războiul, plecă la Adrianopol, ca pentru o campanie de iarnă, dar tot în Octombrie el se întorcea înapoi în vechea sa reședință. Scoaterea Hanului și înlocuirea lui cu Murad-Ghiraî fu hotărîtă încă de atunci, de și se făcu numai în Mart¹. Ibrahim avu o primire ca aceea, încît putu să se teamă de moarte, cu toată vrîsta lui așa de înaintată, încît n'ar fi pierdut multe zile. I se aduse învinuirea, că, după ce n'a prins pe Sobieski la Żurawna, acum pierduse, prin plecarea lui grăbită, prilejul de a lua Cehrinul, și fu aruncat în cele Șapte Turnuri. Toate știrile de la hotar fură oprite, pentru a nu se tulbura și mai mult locuitorii Capitalei. Încă de la 25 Octombrie, ambasadorul olandes știa că «în primăvară Sultanul se va duce la malul Dunării și Vizirul-cel-Mare însuși va pleca de aici cu toată oastea»².

Și în Octombrie și în Novembre urmau negocierile cu Gninski, care era ținut din scurt, fără știri de acasă și fără voie de a vedea pe nimeni, pentru a-l sili astfel să încheie. Înainte de a pleca spre Crimeia, la 26 Februar, Hanul cel nou adause silișta lui pentru a se ajunge la un capăt. Negociatorul tătăresc oferia Polonilor pentru unele concesii Jaroslawecz, Ținutul «Soret», iar în Ucraina, Nimirovul, loc foarte însemnat, sau «Kalmik». Gninski crezu că trebuie să mai zăbovească încă. Zvonul, răspîdit acum de Turci, că s'au început tratative cu Muscalii, poate să fi înrîurit pe solul polon. Astfel el ratifică la 1to Mart și iscălește la Daud-Pașa, în ziua de 7, pacea prin care Turcii mai căpătau Barul și Międziboże, iar în Ucraina nu părăsiau decît localitățile Pawolosk și Bialocerkiew³.

Mai trecură cîteva săptămîni până să se înceapă a doua

¹ Raport olandes din 3 Mart (tot atunci fu scos din temniță și Ibrahim-Pașa).

² «Dat in het voorjaer den Kayser naer de revier den Danubius sal ver-treken, ende de Primo-Vesier in persoon met de gansche armade van daer te velde haen». Cf. și raportul din 7 Octombrie, din 9 Decembre, cele două dia 18 Ianuar 1678, cel din 3 Mart, același an.

³ Rapoartele olandese citate. La cel din 1-iul Maiu e anexat tratatul, datat «al campo di Davut-Pascha, nel plenilunio della luna di Seffer, l'anno 1089».

expediție a Cehrinului, în adevăr, ziua de plecare a oștilor e la Turci 23 April, Sf. Gheorghe al creștinilor. La 30, tot lagărul era în mișcare, avînd în mijlocul său, nu numai pe lacomul Vizir, ci și pe Sultan, care, de altminterea, nu era de loc bucuros de această călătorie prin locuri sălbatece, unde nu se poate petrece¹. Și Gninski fu silit a merge cu oastea, pentru ca el însuși să se îngrijească de aducerea la îndeplinire a tratatului. Se știa că Sultanul va rămînea la Silistra, și Vizirul va duce trupele spre Cehrin, și chiar spre Chiev. Din partea Muscalilor nu era nici o nădejde. Nu numai că ei făceau pregătiri mari, strîngînd o oaste pe care scrisori din Moldova, de la 28 Februar, o socotiau la 400.000 (?) de oameni, dar Țarul avu îndrăzneala să trimeată la Poartă, pentru a cere Ucraina, o solie (a lui Davidovici), care, neapărat, fu răpeșită înapoi cu rușine².

La 2 Iunie tabăra era pusă la Tatar-Bazargic, în Dobrogea, și de acolo Sultanul se îndrepta spre reședința lui de vară, la Silistra. Ambasadorul polon rămînea aici cu dînsul, pe cînd cu Vizirul mergea numai unul dintre oamenii suitei, Proski³. La 4 Iulie, Cară-Mustafă era la Bender. Aici aștepta deocamdată sosirea Tatarilor și a Domnilor noștri, dintre cari al Țerii-Românești era în cale, la conacul din Pieptești, în ziua de 3⁴, pe cînd Hmilnițchi sosise la Bender încă de la 25 Iunie⁵.

Romîni merșeră înainte, deschizînd fîntîni în mijlocul stepei pusti și fără apă. Ajungînd la Cehrin în ziua de 20, fiecare din cei doi Domni trebui să facă două poduri pe apa mîloasă a Tismenului, care încunjura de trei părți

¹ La 19-21 iese breslele («ambachten»), la 20, Ienicer-Aga, cu Ienicerii, la 21, Sultanul cu Vizirul. Era vorba de plecare încă pe ziua de 27 ale lunii (rapoarte olandese din 23 April, 6 Iulie).

² Raport olandez din 23 April; Engel, *Gesch. der Kosaken*, p. 269.

³ Hammer, III, p. 703.

⁴ Cronica lui Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 192, nota 2.

⁵ Hurmuzaki, *Fragments*, III, p. 319. La 16 Maii Antonie-Vodă e în Iași, la 21 Iunie/1-iulie, Tălmaciul cel Mare al Porții, Alexandru Mavrocordat, scrie însă din Bender (*Török-Mag. Állam-Okm.*, VI, pp. 10, 17-8).

cetatea. La 20, începea încunjurarea, pentru izbînda căreia se făceau rugăciuni în Constantinopol¹.

Într'ajutorul Cehrinului alergă căpetenia de Cazaci Ramadanowski. El putu trece Niprul fără piedecă. Vizirul făcu toate silințele pentru a nu-l lăsa să intre în cetate. Caplan-Pașa primi porunca de a se înfige între Cehrin și oastea venită din noū. Dar nu izbuti. Se putea prevedea o nouă întoarcere rușinoasă ca aceia din 1677, dacă n'ar fi ajutat întîmplarea. Muscalii, bucuroși de biruința asupra lui Caplan, se dădură beției într'o zi de sărbătoare, și astfel Turcii putură intra în cuprinsul cetății. S'a vorbit și de o trădare a lui Ramadanowski, care avea un fiu rob la Tatarî și, în loc să dea bani ca să-l răscumpere, era bucuros să primească el bani de la păgîni. Turcii luară astfel Cehrinul, pierzînd, ce e drept, mulți dintre ai lor, la izbucnirea unei mine².

Dar aceasta rămînea o surprindere, și nu o biruință. Ea ajungea însă lui Cară-Mustafă pentru a șterge amintirea retragerii din 1678 și pentru a-și putea scoate la iveală destoinicia. Alte lupte nu mai voi să încerce. Plecă îndată, pe la Uman și Sorocea, de unde luă apoi drumul Chișinăului și al Bugheacului, spre Isaccea. Până la Nistru, îl loviră însă la Bug Cazacii, făcîndu-i mari pagube. Alți dușmani începeau să zidească din nou Cehrinul, pe care Vizirul îl răsese din temelie, ca răzbunare pentru singele turcesc ce se vărsase acolo. Domniî noștri, de la cari se storsese, după obicei, mulți bani, meraseră cu stăpîniî până la Chișinău: aici, după porunci venite de la Poartă, Antonie-Vodă fu mazilit și dus la Constantinopol, unde fu supus apoi celor mai grozave

¹ Hammer, *l. c.*; raportul olandes din 6 Iulie.

² Izvoarele citate. Cf. raportul olandes din 3 Octombro: «Het is seecker dat de stadt ende het casteel Zeherin tusschen den 25 ende 26 Augusti door de turcx armade is bestormt ende tegelyck opgesprongen ende dat het moscovitische leger, daerontrent gelegen, hat selve niet heeft cunnen beletten». Alt raport olandes din această zi adauge: «Ende het vier alsdoen door artificie in de mynen gebracht, ende, daerop zin de kruyt magazynen gecomen synde, is deselve met het casteel totaliter opgesprongen, waerdoor aen weder zyden veel volcx gebleven is».

chinuri pentru a mărturisi banii pe cari-î avea sau nu-î avea. Urmaşul său fu Duca, din Țara-Românească: el intra la Iași. În ziua de Sf. Nicolae, pe cînd înlocuitorul său la București, Șerban Cantacuzino, mai zăbovia cîteva săptămîni la Adrianopol, unde-și avu audiența de plecare la 27 Decembre numai ¹.

La 21 Novembre, Vizirul, care trimisese pe Asiaticî acasă și lăsase dintre ostașii europeni o parte la Dunăre, intra biruitor la Adrianopol, cu ostași hămesiți și goi, a căror înfățișare proclamă înfrîngerea ².

Era să se mai facă o expediție în acea stepă fără fîntîni unde roiau Cazacii și Muscalii? Mulți, știind îndărătnicia Turcilor, credeau aceasta. La 27 Februar 1679, ambasadorul olandes scrie: «Se spune că oastea turcească din Europa își va avea lagărul anul acesta la hotarele Moldovei, Ucrainei și Podoliei, pe cînd Sultanul, Vizirul-cel-Mare și toată Curtea vor sta la Constantinopol sau în împrejurimi ³». La 2 Mart Sultanul sosia în adevăr, viind din Adrianopol, fără pompă, sau, pentru a vorbi ca oamenii de atunci: «tiptil». Abia la 20 April ajunse Vizirul ⁴.

Dar, în loc să se vadă ieșind steagurile în corturi, se află despre sosirea la 3 Maiu a unui Trimes al Țarului, care e

¹ Cf. și ce se spune în raportul olandes de la 25 Novembre: «Den Grooten Heer, hiervan kennisse becomen hebbende [despre rezidirea Cehrinului], ende vreesende, so die vyanden daerop de voorn. revier comen te passeren, dat sy haer winterquartieren in Podolien ende Moldavien souden cunnen nemen, heeft sonder uytstel ordre gegeven, omme alle het hoy ende stroo ten platte lande aldaer te verbranden ende het koren nae den Dnubij te voeren, op dat den vyandt sich daervan niet soude dienen». — La 3/13 Octombrie 1678, Alexandru Mavrocordat scrie din Bender (*Török-Mag. Allam-Okm.*, VI, p. 27).

² Același raport.

³ Raport olandes din 27 Februar 1679: «Men seydt dat de turcx landmilite van Europa dit jaer op de frontieren van Moldavien, Eukranie ende Podolie sal camperen ende den Kayser, Primo-Vesier ende het gantsche hof in ende om Constantinopelen syn».

⁴ Același raport și cel din 29 Iunie.

păzit de aproape de Ieniceri și aduce lucruri foarte tainice. Ele erau însă cereri tot așa de îndrăznețe ca și în trecut, și astfel, la 8 Iunie, Capudan-Pașa, Amiralul, pleca în Marea Neagră cu treizeci și șese de corăbii.

Data aceasta nu mai era vorba de o pătrundere în lăuntrul Țerii Cazacilor și de cuceriri de cetăți pe acolo. După sfatul Hanului celui nou, se hotărîse a se zidi la gura Niprului o întăritură care să poată opri șeicele dușmanilor. Un Pașă, Cară-Mohammed, oșteni și salahori de-ai noștri, meraseră la Dohan-Calè sau Dohan-Ghecet, apucîndu-se de lucru, în vară. Tocmai atunci, la 25 Iunie, după sosirea la 11 a Dragomanului său, ambasadorul polon arăta Porții că Sobieski a întărit pacea de la Daud Pașa; cetățile erau date acum cu toatele în mîna dregătorilor turci. Cu toate zvonurile, din această parte nu mai era nici o primejdie. Și deci solul Țarului primi răspunsul să se întoarcă înapoi, putînd să negocieze la Nipru cu Hanul și Cară-Mohammed ¹. Aceștia răspinseseră năvălirile lui Sîrcu, în care se vestise fals că ar fi perit Gheorghe Hmilnițchi, și la începutul lui Septembrie se știa că lucrul s'a mîntuit ².

Știri războinice mai răsună și în 1680, în 1681 ³. Dar ele nu se adevăresc. În Mart ale celui din urmă an, alt sol rusesc venia la Constantinopol. El aducea întărirea păcii de la Radzim ⁴.

¹ Raport olandes din 29 Iunie: «Eude onderentusschen were van dese ryde starck voorgegaen in het bouwen van de twee castelen tot beveylinge van Eukranie ende Podolien; tot welken eynde oock den Capiteyn-Pascia den 8 dito van hier, met ses en dertigh galeyen, versien met arbeyders ende instrumenten, over de Swarte Zee, nae de rivier Nyper verrocken is».

² Hurmuzaki, *Supl.* II², pp. 123, 129. Două steaguri de Munteni trec în 1680 de la dinsul la Po'oni, în Żolkiew (*ibid.*). Cf. Canemir, *o. c.*, p. 454. — V, și raportul olandes din 11 Septembrie: «Middelwylte hebben de Turcken de twee starckten op de frontieren van Eukranie volrocken, niet tegensstaende den Moscoviter ende den Cosack met groot gewelt hetselve heben soucken te beletten; daermee syn nu de provincien van Eukranie, Podolien, Moldavien ende Walachien tegens alle invasien van die kant volcoment' lyck gedeckt».

³ Hurmuzaki, *Supl.* II², pp. 131-3.

⁴ Heunmer, III, p. 718. Cf. Hurmuzaki, *l. c.*; Delacroix, pp. 147-8.

Printr'insa Muscalii căpătau asigurări despre Tatarî, drepturi la Ierusalim, stăpînirea Chievului şi a cinci pălănci, asigurarea că nu se vor clădi şi alte cetăţi între Nipru şi Bug. Îndată se luă o măsură privitoare la Ucraina. Duca-Vodă al Moldovei era chemat la Constantinopol. Intra acolo, cu doisprezece boieri, la 22 Iunie, era făcut Hatman al Ucrainei, mai dîndu-i-se încă un tuiu la 28 ale lunii următoare, şi el străbătea stradele Constantinoplei, purtînd cuca pe cap şi înveşmîntat într'o strălucită haină de brocard de aur pe cîmp alb, blănită cu sobolî. Întors în Septembrie, el începea în primăvară Domnia asupra Cazacilor, cărora li dădu un cîrmuitor, pe Grecul Iani Gredinevici¹.

Iar Gheorghe Hmilniţchi, fostul călugăr Ghedeon şi acum şi fostul Hatman, venia cu un mic alaiū, supt pază, în toamnă, şi urma i se pierdea în Constantinopol².

¹ Iorga, *Călătorii, ambasadori şi misionari*; extras din «Buletinul societăţii geografice», sem. II, anul 1898; Bucureşti, 1899, pp. 15-20; Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 325. Cf. *Ist. lit. romîne în sec. al XVIII-lea*, I, p. 223.

² Hurmuzaki, *Supl.* II^a, p. 142.

IV.

ÎNCĂ DOUĂ POVESTIRI ISTORICE ROMÂNEȘTI.

Un cetitor de peste hotare al «Sămănătorului» mi-a trimis spre cercetare în iarna trecută o cărticică românească manuscrisă din veacul al XVII-lea¹, în care se cuprindea o povestire despre Împărăția turcească, din cele mai vechi timpuri până în vremea Sultanului Mohammed al IV-lea (1648-87), care «și până astăzi tot împărățește», și o expunere a retragerii nenorocite făcută în 1657 de Ardelenii lui Rákóczy, pe cari războiul Nordului îi adusese în Polonia. Academia Română s'a grăbit să cumpere această cărticică, ce face parte astăzi din biblioteca ei.

Însemnătatea celor două povestiri e, fără îndoială, apreciaabilă, și aceasta din mai multe puncte de vedere.

Cît privește întâi pe amîndouă, ele au o foarte frumoasă limbă românească, plină de întorsături interesante, de cuvinte vechi și de altele care nu se întîmpinase până acum. Scriitorul — compilator pentru una, simplu tălmăcitor pentru cealaltă, cum se va arăta îndată — e stăpîn pe graiul său, și unele din aceste pagini sînt potrivite pentru a-și lua locul între probele de limbă bună.

Ca fond, istoria pe scurt a Sultanilor nu pare să fie numai o tălmăcire. Nu cunoaștem până acum o astfel de lucrare în grecește sau în slavonește, cu totul deosebită de paginile, de alminterea mult mai bogate, care înșiră faptele «Împăraților» turcești în coada cronografelor biblico-romano-bizantine, ce pornesc cu Facerea Lumii². În scrierea românească nu se întîlnesc numai grecisme sau numai slavonisme: dacă se

¹ 60 pp. în 12.

² V. *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, I, p. 83 și urm.

zice «Alaentin» pentru Alaedin, dacă Ludovic cel Mare din veacul al XIV-lea e intitulat «Împărat», în loc de rege, al Ungariei, după cuvîntul grecesc Βασιλεὺς, care are amîndouă înțelesurile, dacă odată lămurește că Niprul se mai zice «Voristianis», în schimb Salonicul nu e numit Tesalonic, ci Solun, după slavonește. Decî avem a face cu un *potrivitor* și *amestecător*, cu un compilator, care întrebuițează de o potrivă texte de istorie turcească în cele două limbi învățate ale Răsăritului. Din unele forme și explicări se vede chiar că știa ceva turcește.

El trebuie să fi fost un om învățat, căci pe acest timp învățații de eiinește și «slovenie», acești *docti duarum linguarum*, erau foarte rari pe la noi. El uniă cu această însușirea aceia, iarăși destul de rară pe atunci, a omului care caută să-și dea sama și de lucruri care nu-l privesc de aproape, care nu sînt cerute de nimeni și nu-î pot aduce nici-o răsplată. În rîndul întâi al oamenilor astfel împodobiți de fire, oricine va pune pe Nicolae Milescu, boierinaș vasluian, crescut la școala Trei Ierarchilor de la Iași, sup Vasile Lupu, întrebuițat apoi ca tîlmaciū pe lîngă capuchehaiaua moldovenească de la Constantinopol, în măsură decî să cunoască pe Turci și pe Greci. Milescu era pe atunci încă foarte tînăr și știm că el se întoarse în țară pe la sfîrșitul Domniei lui Gheorghe Ștefan¹. Și trebuie să se mai însemne că scriitorul care lămurește «poarta Neorului» din vremea Bizantinilor prin «poarta Pahcialiî», era un foarte bun cunoscător al Constantinopolei păgîne.

Am văzut că povestirea e alcătuită sup stăpînirea Sultanelui Mohammed al IV-lea. Într'un loc se mai dă o indicație a timpului, cînd se asemănă o gîlceavă între creștini cu dezbinarea dintre Poloni din zilele scriitorului însuși. Aceasta s'a întîmplat însă numai în cel de-al doile deceniu al veacului al XVII-lea — anii «rokoszului» — și apoi de la 1655 înainte, cînd împotriva regelui Ioan-Casimir se ridică o par-

¹ *Istoria literaturii religioase a Romînilor*, p. 174 și urm.

tidă care-și căuta un nou stăpînitor în persoana principelui ardelean sau a fiului acestuia, Francisc Rákóczy.

Pentru ca să atingă acest scop, Gheorghe Rákóczy al II-lea a făcut o expediție polonă, care s'a dovedit nenorocită. Domniile noastre, aliații lui, au trebuit să-l ajute cu cîteva *steaguri* de ostași. Ai lui Gheorghe Ștefan-Vodă aveau în fruntea lor pe Serdarul Grigorie Hăbășescul și pe Frățița, căpitan de margine la Ținutul Fălciului¹. Se înțelege deci interesul ce putea să aibă pentru Moldoveni acest război, ale cărui jalnice rămășițe trecură în curînd prin țara lor, în prada ȧeranilor din sus, ce se ațineau la jaf². Cînd Rákóczy se văzu silit să-și părăsească oastea în Podolia, lîngă Międzyboże, plecară spre Nistru, în grabă, și ai noștri³. În fruntea celor rămași în urmă stătu, împlinindu-și datoria până la capăt, Ioan Kemény, care era să fie în curînd și el principe al Ardealului. Cînd grosul oștirii căzu în mîna Tatarilor, cari nu recunoscuseră pacea, Kemény împărtași soarta celorlalți. Un cronicar muntean contemporan scrie : «Chimin Ianoș, ghinărariul lui Racoș, și alți boieri ai lui, văzînd că va să le vie lucrul la rău, au zis Craiului să iasă să ducă la țara lui, că, de va scăpa el, să aibă și de grija celor ce va rămănea aici: și așa au făcut, că au fugit. Iar oștile cu toată boierimia au rămas, și i-au încungiurat Liașai cu Tătarai de toate părțile, de le da război în toate zilele. Și, șazănd cîtăva vreme închiși, sfărșind bucatele, și iarba, și gloanțele, de nevoe s'au dat robi Tătarilor»⁴.

Poate că Miclescu să fi fost și el în oastea de 2.000 de oameni a Hăbășăscului; amintim că peste cîteva luni Gheorghe Ghica, noul Domn al Moldovei, trimetea în ajutorul noului principe ardelean, Acațiu Barcsai «1.000 de oameni

¹ Miron Costin, ed. Kogălniceanu, p. 353. Cf. *Studii și doc.*, IV, p. COLXXXI și urm.

² ȧeraniile noștri din părțile cîmpulungene prădară pe cei plecați de lîngă Rákóczy fără voia acestuia. Miron Costin, p. 354. Cf. Șincai, III, p. 108.

³ Miron Costin, p. 354; Ludescu, în *Magazinul istoric*, IV, p. 343; Constantin Capitanul, ed. Iorga, p. 137.

⁴ Constantin Căpitanul, *L. c.*

cu Neculaî Cîrnul», Milescul nostru, și că acesta a fost pe urmă Spătar al doilea său al treilea, adecă dregător ostășesc¹. Astfel s'ar înțelege mai bine, nu numai zorul ce ar fi avut el de a spune pe românește Moldovenilor despre «primejdiia cea rea și căderea oștei Ț[ă]răi Ardealului», ci și faptul că el a avut în mîinile sale povestirea lui Kemény însuși.

De la cele d'întăiü paginî se vede în adevăr, că el, magnatul, sfetnicul ascultat al lui Rákóczy, că el, căpetenia vitează a fugarilor vrednici de o soartă mai bună, e acel care povestește. E o expunere făcută, nu pentru stăpîn, ci pentru oricine, o dezvinovățire a sa și o laudă a tovarășilor săi de lupte și de robie. Amintirea celor vechi, cari mărturisiseră și ei cu mîndrie despre astfel de retrageri, poate să fi îndemnat pe generalul ardelean. Se știe că el a scris memorii, care sînt astăzi tipărite², și la aceste memorii, care nu ajung pînă la anul 1657, editorul a adaus o scrisoare a lui Kemény datată «din tabăra tătărească de la hotarele Moldovei în 6 August 1657», și această scrisoare a fost tradusă aici, nu din ungurește, cred, ci din latinește.

Avem deci înaintea noastră, în formă românească, un izvor de căpetenie pentru istoria ardeleană din acest timp, și e păcat că în pățaniile ce a avut să îndure micul manuscris el a pierdut mai multe paginî din urmă.

Copiatorul amînduror traducerilor, pe care și el le-a găsit de sigur în aceiași cărțuie, e «mult greșitul și robul lui Dumnezeu Andronic diacul din sfînta mănăstire a Cașinului», care a mîntuit lucrul său la 22 August 1673. Cașinul era însă o ctitorie a lui Gheorghe Ștefan, și din acest fapt am putea scoate încheierea că tălmăcirile au fost făcute pentru acest Domn, care, cum se știe, a pus pe călugărul Antonie să-i scrie și psalmii și alte cărți sfînte în românește, pentru

¹ *Ist. lit. religioase, I, c.*

² Ed. Szalay (*Önéletirása*), Pesta, 1856, în 8°. V. pp. 503-11. (c. *Memoriile lui Kemény János (traducerea și adnotarea pasajilor privitoare la Romîni)*, teză de licență de Neagoe Popea, București, 1900.

cetirea lui ¹. În chip firesc, lucrarea ar fi ajuns la cunoștința călugărilor din Cașin.

De la ei, ea trecu în mîna unor Ardeleni sau Bucovineni încă de prin 1788, cînd cineva făcea pe paginile albastre adause la legătura cea nouă, din acest timp, socoteala anilor ce s'aû strecurat de la 1648. Același proprietar a scris ici și colo pe aceste pagini începuturi de adeverință din partea a deosebiți Vornici și jurați de sat.

A da la lumină două scrieri, care pot fi ale unui om ca Milescu, mi s'a părut o operă folositoare.

¹ *Ist. lit. religioase*, pp. 165-6.

Istorie alias pre scurt, de multe leitopisește izbrinit[ă],
între carea să arată toată Împărăția turcească, că au fost
din ceputul Împărăției lor până astăzi, — să știe.

Osman întâi: Împăratul turcesc.

Acesta Osman iaste acela ce-l zic și Osmangic, începător de
ruda Osmanleilor, cari și până astăzi împărătescu. Pentru aciaia
să și chiamă Osmanlii, și tot din ruda lor să chiamă Alii-Osman.
Acesta au fost fiul unui Tătar Erdogrullu; care Tătar au
fost de la Tătărămia cea mare, și lăcuia la Persia, cind
era Tătărăi mai mare pre Persia, iar apoi, după ce s'au sculat
Persii și au gonit pre Tătar[1] de la Împărăția lor, au fugit și
el de au venit la on târgu ce să chiamă Iconion: dec au
născut pre Osman acesta acolo. Carele multe viteji și fapte
ca acele minunate au făcut împotriva creștinilor. Pentru care
fapte stătu și Împărat, după moartea lui Alaentiu Împăratul:
începutu s'au Împărăția lui leat ot H[risto]s 1300, și au în-
părășit 28 de ani. Însă într' aceia vreme n'au fostu dzicând
Împărat, ce numai Han.

Al doile Împărat: Orhanu.

Acesta au fost fiul lui Osman, și au urmat Împără-
ția părintelui său. Era om foarte viclean la firea lui, iar la
lucrurile războiului au fost foarte om de isprav[ă]. Acesta
multe războaie au făcut cu Grecii, și au dobânditu orașul cel
mare Brusa, caria au fostu Mitropolie a toată Vit(it)enii, apoi
iar[ă]șu s'au împăcat cu Grecii, și s'au luat femeie și pre

sora Împăratului Mihail Paleologăi; și au împărățitu 22 ai, și au murit.

Al treile Împăratu: Murat.

Acesta au urmatu Împărăția tătane-său, și iar era foarte un om sămățu și vicleanu, și la începutu au ținutu prieteșug cu Împăratul grecescu. Pentru aceia i-au datu 12.000 de Turci într' agiutor, cându avia ei războiū cu Marco Cramvovichie, Domnul Bulgarilor. Iar apoi au supus el tot Răsăritul până la marginia Mării, și de acolo iar au intrat în corabii ghenuvezeșt[i] (leatū ot H[risto]s 1363) și au trecut la Evropa cu 6.000 de oameni. Care oaste au trecutu-o Ghenuveziū, pentru zavistiia ce au avutu cătră Greč, și, alta, căc au luate de la tot omul câte un galbăn de aur. Și atunce au luat Călipolitu, Dedimotihon și alte părți de loc dintr'acolo, multe, Filepupolitu ceai lăudată, și Udriiul cel mare; margându pren toati Țara Sărbasci ca o parî de foc, tot prăda și lua cetățile. Atunce s'au strānsu Lazar, despotul Sărbiei, și Marco, Domnul Bulgarilor, și alți d[o]mnī mulți arbănășești, de i-au dat lui războiū tare. Ce el foarte cumplit i-au răsăpit și i-au ucis, și pre L[a]zar Despotul viū l-au prinsu și în loc l-au omorît; iar într'aceia un rob a lui Despot Lazar s'au făcut a să închina Împăratului Murat, și așa l-au lovit foarte tare cu cuțitul în pieptu, și l-au omorît, la oraș la Cosova. Și au împărățit 23 de ai.

Al patrule Împărat: Baghiazit Fulgerul.

După moartia lui Murat au rămas 2 fičor[i]: unul Suliman și altul Baghiazit. Deč Baghiazit s'au arătat cum adecă va să să svātuiasci cu frate-său, cu Suliman, și l-au chemat la odaia lui, și îndatăș l-au zugrumat; și atunce el sāngur stātu Împăratū. De la acesta Împărat au rămas obiceiū a omorî Osmanlii pre frații lor. Acesta au strānsu oaste multă și au prădatu toată Ț[a]ra Sărbasci, leatu 1376, вѣллацїенїе хска. Apoi s'au dus la Botna¹, de-au prădat Ț[a]ra

¹ Adecă *Bosna*, Bosnia.

Ungureascî şi Ț[a]ra Munteneascî, şi au luat mulțime de creștinî mulți, şi au venit pre lângî Ț[a]rigrad, de-a răsapit multe lucruri pre înpreșur, şi au străcat multe de toate. Dat-au război şi Ț[a]rigradului, până unde au pus să dea biru pre an câte 20.000 de galbenî de aur. Atunce Împăratul grecescu s'au dus la Franța şi s'au rugat Împăratului şi tuturor să vie într'ăgutoriu lor. De atunce multă oaste creștineascî s'au adunat : întâi Ludovechi împăratul (*sic*) ungurescu, şi fratele Craiului Franței, şi alții mulți au venit asupra Turcilor, şi s'au tăbărit la Necopolit, carea au fostu a Turcilor. Şi mare frică au dat întru Turci înpreunarea creștinilor, căc toată floarea creștinilor era acolo, şi ar fi dobândit pre Turci, căc că cu mult era creștini mai mulți decât Turci. Ce numai atăta, că creștinii s'au simeșit pentru putiarea lor şi, având ei biruința gata înprotiva Turcilor, au început a să priș[i] între dăni, a cui va fi biruința. De atunce multă vrbă au cădzt între dăni, şi nu era la o tocmă să iasă toți odată la război; numai ce au eșit întâi Frâncii; de i-au foarte frântu Turci, şi s'au răsapit acea oaste toată. Pre unii i-au robit, pre alții i-au omorît, cât de abie au scăpat şi Cra[i]ul Ungurescu. Acolo au perit 100.000 de creștinî şi s'au robit 300 de capete de boiarî: frânci, sârbî, bulgar[i], greș, tot pentru simeșia Frâncilor, şi pentru mândria Grecilor, şi pentru neascultarea Sârbilor, şi pentru pizma Bulgarilor, — că n'au stătut cu toții, fost-au neascultare şi pizmă şi mândrie între dăni, pentru (*sic*) cum iaste acmu între Leși pizmă şi neascultare. Acesta război s'au făcut vleat. 1395, Sept[emvrie] 18 dn, şi atăta s'au înbogășit şi s'au simeșit Baghiazit de cătră biruința ačasta, cât îndatăs au alergat să iă şi Ț[a]rigradul, şi l-ar fi luat atunce de nu s'ar fi tămplat la Anatol Temurlenghi, Împăratul Tătărâmi ce mare, carele au eșit de la Tătărâme şi au supus toată Asia cea Mar[e] şi cea Mică. Audzind Baghiazit acestu lucru, au alergat să-i dia război, şi s'au lovit oștile la Engbiuris, şi fu biruit Baghiazit, şi l-au prinsu Temurlinghi viu, şi l-au pus într'o cușcă de fier, viu, şi l-au purtat în toată oastea lui, iar el de voe rea s'au zugrumat sângur, şi au murit rob. Împărășit-au 32 ai. Acesta

Împărat nu era cu toată mintia, iar el era iute și pripnicu, cât ca un fulger alerga dintr'un loc într'altul. Pentru aceia i-au pus numele Ilderim Baghiazit, adică : fulger.

Al cincile Împăratu : Mehmet.

După căderea ce-au cădzut Baghiazit la robie, au vrut să stia împăraț amândoi fiu lui : Genghi și Musa, și au vinit lucrul și la războiul pentru împărăție, și au dat și războiul, și au biruit Musa pre Genghe. Iar preste puținea vreme s'au rădicat Mehmetu fecorul lui Genghi celui omorît, și au dat războiul cu Musa, și l-au omorît, și au rămas sângur împăratu turcescu ; pentru aceia niț Turci pre Genghi și pre Musa nu-i priimăscu în țăta împăraților. Acesta răul Mahmet multe războaie au bătut în Ț[a]ra Munteneasci și în țara Moldovei, și el întâiu au supus ț[ă]rile aciaste, și au trecut la Răsărit și au luat toate cetățile ce au fostu luat Temurlenghi, și au omorît pre mulți domni și mai marii de-acolò. Acesta au rădicat Scaun[ul] de la Brusa și l-au dus la Udrii. Au împărățit 5 ai, și au murit.

Al șiasale Împăratu : Murat.

Acesta Murat au urmat Împărăția tătane-său, și îndată au pornit spre războiul. Întai au mărșu asupra Sărbilor, și au luat Săfie¹, și au prinsu pre Despotul Sărbiei viu, și l-au orbit și pre dănsul și pre féciori lui, iar pre fata lui Despotu au luat-o și e femiae, pentru frâmsiațele ei. Apoi iarși au mărșu și au prîdat Ț[a]ra Ungureasci și ț[a]ra Moldovei, Arbinașii și Rumele. Pornit-au războiul asupra Vinețienilor, și au luat Vinețienilor Solonul. Dusu-s'au la Belgrad, iar n'au putut să-l iă. Iar Craiul Vladislavu, și a Liașilor și a Ungurilor Craiul, au venitu cu puteare mare și au bătut pre Carabei, pre Veziriul lui Murat, la poala muntelui ce să chiamă Îmos, și au dobândit pre Turci și au prinsu pre Carabei viu, iar mai pre urmă au făcut pace Muratu cu Crai Vladislav și au răscumpărat pre Carabei dreptu 50.000 ug. Iar Împăratul grecescu și Papa și Venițiani au trimis pre Chesarin gardinalul și au îndemnatu pre Vladislav Craiul leșescu să strice

¹ Sofia.

prietenia ce avea cu Turcii și să vie depreună cu ceilalți asupra Turcilor. Și așa le-au arătat cum ȝurământul cel cătră păgînii nu trebuie să s[ă] ție. Atunce Murat, fiind fostu la Caramanie, de să bătia acolo la Răsăritu cu domnul Caraimanilor, s'aũ strãnsu Vinețianii cu 60 de catergi pre mar[e], și aũ trecut toț, de-aũ fostu străjuind trecătoaria la Calipolitũ, să nu treacă Muratũ. Iar Vladislavũ cu oaste multũ aũ venitũ la Varna, ce să chiamă Dionisupolis, și hatman oștilor aũ fostũ Uniadu cel lãudat, cãrue fiãor lui, Mateiaș anume, aũ stãtut Crai pre urmĩ Ț[ă]rã Ungurești. Înțelegĩnd acast[a] Murat, ĩndatĩ aũ alergatũ la Mar[ea] Neagrĩ, cu toatĩ oastia lui, și, neavĩnd cu ce treace Maria Neagrĩ la Evropa, aũ venit iarăș Ghenovezei și aũ cerșutũ cãte un galbĩn de aurũ pre om, să-ĩ treacĩ, și el ĩndatãșũ aũ datũ 100.000 ug. de aur, și l-aũ trecut de-aũ venitũ la Varna. Și aũ dat rãzboiũ și foarte mare: aũ ĩnceputũ creștinii a ĩnfrãnge, așa cãtũ aũ ceput Turcii și a fugi. Atuncia episcopul de Varadin și ep[i]sc[o]pul de Ostrogon aũ trecut preste tocmitura oștil și fãr socotințĩ aũ ĩnceputũ a goni pre Turci; așijderile și Craiul Vladislav, macar cã Uniad multũ ĩnvãța să nu să clãteascĩ din locũ. Iar ceia ce era cu zavistie cãtrã Uniad, dzisãr[ă] Craiului să ias[ă], să nu să dzicã biruința lui Uniad, ce să s[ă] dzicĩ a Craiului Vladislav. Iarã Ali-Pașe, vãdzãnd neascultarea creștinilor, aũ strãnsu ĩntr'un locũ pre ianiciari, și aũ datũ asupra creștinilor celor fãrã de sfatũ, și i-aũ biruit, și aũ omorĩtu pre Craiul Vladislav, fugãnd, și pre alți multĩ boiari leași și ungur[ȳ], și pre Chesaren gardinalul carele aũ fostũ ĩncepãtor rãzboiului acestui fãr cale, nãprasnic, pre dãnsul ĩncã l-aũ omorĩtũ; și de'biẽ sãngur Uniad și depreunĩ cu puținĩ fu scãpatũ. Mare moarte fu atunce ĩntre creștinĩ. Acesta rãzboiũ fu vltũ. 1444 aĩ, Noe[m]v[rie] 1. Atunce Murat, ca un biruitor, ĩndatãș aũ alergatũ de-aũ supus tot locul acela pãnã la Necopolit, și și-aũ fãcut prieteșug cu Vinețianii, și, lãsãnd toate rãzboaele, au alergat asupra Elinilor, și ĩntãiu s'aũ dus la Morea și aũ stricat zidiul cel de 6 mile, cela ce desparte Moar. (*sic*) de la Rumelis¹, și aũ prãdat toatã Morea, și aũ luat bir de la Despotul Mõ-

¹ *Rumili*, Rumelia.

reiu lui, carel[e] au fost frate Împăratului grecesc. Apoi iarăș s'au dus la Avlona, în Țara Arbănășasci, și au luat-o. Într'acele dzile au vicienit pre Murat Schenter-beiū, carele îl chema Gheorghie Castorean¹: fost-au întâi creștin, și Murat l-au turcit și l-au pus în Săraiul lui; pre urmă l-au făcut și bei în Ț[a]ra Sărbască. Deč el, ca un om ce au fostu mainte creștin, s'au întorsu iarășu la leagia lui H[risto]s, și au mântuit de supt mână păgănilor Ț[a]ra Arbanașilor, și toați au supusu-o suptă ascultarea lui, și s'au fostu chemând cel purtător de chinur[i] a lui Hr[isto]s Gheorghie Castorlian, carel[e] au fostu mainte Schenter-beiū, Domnu Ipirului și a toați Ț[a]ra Arbănășasci. Multe și mare războae au făcut cu Murat, și la toate fu biruitor Gheorghie. Atunce și Ioan, Voevodul ungurescu și moldovenescu, carele au fostu și la războiul Varnei, au strânsu oaste multă, și au dat tare războiū la Sofie, și biruitu fu de cătră Murat, și multă moarte să fiace între creștini. Atunce după această biruință s'au întorsu Murat la Ud[r]iū, și au murit de boală. Împărățit-au acesta Împărat 31 ai. Acesta Împărat au începutu întâi a lua pruncii creștinilor și a-i fac[e] Turci: dintru cari au făcut căta Ianiciarilor, cu cari în ce chipu au arătat mulți vitejie pren războae (*sic*).

Al șiaptel[e] Împărat: Mehmet, carele au luat Ț[a]rigradul.

După moartea lui Murat, au stătuț Împărat fișorul lui, Mahmetu, fiind de 21 ai. Acesta era un înțelept și viteazu, și sămățu foarte: era-î dragă lui mărirea și lauda, și era cumplitu, atăta căt și fișorii lui cei mai iubiț decăt toț pentru puțin[ă] pricină îi omorăia; foarte iubiia pre cei cărtular[i] și înțelepți, și le dăruia multe de toate, slugilor celora ce era aproape, îi dăruia foarte cu darur[i] bune: pentru aceia îi iubiia și siliia cu toți pentru dănsul; ales cărtularii cinstia. Acesta, având gând ca acela să iă Ț[a]rigradul, au făcutu o cetate tare aproape de Ț[a]rigrad, unde să chiamă Fonees, adecă ca să fie acolo șăicele cele ce-l trecia la Asia, iar preste puțineale dzile au venit la Ț[a]rigrad

¹ Castriot.

și l-au încunghuratu-l și pre mare și pre uscat, făcând pod de la Gălata până în Ț[a]raigrad, și au dat război tare în 51 dzile; au luat Ț[a]raigradul vltu. 1453, Mai 29, și pre toț boiarii căp[ă] au aflatu vii, au omoritu. Iar fericitul Împăratu Costantin au muritu, dând război aproape de poarta Neorului, unde să chiamă acmu poarta Pahcialii, și așa să stănsă Împărăția grečasci, caria au împărățit 1121 aî. Și, după ce au luat Mehmetu Ț[a]raigradul și au omoritu pre toț mai marii, adus-au dintr' alte ț[ă]r[ă] jidovi, creștini, și i-au lăcuitu în Ț[a]raigrad. Apoi s'au dus la Morea, de l-au luat și pre Despot, pre ceia (*sic*) ce era mai mare pre Morea, carii era fraț Împăratului grecescu și era mai mare pre More[a]: i-au făcut să plăteasci câte 16.000 ug. pre an birul împărătescu. Apoi au luat Lemnos, Metelin, Evripos. Acestia toate le-au lătu. Dusu-s'au la Arbănașu, la Bosna, și au prinsu pre Ștefan Craiul Bosnei viu, și l-au omoritu, supus-au și Ardealul, și Moldova, și Chiafaoa, apoi au mărșu la Răsăritu și au dat război cu Domnul Caraimanilor. Dat-au război în doi rânduri cu Ozun-Hasan, Împăratul Persiei, și l-au biruitu. Luat-au Trapezonul, și au prinsu viu pre David Împăratul Trapezontei, și l-au dus în Ț[a]raigrad, și fără mil l-au omoritu depreună cu toțu fiilor lui. Acesta Împăratu au trimis pre Omer-Pașe pre uscat și au trecut pre la Bosna, și s'au dus în Țara Frenčasci, până aproape de Vineție, și în doi rânduri au bătut oastia frăncască, și au prădat multe părți de loc într'acol[o] și au luat robii mulți. Apoi au făcut prietșug preste totu cu Vinețianii și au alergat asupra Ungurilor și a Sărbilor, și au luat pre Despotul sârbăscu, iar pre urmă au socotit într'acesta chipu și au împărțit oastea în trei părți, și o parte mare au luat cu sine și au mersu asupra Împăratului Siriei, alta au trimis cu Mesih-Pașe asupra Rodosului, și a treia parte au trimis cu Ahmetu-Paș[a] la Polie, nedejduind cum cu acesta lucru voru dobândi toată lumia. Însă trecind la Asie, să margi asupra Sirianilor, la Nicomidie au bolnăvit, și au muritu vltu. 1481, Mai în trei. 53 aî au custat, și au împărățit 33 aî.

Al optule Împăratu: Baghiazit.

Tămplându-să moarte lui Soltan Mehmetü, aü lăsatü doi fiçori, unul Baghiazitü, altul Gemü. Iar Vezirul Mehmetü-Paşă aü trimis a Capadochie de-aü adus pre Gem, să-l faci Împăratü, iar ianiciariü, iubind pre Baghiazitü și neîubindü prea Veazir, după aceia aü socotit în Ț[a]răigrad și pre Vezirul l aü omorîtü, iară pre Gem nu l-aü priimitü Împărat, numai aü vestitü între dânșil Împăratü pre Baghiazitü, nefiindü elü de faț[ă]. Decî, nefiindü el acolo, aü găsitü unü fiçor a lui Baghiazit în Ț[a]rigrad, anume Curcutü, de 13 ai, și așia l-aü pus epitrop în Scaunul tătăne-săü până aü sositü și el de aü venitu la Împărăție. Deç aü dăruitu daruri ianiciarilor; străns-aü oastia Rumelii și aü trimisu-o cu Ahmetu-Pașe asupra fratelui său lui Gem, carele vrea să iă Anatolul, să fie acolo Împăratü. Dat-aü războiu acolo la Nicheas, și fu biruitu Gem, și au scăpat de-au fugit cu puținî, și s'au dus la marginia Mării cătră Asiia. De acolo aü fugitü la Rodos, la Meșterul cel mare, și el l-au trimis la Franța, și de la Franța l-au trimis la Răm, la Papa, și acolo aü custatü cățva ai, și aü muritu la închisoare, căc că Baghiazitü aü trimis banî mulți Papei să-l ție la închisoare pre Gem și să nu-l mai lase să ias[ă] de-acolo. Acesta Baghiazitü înnal treile an al Împărăției lui, s'au dusu și pre mar[e] și pre uscatu de au luatü tărgurile de pre lângî Dunăre și toate căte sântu pre lângî Mare până la apa Niprului, ce să chiamă Voristianis, și toati ț[a]ra Moldovei au luatü, vltu. 1493. Trimis-aü pre Handum-Paşă și au prădat Ț[a]ra Ungureascî, vltu. 1498. Aü începutü a să bate cu Vinețianü, și aü luatü Naupactul, și înnal doile an au trimis pe Schentir-Paşă de au prădatü ț[ă]rile Vinețianilor pre uscatu până la Tevriz, și aü făcutu multă robie și moarte. Și întro 1499 ai ot H[risto]s aü mersu sângur Baghiazitü la Moreas și aü luatü Mothonis cu mare războiu și cu moarte creștineascî, și Vinețianii încă aü luatü de la Turci Aghia Mavra, caria aü datu-o îndărăpt, și aü făcutü pace cu Turcii. Atunce s'au rădicatü la Persie Ismail Sofi; ruda acestuia împărățiaște până astădzî la Persiia. Acesta Baghiazitü aü avutü doi fiçor[i], și mai mulți încă dzicü să fie avutu, iar unul dintr'ânșil, anume

Selim, era foarte om vitează, și l-au trimis tată-său la Trapezonta. Carele, socotind bătrănițele tătâne-său și vădzind cum tată-său va să dia Împărăția fiilor lui celui mai mare, lui Ahmetü, au socotit el să stia Împărat; și așa au rădicat războiul asupra lui Baghiazitü, tătâne-său, și au trecut la Chiefa de la Trapezonta, și s'au luat muiare o fată a Hanului, și Tătar[i] mulți au luat cu sine, și au venit la Udriü, adică să s[ă] inchine tătâne-său; iar tată-său, cunoscând gându-lui, cum au venit să-î ia Împărăția, i-au trimis daruri multe și i-au poruncit să margi să șadzi la Semendrie. Iar el tot venia spre Udriü. De, vădzind Baghiazitü acesta lucru, au purces tare în Ț[a]rigrad, să-șu apuce Scaunul, iar Selim l-au și agunsu cu Tătarii la Üorla. De acolo, vădzând cum Tătarăi vor să-î prade ț[a]ra fără omenie, s'au scos capul din car de unde ședea, căcă era podagros și nu putia să încalece, și așa au început cătră ianiciari[i] a striga cu lacrimi ca să lovasci pre Tătar[i]. Iar ianiciarii, macar că pre Selim încă l iubiia, au lovit pre Tătar[i], și foarte i-au surupat, și Selim iarășu au fugit la Chiefa, la Hanul, la socru-său. Acesta lucru înțelegând Ahmetü, fecorul cel mai mare a lui Baghiazitü, carele cu adevărat nedejduia Împărăția, s'au sculat de la Amasiia cu voia tătâne-său de venia în Ț[a]rigrad să ia Împărăția. Atunce, înțelegând ianiciarii, dac'au sosit la Halchedon, căci ei pre altul nu poftia să le fie Împărat, fără numai pre Selimü, — s'au tulburat și au început a să amesteca și a să gura pre capul lui Baghiazit cum că pre altu Împărat nu vor priimi. Iar Baghiazitü, una pentru frica și alta pentru dragostia Împărăției, au poruncit fiilor lui să margi îndărăpt la Amasiia, căcă nu iaste prilej ca să-î dia Împărăția. Și Ahmetü, vădzând rușinia ce-au pățit, au făcut voe rea și au socotit să Împărățasci și fără voia tătâne-său, și strângând toate oștile Răsăritului și au supus Răsăritul totu, și pre solul carele l-au trimis tată-său, i-au tăiat urechile și nasul. Care lucru vădzând Baghiazitü, neputând pentru bătrănițele să margi asupra lui Ahmetü, ce au socotit să-și trimiti Viziriul cu oștile, iar oștile au răspuns cum «noi sânguri mână să rădicăm asupra Osmanlii, nu vom miarge», numai să trimiti

Împăratul pre Selim, pre fiĉorul său, să margî de preunî, și atunci precum le va porunci, așa vor face. Pentru aciaiaă scris sângur cu mîna lui: Selim să vie cum mai de sîrgu, să s[ă] batî cu frate-său. Și Selim îndatîș aă venitū, cu oaste multî și cu pohfală, și aă cădzut la piĉoarele tătăne-său, lui Baghiazit, să-lū erte de cîte aă greșit cătră însul mainte. Și tată-său l-aă ertat, și aă dzis să margî asupra fratelui său lui Ahmetū. Găndul lui Selim aă fostū acesta, să iă Înpărăția, iar și Baghiazitū aă gănditū să-i trimițî ei acolò să sū supue amăndoî ei acolo, de vream ce pe dînsul nu-l asculta, și el aă socotitū să pue Împăratū pre Soltan Curcutū, pre carel[e] il pusiase întăi episcopū, până aă venitū el. Pentru aceia aă trimis o catargî, și aă adus pre Curcutū de la Fochia, și îngăduiaa numai atăta, să treacî Selim la Anatol, și decî să-l și pue Împăratū. Care lucru înțelegănd Selim, cu darurî mari aă făcut oștianiî și căpitanii cu multî bucurie de l-aă făcutū Împăratū fără de șt[i]ria tătăne-său. Carele vădzănd săla lui Sultan Selim, s'aă spămăntat și au lăsat Înpărăția, și aă eșitū plăngănd și blăstămănd pre fiĉorul său, și așa s'aă dus la Didimopohon¹, și aă murit de voe rea; alții dzicū iarășū, să-l fie omorit fiĉorul lui. Acesta Împăratū aă custat 74 aî, și aă împărățitū 31 aî.

Al noile Împăratū: Selim, ce aă fostū dzicănd Putiarnicul.

După cum arătîm mai sus, împărățind Sultan Selim, îndatî ș'aă adunatū toatî oastea lui, și aă trecut la Răs[ă]ritū, și aă dat războiū cu Ahmetū, frate-sau, și l-aă biruitū, și l-aă omorit, și pre celalaltū frate, pre Curcut, aă trimis acolo la Magnisia del-aă zugrumat, și toț fiĉorii fraților săî, și acela ce aă muritū mainte, pre toț i-aă omorit, căt n'aă lăsat nice unul. Apoi s'aă întorsu în T[ră]igrad, și, avănd gănd să sū batî cu Împăratul Persilor și cu Împăratul Misirului, s'aă împăcatū cu Vinețieniî și cu Craiul Ungurescū, apoi aă pornitū asupra Persilor, și așa aă biruitū, căt s'aă dus până la Tevriz, ce să chiamî Ecvatana, și aă luatū cetatia, și aă golit Înpărăția de totū, de-aă luatū toatî

¹ Didimotihon, — Demotica.

avușia, și de acolo au venit la Trapezonta. După aciaștia, vltū. 1516, mșta Ghennuarie, au luat Misirul, și mainte de luarea Misiriului au făcut strașnice războaie la Halepū și la Șaam¹, și la războiū au omorīt pre Soltanul Misiriului, apoi Misirlii au pus pre altū Sultan, și pre acela încă l-au biruit, și l-au prinsu viū, și l-au spāndzuratū, purtādu-l întâiū pre uliș. Aciastia toate vitejiū făcuri pre Selim strașnicū în toatī lumea, căc într'atāta puținī vreame au dobānditū atātia Înpārāșī și orașe și cetāș: Șamul, Halepul, Gaza, Antiohiia, Ier[u]s[a]limul, Misirul, cu toate depre Înpregur, pānī la Maria Roșie, și, întorcādu-sī în Ț[a]rāigrad biruitor, au bolnāvitū, scoțānd o dureare la mușche, și au făcut o ranī nevindecatī. Cu carea au și murit. Înpārāșit-au 8 ai, și au custatū 45 de ai, și au custatū tot cu vitejie. Murit-au pre cale, mārghāndū la Udriiū, la Cīurlo, unde au datū războiū cu tatī-sāu, pentru ca să s] facā izbānda. Acesta au fostu foarte om de oaste și iute la faptele lui: războaiele lui bătia ca și a lui Alexandru Machidon; nemică nu băga în samā pre nime; mānca puțin, și bucate de un fial; n'au fostu datū de femeī. Pentru aceia au fostu întru tot vitiaz, și lucrurile lui au fostū groznice, și faptel[e] vitejești. 1573 [cifre]; 1573 anno dominis (*sic*).

Al dziacile Înpāratū: Suliiman.

Dupā moartia lui Selim stātu Înpāratū Soltan Suliiman, fișorul lui, vltū. 1520. Și, vādzāndu-l toș oamenii cum iaste tānār și smearin, să bucura, gāndind că după leul cel sireapu au Împārāșitū mielușel blānd, — adecā pentru tatā-sāu Selim. Pentru aceia mulți au începutū a-l vicleni, și întâi Pașia de Meser au socotit să fie el sāngur Înpāratū acolō, avānd și pre Cerchiaji agiutor și pre Arapi, iar Seleiman-Paș[a] au trimis pre Fiarhatū-Pașe, și pre acel viclianū l-au omorāt, și oastia lui au povedit (*sic*). Acesta Suleiman sāngurū s'au dus și au lūatu Belgradul, carele nice unul din strămoșii lui n'au putut să-l iā. Craiū au fostu atunce în Țara Ungureascī Lundovic, tānār încă și nepriceput. Altī nemicī nu avea,

¹ Siria.

numai faalî și laudî mare. Preste un an aŭ purces sângur cu armatî mare asupra Rodosului, și aŭ bătutu-o 5 lunî, și au luatu-o făr nădejde. Căc că veaste ca aciaia era, cum nime nu va putia să iă Rodosul, nu numai căc era tare cetatia, ce și încă pentru căc toț Craiî frănceștî și sângur Papa aŭ fostu fagăduindŭ cu mare gŭrămănt să-î aģute. Ce atunce nemici nu putur[ă] fač[e], ce o lui Suliman. Și aŭ deșchis doi uși creștineștî închise: una pre mare, Rodosul, alta pre uscatŭ, Belgradul, căc aceste doi cetăț era zidiurile și cheile creștinilor. Vltŭ. 1525, iarășŭ sângur Suliiman s'aŭ dus la Belgrad, și de acolò aŭ purces de s'aŭ dus cătră Budun¹. Craiul ungurescŭ Londovic aŭ eșitŭ înŭ tămplarea lui la Mohač, vltŭ. 1526, Av[gust] 29, și atuncia fu războiŭ tare, și Unŭguriŭ fură dobândițŭ foarte răŭ, și Craiul, fugindu, cădzu într'un iazăr, și să înneacă. Atunce Suliiman lui Budumul și toate cetățile čal[e] mar[ŭ] și minunate de pe înpreģur. Atunce păn în săvărșitŭ aŭ supus Ardealul, Ț[a]ra Munteneascŭ, Ț[a]ra Moldoveŭ. Așia aŭ alergatŭ, luindŭ ț[e]rile, păn la Viena, adecă Beciul; iar Beciul nu-l putu lua, măcar că și bātu trei lunî. În a opta oaste ce aŭ fostu mersu în Ț[a]ra Ungureascŭ, de boal[ă] muri, bătând orașul Pečoul ce să chiamî 5 Besiaricŭ. Iar Mehmetŭ-Pașe ascunsŭ moartia lui patrudzăc de dzile, cătŭ nime n'aŭ știutŭ, pănă când au trimis la Amasiia, de aŭ adus pre fičorul lui, pre Selim, la Belgrad, și atunce l-au arătat la oaste. 48 de aŭ au înpărățitŭ Suliiman; și avu minte foarte bunŭ: nu era srebroliubnic (adecă iubitor de argintu), ce era foarte înțeleptŭ. Acesta aŭ aședzat Înparăția turceascŭ și aŭ scris pravilă în ce chipu să va purta Înparăția lor.

Al unsprădziač[elea] Înparat: Selim, cel bețiv.

Sosind Selim la Belgrad, stătu Înparat, arătându-să moartia tătăne-săŭ, vltu. 1568, Sep[temvrie] 3 dzil[e]; și făcu pace cu Ț[a]ra Ungureascŭ 8 aŭ, și cu Vinețianŭ așijderile. Ce aŭ cerșutu să-î dia ostrovul Chipros; care lucru nevrând să faci Vinețianŭ, aŭ trimis la Chipros pre uscat și pre mare

¹ Buda

oaste multî, și aŭ luatŭ Necosia cetatia cè minunată a Chiprosului. Vltŭ. 1571, s'aŭ înpreunat Papa, Spania, Vinețianii, și aŭ făcut armată mare, adecă să-i răsăpascî pre Turci de tot, și armata aceia aŭ venitŭ de s'aŭ bătutŭ cu armata turceascî la Morea, la ostrovel[e] cial[e] miç, Octovrii 6, și foarte rău furî biruiți Turci, și toată până întru una peri armata turceascî, fiind 250 de vase, și mai mulți de 20.000 Turci perirî, și patru miî cădzurî la robie. Iar Selim nemicî n'aŭ băgatŭ în samî ačasta, ce iar[ă]șŭ aŭ mersu de-aŭ luatŭ Famagosta, o cetate la Chipros, și aŭ gătătŭ iar[ă]șŭ 160 de catarge și patru magoane și 200 de vas[e] miç. Carele vădzând Vinețianii, s'au spăriat și i-aŭ dat 300.000 de ug. de aur, și aŭ făcut prieteșug, pierdzând și domni¹ Chiprosului. Vltŭ. 1573, pre urma ačasta aŭ pornitŭ asupra Spanii, și aŭ luatŭ Tunuzul și Aligherul, cheile amândoi Afrăncă², din mănul[e] lui Spanie. Vria el să margî și la Corfos, iar fu cuprinsu de moarte, de pripi, și aŭ murit, înpărășind 7 ai. Acesta era unŭ om mănăcșos și bețiv. Pentru acesta lucru au dobânditŭ numele cel bun, cum iaste bețiv. Era și foarte gras. Pentru aceia i-aŭ venitŭ și moartia așia de pripă.

Al 12 Înparat: Murat.

Murat, cel mai mare fiçor, fu următor Înparășiei lui Selim, și aŭ mai adaos lăngă cial[e] 12.000 ianiciari încă patru miî. Și 12 ai avu războiŭ cu Persii, și aŭ luatŭ Tevrizul și alte cetăș multe a Persilor. El aŭ supus pre Hanul Crămulŭ supt mănă lui, de iaste suptŭ ascultarea lui. Așijderile aŭ supus pre Giurgei, pre Mengrel[i]: luat-aŭ Marea Caspiee păn la Astrahan. Și, după ce bătŭ Persii, aŭ purcesŭ asupra T[ă]răi Ungurești, și aŭ luat Ghiavarinul, și la Bosna Sisanul³. Aŭ datŭ agiutor Înparatului de la Iuzbechiŭ⁴, și aŭ luat de la Persi Corosanul, ț[a]ra cea mare, și aŭ trimis pre Țigala la Calavrie și aŭ pustiitu-o. Acesta aŭ adaos birul Ardealului, și Muntianilor, și Muldovianilor, și cu Leașii încă nu

¹ Domniia.

² Sisecul.

³ Uzbek.

⁴ Africeŭ.

vră să facă paç[e], până când i-au trimis bani mulți dar lui. Făcut-au și armată mare, să să bată cu armata Frâncilor. 150 catarge au avut, și 18 magone și 300 de galioane și caramusali. În zilele Împărăției lui au strânsu avuție multă, pentru că el au început a vinde slujbele pre bani. Era foarte om pizmătar și întru totu dat spre femeî, căc avea și fiçor[1] mulți: la moartia lui s'au aflatu 32 de scârcimbe de cuconî, leagăne, tot cu cuconî micî. În zilele acestuia au vicleanitu și Mihaî-Vodă Domnul muntenescu. Împărătit-au 20 ai, și au custatū 47 ai, și au murit vltū. 1595, Ghen[arie] 16. În zilele lui au stătut mare çumă în Ț[a]răigrad, și foc, de-au arsu vr'o mie de case. Om albu au fost, și gras au fostu, și foarte cu osărdie mare spre credința; iubii a să podobi cu pietri scumpe: pentru aciale ș'au făcut surguciu cu pietri scumpe și ș'au pus în cap.

Al 13 Împăratu: Mehmetu.

După moartia lui Murat stătu Împăratu Mehmetu, fiçorul lui, și au adus înaintia lui 17 fraș al lui, de vârstă câte de 12, 13 ai. și li s'au arătat lin; apoi i-au trimis să-i obrezuiască, după credința lor, și, puindū în toate cămările câte un brău, îi obrezuiia și-i și zugruma, pân i-au zugrumatū pre toș. Acesta au avut multe războaie în Ț[a]ra Ungurească cu Imberadorulū, și au luatū pre Egreș, Filecul și Lipa, iar Unguriū au luatū de la dânsul Ianecul, și atăta l-au biruitu de rău, căt i-au luat corturil[e] și pușcile. Iar Unguriū, lacomî, stricându-și tabăra și năvălind la jac, s'au întorsu îndă. răptū Turciū, și nu numai corturile și pușcile ș'au luatū înnapoi, ce încă mulți vârsare de sânge fu întru creștin[1], și iarăși fu biruința la Turci. În zilele acestui Împăratu au fostu Mihaî-Vodă cel vestitū, D[o]mnul muntenescu, și au venit de-au luat Giurgevul, și au așunsu până la Nicopolis, și au biruitū pre Turci de tot, și atăta au supus putiarea lui Mehmetu, cătū toș dzicia că iaste concenii Turcilor. Căc acesta Mehmetu era atăta datū la femeî și la disfătarea lumii, căt altă grije nu purta: numai socotiiia în ce chip va plini poșta lui cea rrea. Deç nepriiatiniū lui toș de toate

părțile au găsită prilej bun, de l-au fostu biruindă : așia și Mihaș-Vodă în Ț[a]ra Muntenească și la Ardial, căt și Ungurii la Străgonia. Iar Turcii, socotind cum nu iaste destoinic de împărăție, au vrut să-l omoar[e] și să faci Împărat pre fișorul lui cel mai mar[e], pre Mehmet. Iar, înțelegând Mehmetă acesta lucru, acesta atăta s'au mâniaț, căt l-au omorât îndată, iar, preste puținea vreme, atăta s'au căit, căt de voia rrea au murit, vltă. 1603. Și au împărățit 8 ai, și au custat 39 ai. Acesta Împărat au fostă foarte gras și albă, mierău (*sic*), și pre chip să arăta cum iaste de protiva lui Sardanapal, Împăratului celui curvară al Persilor.

Al 14-le Împărată : Ahmetă.

Murind Mehmet, au lăsată Împărăția lui foarte turburată, și pre uscată și pre mare : pre mare Căzaciă au făcută multe viteji și jacuri, la Asia cea Mică toț Pașii au viclenit, și nu numai [nu] era supuș, ce încă o și bătia Împărăția ; în Ț[a]ra Ungurească era războaie multe ; și Nemții și Ungurii încă au făcut războaie multe asupra Turcilor, nebagându-l în samă toț pre Mehmet, și socotindu-l în chip de femie și blăstămat. Iar, după moartia lui, vădzând cum au urmată Împărăția, fișorul lui Ahmetă fiindu de 15 ai, au socotitu toț, cum să va răsăpi Împărăția Turcăscă. Iar nu să săvârșescu lucrurile după cugetul omenescu, ce după cum sântu tocmită de Dumnezeu. Pentru acel, și la acesta Mahmetă (*sic*) tot înprotivă fu de cum gândia firea omeniască. Pentru că toț biruitorii Turcilor, și sângur Împăratul Persilor, carele au gonită de-atătea ori pre Turci de la Ecvatana, atunce cu toții fără de niș-o nevoie au alergatu solii lor în Ț[a]răigrad, de au făcut paș[e] întriadănsu cu Ahmet. Și întâiă Împăratul Persiei au trimis sol mare la Ahmet, și cerca să aibă prieteșug mare cu ruda Osmanliilor, iar Ahmet au ținută închis 7 luni pre sol în Ț[a]răigrad, și apoi fără nice-o ispravă l-au trimis, nevrând să facă prieteșug cu Persii. Numai ce au trimis oaste multă asupra Persilor, iar Persii tot cerca pace, iar Ahmetă tot n'au priimită pacia, până cînd au trimis de s'au făgăduit Persii căte 100 de cămile încărcate de mătasă, pre an, și atunce au făcut pace. Așij-

derile și Ungurii și Nemții au trimis de au cerșut paș[e] de cătră însul, iar el n'a vrut, ce au trimis pre Ali-Paș[a], și au luat Ūstrogonul, și apoi au dat Ūngurii 200.000 ug. aur, și au făcut prieteșug cu Ahmetŭ, pân în 20 de aî. După aciaia au mersu soliî Leșilor de au făcut prieteșug cu dânsu. Așijderile și Mengrelii și Giurgiî în dzilele lui au priimitŭ ca să dia bir toț, și s'au împăcat cu dânsul. Apoi au trimis pre Murat-Pașia cel bătrânŭ, și au supus pre toț Pașii cei vicleanî. Și făr nediajde fu o pace mare între Înpărăția Turciascî în dzilele acestui Înpărat. Și era Ahmetŭ un Înpărat foarte lin cătră oamenii săi. Făcut-au și în Ț[a]răigrad mecetul cel lăudatŭ, pre numel[e] lui, și au murit cu noroc, custând 30 de aî, și împărățind 15 aî.

Al 15 Înpăratŭ: Mustafa.

Murind Ahmetŭ, mulți fiçori a lui rămasără-î, și toț era tiner[i]: celŭ mai mare era Osman, și era de 12 aî. Pentru aciaia au scos din închisoare Vezirii pre Mustafa, fratele lui Ahmetŭ, și l-au pus în Scaun, iar ei, vădzând că iaste de tot nebun, preste 3 lunî l-au scosŭ din Scaun, și l-au pus iarăș în temniți unde fusias[e].

Al 16 Înpăratŭ: Osman.

Acesta Osman era fiçor d'intăiŭ născut lui Ahmetu, și fu Înpărat tinerel, de 13 aî, și îndatășŭ începu a cerca să faci vitejiî, pentru să dobândeascî nume mare. Și îndatăș, înal doile an a Înpărății lui, purçasă în ț[a]ra Moldovei, ca să s[ă] batî cu Leașii, vltu. 1620; iar nimici nu putu face, ce încă au pierdutŭ multî oastia, și 5 Pași. Și apoi făcu pace și să întoarsî în Ț[a]răigrad fără niç-o ispravî. Atunce, dobândind la inema lui mare scrăbî pre čata ianiciarilor, și vru să-î stângî de tot. Deč într'alt chipŭ nu putu face, ce socoti așia cum să faci în vr'un chipŭ cumva, să margî să să închine la groapa pror[o]cului lor, lui Mahmetŭ, și, trecând la Asia cu avuție împărăteascî, să faci altî oaste noai, și aciaia oaste pre ianiciari să-î omoar[e]. Care lucru înțelegând ianiciariî, în multe chipuri îi să ruga lui să ias[ă] dintru

acesta gând; iar el nu vru. Pentru aciaia îl închisă[ră] la 7 Turnuri, și l-au omorît, vltü. 1622, Mai 9, și iarășü aü pus pre Mustafă cel nebun. Ce, iarăș socotind cum iaste de tot nebun și vor pîiarde Înpărăția, trecând 15 luni, și iar îl scoasări și-l pusări Înpărat, și, vădzănd nebuniia lui, iară îl pusără în închisoare, unde aü fostü mainte.

Al 17 Înpăratü: Murat.

După eșiria lui Mustafă, aü pus pre Înpăratul Murat, pre fiçorul lui Soltan Ahmet și frate acestüi ucisul Soltan Osman, vltü. 1623, Sep[temvrie] 1; de 16 ai fu când stătu la Înpărătie. Pentru aciaia mulți, socotind tinereătele lui, nu vria să fie supuş, și mai vrătos la Asia spahii, cari aü făcut multe amestecături în T[a]răigrad, și vria să-ș facă voile lorü: și el toate le-aü sufiaritü până într'o samî de vreme. Și când fu de 42 ai, și să cunoscü lăcomia lor, și așia aü început a-î omorî, atăta cât în puținî vreme îi omorî pre toș, și foarte stătu sălbatec, și războinic, și răvnitor cătră ucidere, cât nice o dzi nu putia fi ca să nu omoară om cu mănule lui, și atăta frici deade tuturor, cât nice o asupreală nu cutedza nime să mai faci în toată Înpărăția Turciascî. Acesta s'aü dus cu oaste multî asupra Persilor, și aü luatü Vanul și Revanul, carele săntü la Armenimia cia Mare, și să întoarsă biruitor în T[a]răigrad; peste trei luni iarășî să dusă cu oaste mai multă la Bagdatü, și-l lui. Acolö omorî 20.000 de Persi, cari aü fostü închișü în cetate. Deö mare frici aü datu Persilor și altor Înpărății. Deö Persii aü trimis sol și daruri, și așia făcurî prieteșug în 20 ai. Acesta era om vitiaz și cu mulți îngăduinți, și să învăți de la Persi a bia vinü multü și rachiü. Pentru care lucru bând vin multü și rachiü, într'o vreme ce era omor în T[a]răigrad, și muri, vltü. 1640, Ghen[arie] 31. Înpărățit-aü 17 ai, și au custatu 33 ai.

Al 18 Înpăratü: Ibraeahim.

Acesta Înpăratü îndatășî după moartea fratelui său, lui Murat, stătu în Scaunul Înpărății frăține-săü, căci că pre frații săi pre ceialalți pre toș i-aü omorätü Murat, iar pre Ibraea-

himă l-au fostu ascuns înă-sa, dzicând cum au murit, și ia l-au fostu ascunsu într'o cas[ă] suptu pământu adăncu, cât nime nu-l știia. După ce-l pusără Împărat, el să deade la disfătăciunele lumii, și atăta fu dat muerilor, cât pre toț căți au fostu mainte de dănsul îi întrecu, căcă că din firea lui era nebun, și, dacă lui și Împărăție, stătu și mai nebun. Vezir era atunce Cară-Mustafa, carel[e] acoperiia nebuniile lui, iar, murind și Viziriul, îndatăș să descoperir[ă] toate nebuniile lui. Carele nesuferind oștile, l-au închis, și apoi l-au și omorât. Împărățit-au 8 ai. Acesta au începutu războiū asupra Vinețianilor, și au luat la Crit Haniia și Retemnos, și pre Marea Niagră au luat Azapul de la Căzăc.

Al 19 Împăratū : Mahmetū.

Acesta fiind întâiū născut fiōor lui Ibraeahimū, l-au împărățit după eșirea tătăne-său, vltū. 1648, Iul[ie] 28 dni, și au stătut Împărat de 7 ai și 7 luni și 7 zile, și până astăzū tot împărățiaște.

[Stema Cantacuzinilor.]

Пис аз много грѣшнын и рок Богын Яндроник днак от стааа монастыр Кашин, да се знает, егда писах биа блѣт ѿрпа, аз. кв.

**Primejdiiia cea rrea și cădearia oștei Ț[ă]răi
Ardealului într'acesta chip s'au tāmplatū.**

Înpăcându-ne cu Leașii și despărțindu-ne de dănșii, noaptia târdziū, aḡuns-am la locul obuzuluī, de unde iarăș târdziū am purces, pentru zăbava comisariuluī leșescu Sapiha, carele prin nește trecători reale de-a dreptul se ducea innaintea Hanuluī tătărăscu, săvai că noi atuncia n'am știut, ce alți oameni, de oameniī leașești mari, dintru direaptī inima lor, îndemnându-să, altă sfātuindu-ne, dusără-ne pre alți cale, și, măcar că între oștile noastre era zarvī mare, pre care niū a-ī

sfătui nu-î putiamă, pentru frica Tătarălor, încunșurarea noastră tremoarte (*sic*) în drept spre calea ț[ă]răi Moldovei era. Ce, ca o oaste trudită și flămândzând de pedeapsa ernei cei lungi, stricaș și fără de odihna, din primăvar[ă], nu numai dzioa, ce și noaptea, de înblarea la străj, și la pază, și după hrană, așijdere și pentru multe greutate a oștei și trecători rreale, care, neavând vreame, nu poș să le spuii toate, că mai vrătos la gătare era fără voce, — după aceeaia până în sar[ă] și pre întuniarecū sosim la un târgășor care avea și cetățue. Ce și acia, înci fiindu rrea trecătoare și tinoas[ă], mai mult parte de oaste până în dzio nu putu treace. Într'ăcști sarî, târdziū, în 26 de dzil[e] ale lui Iul[ie], ne scrisări Leășii că ar hi așunsu cincî sute de Tătar[î] și sângur Hanul încă-î la Cameniți; pentru aciaia să avemă a ne purta de grije. După aciaia țiindū sfat între noi, păru-ni-s[ă] ca să mântuimă pre fața Craiului, cu cățva lăngă sine, ca, de va fi cădeare oștei, iar Măria Sa să n'aibî vre-o oprealiste la casa sa, de vreame ce va miarge la Scaunul său, și ca să nu pieiu cu Craiū cu tot, poruncit-au Măria Sa să mărgu și cū cu Măria Sa. Ce, luind pilda fericitei pomenirei moșilor miș, ca să fiū biruit de dragostea Casei miale și a Domnului mieū, săvaî că într'o cale cu grije ca aceaia de Măria Sa bucuros nu mă ve (*sic*) rumpe, căce am vădzut că era cu greu și Mării Sal[e] ačasta, ce am cerșitū ertăciune și nu mult mainte de purceaderea Mării Sale așia arătaiū adevărul lucrului acestuia:

«M[i]l[o]stive D[oa]mne, cu adevăr cu greu mă rumpu de Măria Ta, alegându calia ačasta, ce așia să-m dia D[u]mn[e], dzăū bine mie, că nu mă rumpū, și de credința mia nu mă despărțăscu, ce de cunoștința inemii miale cē nidireapte sântu biruitū. Nice într'un chip ačasta nu poș face, cum și Măria Ta și noi toș să miargem, căce nu ne-amū chieama păstorî direpți, lăsând noi la perire fără capū creștinătatea și direpți frații Casei noastre, că, într'alt chip, iacă ce să începū. Iatî oștil[e] carele aū trecut t(r)ina, pricepându meargerea Mării Tale, ei aū încălecatu și tot după tine să vor trage, și, trebuind a sârgui la strămtoar[e], de atătia miș nu veî putea străbate, dușmanii dându-ț în urmă, că sântū după

tine: cu toș împreună[ă] veți peri. Oastia ce-i rămasă dincolo de tină, pedestrii și ceia ce sânt la carăle cial[e] ce-s de treaba războiului, înțelegând de ducerea noastră, mestecare face-vor și spaimă, și cu rușine mare vor fugi, despărți-să-vor, fugi-vor, peri vor, nu numai de dușmani, ce de toate neamurile[e]. Și într'acesta chip această perire cu rușine neau-dzită și cu pomenire rea fi-ne-va. Pentru aceea du-te Măria Ta, că aceasta așa-i cauti să fie, iar eu, până unde voi putea, după agiutorul lui D[u]mn[e]dzău, voi îndirepta și voi păzi aciaste gloate; ce va fi rânduit de D[u]mn[e]dzău, bucoros sântu a răbda toate greutățile[e] împreună cu dănișii, și moarte mai bine decât eu să scap, și dulce neamul meu să fie. Că astăzi mai dulce mi-i moartea cu dănișii împreună decât să scap cu rușine întru audzul celor de departe, că și de la nedestoinicie deregătorii mia această să pohtească.»

Nu avu ce face Craiu, ce-i căută a îngădui sfatului meu, ca să margi, și pre mine să mă lase. Și, luându-mi dzioa bună, ostil[e] aședzai. Deci ei, ticăloși, vădând că eu rămăi cu dănișii, iar eu cu bună nedeajde rămasă[ă], și din capete mari mulți. Întru cari rămasă cinstitul și bun vitează Cornij Freanți, Beldi Pal și Hasar¹ Peter și Domocuș Tămașu, și alții mai mulți. De într'acesta chip Măria Sa mearse spre Liov, iar noi vream să ținem calea către Strel. Abia fură 2 sau trei ăsur[i], încă nice oștile nu trecus[e] toate,—Tătarașii așunsări și loviri oastea den dăptu. Pre cari vrând să-și sprejinescu, întorșu înapoi pre câte șireaguri putui din oastea lefeciiilor de câmpu, încă și dintr'acestea pre puțin[i]. Acolea peri și căpitanul lor, viteazul Ghelleni Ghearghe. Vrea să întorcu și pre Sapiha, cău că avea câțva dragon[i] călăr[i], ca să ne așutorească, ce, necum să ne așutorească, dându-și cuvânt unui altora, să deaderă de o parte și nu vrur[ă] să așutorească, că dragonii pre lesne vea putea sprejini trecătoarea; ce mulți dintru dăniși cu Tătarașii împreună stătură înprotiva noastră, și din cetate încă așiderea ne bătea. Unde ucisări și pre Ghelleni Gheargheali. Îndă după ce

¹ Huszár.

eram făcutu cu dănsii pace, atuncea încă totdeauna ne do-deiia, carăle Craiului și ale noastre le jăcuiia și pre căpe-tenii și pre alții unde putea tăe-î. Deč într'acesta chipu fu pacia lor cia creștînescî. Nu pociu pări pre capete, căc că nu știu, cu voia lor au fostu, au cum. Gloatele fiindu supăraț, una, de primejdie ce vedea pre dănsi, alți, de ză-bavi prin cale cu precători (*sic*), după Sapiha încă ne căuta a îngădui. Dacă bătum pre Tătaru la trecătoare și ne în-turnăm înapoi, ei ne-au fostu lăsatu și haiducii și Săcuii; și oastia cea de câmpu mai mult era înnainte. Denapoi încă departe o am aġunsu. Sosind după aceia la o cetițue ce să chiamă Strimbuna¹, deč și acoloa fiindu-ne a treace pre cale strămtă și prin orașu, ce și aiciia dușmanii noștri cei înpăcaț deaderi din cetate afarî, și cămările Craiului și a noastre le jăcui[ă], iar după aciaea, dăndu-mi-sî prilej, sfătuit-am cu starostia aceluî târgu, și așia eram tocmitu ca să las 10 pușci și o pioi afarî de târgu, unde vom pune ta-bîra. Caru pușci după aceia să le duc în cetate, ca să le ție până când va fi vreme de-a le ducerea. Pre care lucru era să și adevăritu (*sic*). Decî și noi încă le lăsăm acolîa, că nu mai putum nice mai duce.

Vrum sara pre lunî să purciadem, iar Sapiha, sosind la cetate, sfătuit-au fățarnicu și au trimis pre frate-său la mine, dzicănd că au aġunsu vre-o 10 Tătar[i], ce să trimițu să î prindzu, că ceialaltî nu-s aproape, ce-s de vr'o 4 mile de departe, și aceștea încă-s puținî, iar de Ghanul nu să aude nemicî prea acialea locuri. Apoi au dzis să-l îngăduescu să margî cu noi, iar pre de altî parte el s'au înbătatî în cetate noaptea, la miadzînoapte au , eșit în câmpu și s'au culcatu. Deč trimițând pentru dănsu oa-meniî miei, ei le-au luatî caii și i-au lăsatî pedestri, de-au venit la noi. Deč noi, zbuciumăndu multu fără de povați, mainte de ziori eramî purcesu și eram măsă foarte tare până la dzioi. Cînd fu deamîneța la 6 ăsurî, aġunsări Tă-tarai, și loviri[ă] aripa denapoi; la cariî iarî îm[i] căuta să mă întorcu și să-î bat înapoi. Pre cariî foarte cu vitejie fru-

¹ Trembowla.

moas[ă] îi înfrânsăm și-i bătăm ; gumătate de mili de pământ îi gonim înapoi și cât era pre înpreșur. Iar pentru care lucru, șireagurile tot sosiia, de ce de ce mai multe și mai dease, sosi și Subancazi cu oastia Buğacului, după dânsul Muradin¹ Sultan, după aciaia înci vădzum unde vin[e] și Sapiha al nostru, cu un sol tătarăscu împreună, poftind să fim stătători pre pace și cu dâșii, și să n[e] ținem de cuvinte ce am grăit cu Leașii,— că ei încă sântu gata pre pač[e].

Era înaintea-ne iarș o trecătoar[e] rrea cu tinî, pre un iazăr lungu, întru careiera și un pod ; dincolo era și un coșteu ; cară [e] și podvijiia era început[ă] a treac[e], ce domnul coșteiului, Leahul, cu laude fără de omenie începu a ne priimi. Decî pre-acolea nu putum să treacem ; în doi părți a fi nu ne era cu nedeajde ; treacerea cu nevoe, dușmanii ne așungia, credinți nu le puteam da ; de nevoe stătum la tractî² ; ne aședzîm ghăleșteul și podul luomu-l denapoia noastră ; gloatele așa le rânduiau ca să ne fie locul de sprejineali și apa să ne folosască ; patru sacilus[e] micu, pușucă³ în patru cornuri, puțin pedestrașu, străleț, de Săcuî călăreț, în loc de șanțu pre margine, precum puturi așunge ; iar oastea cea călare, din lăuntru acestora, pentru voia podului și a apei ; căută-mi prea loc multe a cuprinde ; de care lucru de multe ori mi-aș părut și rău. Într'ăcâști, la 8 ȕasuri, sosi Tătărime mulți, și deaderî în noi năvali preste samî de mare, de trei părți, până în sari. Căroră cu îndrăznire vitejascî și lăudatî le răspunsări, și, nefindă deprinși cu războiă tătărăscu, fostu-mi-aș cu nevoe a-i păzi să nu să rășchire, ca să nu-i spargî păgîniî. Supăratu-mi-s'aș mai multă de chiote și de hălăitur[i] decât de alți trudi : de nu să vecumva rări îndati, îi vem bate. Era rânduite tot deosăbișteaguri : uniî de hărășitū, alțiî de sprijenit, iar alțiî de aleșu. Într'ăcâștă dzi rani-sî și pre Iarfi Miclăuș, Căpitanul de câmpu, și muri. Mazfeld Polcovnicul de drăganî și de Neamți, și alțiî mulți perirî. Era din locul nostru un șanțu bătrînu lăngî

¹ Nuredin.

² Tractat.

³ Poate pentru *pușu*, am pus.

gheleșteu. Însărindu vreamia, într'acela muțaiu tabăra; ce înci nu cuprinsări până la iaz și la pod. Deč dușmanii îl dobândiri acesta locu foarte cu războiu mare, că, pricepându Tătarăi loqu acela, fără samî năvăliia. Deč, dačă îl dobândiri cu multă (ne)nevoie, toati noaptea au fostu pre noi, spre noi; a doa dzi iarışu au începuțu la tracti. Decî apoi, având cîteva locuri dușmanii, totdeauna să înmulția; noi cu oamenii și cu caii noștri eram într'o foamete preste samî și în lipsi mare. Iari a treia dzi sosi și Hanul. Deč noi trimisim solul nostru șa dănsul; cu răspunsu bun, să întoarse de toate. Cu mine înoi să adunî Chehaia Viziriului și alți mărzao. După aciaia și Subancazi-Aga. Și fu poft[ă] lor de oțăva sumi de bani, și prespre aceia să legim gurașmăntu într'acesta chipu cum, înproțiva pizmașilor cari au ei, — mai vrătos înproțiva Căzacilor, — să dăm oaste. Dacă ne tocmim cu ačasta, poftiri ca și eu săngur să mărgu să mă adun cu Hanul, ca să audzi din rostul mieu cuvintele aciaștia. Așia strănsămă bani de la oaste, 20.000 de taleri Hanului, Viziriului și Sultanului 1000 ug., fără de aceia și altor căpeteni și celora ce sânt pre lângă Hanul, o sumi de bani; cari și trimisem.

Pre suptu vriamea ačasta să fi audzit ohiote și să fi vădzut trăsnete, care lucru înhioreadzî inimil[e] slabilor: sunete, hălăitură preste samî, săgeț ca ploaia ce vărșă și ca grăunțele ce vânturi, așia venia. Deč și dzua și noaptea tot așia, și în ciaia dzi de mainte tot șireaguri de nou năvălindu-ne, și mainte de tracti și după tracti, tot năpădiia până la șanțu, cu țipete și cu sunete mare.

A patra dzi deamineața, în 31 de dzile a lui Iul[iu], veni Muradin-Soltan, și mă chemari pre gurașmăntu, de nu voiă să mărgu precum m'am adevăritu și Hanului. Decî, ducându-mi depreună cu dănsul, Sultanul să despărți de mine, și mearși înaintea la Hanul. Iar pre mine, și ceia ce era cu mine, ne dusă la fratele Sultanului, la cortul lor, să fim acoloa până ne va scoate prilej a ne aduna cu Hanul, și acoloa ne adușari de mănca și de băut. Într'aceiașu dată începuri a striga: halla, halla, la șanțu. Iar noi ne păru că hălăescu precum le era obiceiul, ca și acialialte dzile când da năvali la șanțu; cu care ohiote și noi și vitejimia eram deprinși. Într'aciaiașu

dati audzim și înpușcături dease, dintru care lucru pricepum vicleșugul lor, și dădemu strânsoar[e] Soltanului celui tânăr, aducându-ne aminte de gurământul lor. Deč cu dănșii împreună apucim pre cai și sărguiam a miarge la cortul Hanului, iar oarda toată năvăliri cu mare grabi și toț cu odati'....

¹ Pe foile albe, adause la legătura din veacul al XVIII-lea:

«...[ie]reŭ Simeon eŭ ...[vid]ic și cu gurați auzind porunca. Scriptos audivimus; Ioseph iudex. 1788-1648.

Eŭ Vornicu Mihaŭ ... paroicu ... preut Vasil[e].

[Pe fața de la început:]

... Vornicu ... porunca înprotivă.

... nic Nistor ot Crăni ... jurați și tot sat ... și am înțeles.

... ță Vornic ot Țibe ... satul am ... am înțeles.»

TABLA NUMELOR ȘI LUCRURILOR

A.

<p>Adachioi, 163 n. 2.
 Adam Banul, 9.
 Adrianopol, 27, 138, 143, 148, 153, 155, 168-9, 171, 173 n. 2, 176, 179.
 Afenduli (capuchehaie a lui Brîncoveanu), 41.
 Aga Oprea, 14-5.
 Aga Vasilachi, 15.
 Agapia (mănăstire), 29.
 Alba-Iulia, 20, 28.
 Alba-Regală, 139.
 Aldea (Medelnicerul), 155.
 Alexandri (Postelnic), 6 n. 4.
 Alexandru Coconul (Domn în amîndouă principatele), 7.
 Alexandru Iliș (Domn în amîndouă principatele), 8, 11-5. (fiul său Radu), 11-2, 14-5.</p> | <p>All-Pașa (comandant în Ungaria la 1663), 134.
 Amira (Alexandru, cronicar), 41 și urm.
 Anatolia (Pașă de), 144.
 Anglia, 143.
 Antonie din Popești (Domn muntean), 21.
 Apaffy (Mihaș, principe ardelean) 20 n., 130 și urm., 151, 167 n. 5, 170 și n. 7. (soția lui), 129 și urm.
 Ardeal, 144, 155, 189. (ostaș din), 9.
 Argeș (mănăstire), 20.
 Armaș, 9. (Sava), 27.
 Aron (Domn al Moldovei), 29.
 Asia, 171, 175, 179.
 Aslan (Vornicul), 4, 5, 9.
 Azov (cetate), 153-4, 169, 175.</p> |
|--|--|

B.

<p>Babadag, 153, 155, 159, 161, 168 și n. 1.
 Bălăceanu (Badea), 157.</p> | <p>Băleanu (Gherghie), 20, 24. (Ivasco), 14, 21, 24.
 Balș (Ionașco), 152, 155.</p> |
|---|---|

NB. În această tablă nu se cuprind numele din bucățile cu interes lingvistic sau literar numai, decît din cap. III și din cronica lui Amira, căreia i s-a adăugat un indice în ediția separată, italiană. Articolele privitoare la lucruri aflate înaintea lor o steluță.

Bánffy (Petru), 25.
 Bar (în Polonia), 169-70, 176.
 Barcsai (Acațiu, principe ardelean),
 18, 187-8.
 «Barzza» (contele), 135-6.
 Báthory (Gabriel, principe ardelean),
 130.
 Bavaria, 131 și urm.
 Belgrad, 134, 138, 140.
 Bender, 41-2, 150, 165 și n. 2, 174-5,
 177 și n. 5, 179 n. 1.
 Beșli, 13.
 Bethlen (familia), 5. (Ioan, istoric),
 150-1.
 Białocerkiew, 176.
 Bilograda (Grigore), 141 n. 2.
 *Bîrăi (de sate), 129.
 Birlădeanu (boier moldovean), 152.
 Birseț (Țara, 12.
 Bistrița (mănăstire din Moldova, și
 egumenul Atanasie), 35-6.
 Bistrița (cetate din Ardeal), 18, 25.
 Bizantin (Împărați și patriarhi), 30.
 Bohotin (116), 161.
 Bohusz (oșter polon), 168 n. 1.
 Bosnia (Pași de), 144, 158, 175.
 Boteanu (Nedelcu), 7, 9.
 Botoșani, 159.
 Boul (Banul), 6, 9.
 Braclaw, 168.
 Brădescu (Păharnicul Barbu), 7, 9,
 11, 14.
 Braha (localitate), 146 n. 2.
 Drăila, 150, 160.

Brandenburg (Electoratul de), 133.
 Brașov, 5, 6, 10-2, 16-7, 21-2, 131,
 137. (taftă de), 142.
 Braunschweig (ducele de), 133.
 Brîncoveanu (Constantin-Voda), 21,
 41. (Doamna lui, Stanca), 21.
 Brîncoveanu (Danciu), 7.
 Brîncoveanu (Grigore), 42.
 Brîncoveanu (Preda, și tatăl său), 9.
 Brunn, 138.
 Brusoni (Girolamo, scriitor), 134 și
 urm., 138.
 *«Bucate», 25.
 Bucium (Comisul Pavel), 139.
 Bucovina, 189.
 Bucșani (Staico din), 21.
 București, 6, 8 și n. 4, 9-10, 17,
 140, 160 (biserica Mihai-Vodă),
 8. (Mitropolia), 9. (Radu-Vodă),
 9. (Sf. Ecaterina), 8 n. 3. (Sio-
 bozia), 8. (cetatea lui Sinan-
 Pașa), 9.
 Buczacz, 145, 147, 172.
 Buda, 134, 139. (Pașa de), 138.
 Bug, 166, 178, 181.
 Bugeac, 178.
 Buhuș (Alexandru, Haiman), 152,
 167, 172, 175 n. 5.
 Bulgari, 28, 156.
 Bulga (Lupu, Căpitan), 15.
 Buschevici (Luca), 140 n. 2.
 Buzău (oraș), 14. (pas), 12, 137.
 Buzinca (Comisul), 7.

C.

Calotă (Clucerul), 14.
 Camenița, 141-2, 144 și n. 1, 7;
 147 și n. 3, 148-9, 151, 153,
 155, 158, 161, 168 n. 1, 171 n.
 1, 172-3 n. 2, 175.

Cantacuzino (familia), 21.
 Cantacuzino (Andronic), 27.
 Cantacuzino (Dumitrașcu-Vodă), 159
 și n. 2, 160-3, 167 și n. 2, 17C.
 Cantacuzino (Elina), 21.

Cantacuzino (Mihaî, Şaitanoglu), 27.
 Cantacuzino (Mihaî, Spătarul), 165-6.
 Cantacuzino (Mrvu), 21.
 Cantacuzino (Şerban-Vodă), 179.
 Cantacuzino (Toderaşco Iordachi),
 155 n. 4.
 Căpitanî: Dragoş, 27 n. 2.
 Caplan-Paşa, 145, 157, 159-60, 162,
 164 n. 2, 178.
 Capudanî, 162-3, 169, 180 şi n. 1.
 Cară-Mehmed-Paşa, 153-4, 180.
 Cară-Mustafă (Mare-Vizi), 177 şi
 n. 1, 178-9 şi n. 1, 3.
 Caraiman (Căpitanul), 155.
 Cărmămidă (Căpitanul Matei), 172.
 Caransebeş, 13.
 Carol al XII-lea (rege al Suediei),
 41 şi urm.
 Carpaţi, 132.
 Caşin (mănăstire, şi diacul Andro-
 nic), 188-9
 Catargiu (Nicola), 13, 15.
 Catiforo (scriitor), 42.
 Cazacî, 141 n., 147-9, 154, 158,
 161, 164-6, 168, 173 şi urm.
 Ceaurul (Vasile), 152, 155 n. 4.
 Cehrin (cetate), 156, 161, 163, 174
 şi n. 5, 175-8 şi n. 2, 179 n. 1.
 Cernăuţi, 143, 155, 159 n. 3.
 Cesarea lui Filip (Gherman, Mitro-
 polit de), 28, 30-1, 35-6.
 Cetatea-Albă, 142, 150, 152.
 Cetăţuia (mănăstire), 144, 171.
 Chiev, 177, 181.
 Chilia, 150.
 Chior-Husein-Paşa, 161.
 Chişinău, 178.

Chiupruli (familia), 141 şi urm. (Ah-
 med-Paşa), 161-3 n. 2, 168 şi
 n. 1, 171, 173 şi n. 2.
 Cîmpulungul Moldovei, 187 n. 2.
 *Ciurma, 170.
 Cleve (ducat), 133.
 Cluj, 134-7, 139.
 Cohalm, 131, 138.
 Colentina (rîu), 14.
 Collalto (contele Claudiu de), 138.
 Colonia (Maximilian-Henric, Elector
 de), 133.
 Colyer (ambasador olandez la Con-
 stantinopol), 147 n. 3, 162-3 şi
 n. 2, 165 şi n. 1, 169, 176, 179.
 Comisul Grigore, 11, 16.
 Constantin-cel-Mare, 28.
 Constantin Şerban (Domn muntean),
 10, 159, 168.
 Constantin (Postelnic moldovean în
 1673), 152.
 Constantinopol, 13, 15, 27, 139,
 143-4 şi n. 7, 156, 167, 171,
 174-6, 178-9 n. 3, 180-1. (Gele
 Şapte Turnuri), 173, 176, (poziţi).
 186. (capuchehaiaua Moldovei la),
 186.
 Costachi (Gavriliţă), 152, 175 n. 3.
 Costin (Miron), 150, 152, 160, 169.
 Coţofeanu (Spătarul Mihaî), 7, 11, 14.
 Creta, 21.
 Crimeia, 175-6.
 *Cronografe, 185.
 «Cuşmir» (localitate), 139.
 Czartoryski (Florian), 159 n. 2.
 Czernikow, 146 n. 2.

D.

Dabija (Istrati, Domn al Moldovei),
 135-7, 139-40.

Damasc (Husein-Paşa de), 167. (Ri-
 bleli-Paşa de), 137-8.

Dan (Vistierul), 8.
 Daud-Pașa (localitate), 176 și n. 3, 180.
 Davidovici (trimes ruses), 177.
 «Dawidow» (sat), 159 n. 2.
 Debrețin, 135-6 n. 1, 137.
 Deleaga (Stanciu din), 7.
 Delibași, 170.
 Desa (Radu din), 6, 9, 14.
 *Despărțenie, 35.
 *Dijmărie, 17.
 Dobrogea, 159.
 Dohan-Calê, 180 și n. 1, 2.
 *Dorobanți, 14-5.
 Dorosenco (Hatman căzăcesc), 141, 145, 154, 156, 158, 161, 163, 167, 171-3. (fratele său Gri-gore), 142.

Drăgușin (omul lui Matei Basa-rab), 13.
 Duca-Vodă (Domn în principate), 20 n., 142-6 și n. 2, 153, 167 și n. 5, 168, 170 și n. 7, 173-4 și n. 5, 175, 177, 179, 181.
 Dudescu (Dumitrașcu), 7, 13, 15. (Radu), 22.
 Dudești (din Ilfov), 14.
 Dunărea, 132, 144 și n. 1, 151, 153-6, 159-60, 162-3 și n. 2, 165 și n. 2, 167 n. 6, 168 și n. 1, 169 n. 1, 173 și n. 2, 174-6 n. 2, 179 și n. 1.
 Durac (Apostol), 143, 146-7, 153, 157.

E.

Egipt, 176.

Erlau, 139.

F.

Făgăraș, 10, 12, 131, 137.
 Fălciu (județ), 161, 187.
 Fărcășanu (Pirvu), 21.
 Filipescu (Constantin Căpitanul, cro-nicar), 139, 169-70, 172.

Filișanu (Dumitru Sluger), 9, 11.
 Frank (Teodor, ofițer polon), 161.
 Franța, 162-3, 167 n. 6, 170.
 Frățița (Căpitanul), 187.
 Freistădt, 138-9.

G.

Gaia (Ionașcu de la), 11.
 Galați, 161-3 n. 2, 167 n. 6, 169 n. 1.
 *Galbeni, 17.
 Galția, 171-2.
 Genova, 150.
 Giurgiu, 13.
 Giza (Casimir), 170.

Ghenghea (Grigore), 152.
 Gheorghe Ștefan (Domn al Moldo-vei), 186 și urm.
 Ghica (Gheorghe, Domn în amîndouă principatele), 150, 187.
 Ghica (Grigore I-ii sau Grigorașcu, Domn în amîndouă principatele), 130 și urm., 135-7, 139-40, 144,

147 n. 2, 149-50, 153, 155-60,
171 și n. 6. (Doamna lui, Maria),
130-1, 140, 154.
Ghica (Grigore Matei, Domn în
amândouă principatele), 20-1, 41-2.
Ghiorma (Banul), 10.
Gninski (Palatin de Chelm), 158 n.
1, 174 și n. 5, 175-7.
Golescu (Ivașcu al II-lea), 11, 16.
Gorgan (Spătarul), 4, 5, 9-10, 12-3.
(soția lui), 12.

Grabowietz, 146 n. 2.
Graz, 138.
Greceanu (Papa), 7, 13, 15. (Preda),
9. (alt), 7.
Greci, 17, 25, 28.
Greci (sat), 9.
Gredinevici (Iani, guvernator al Ca-
zacilor), 181.
Grondski (scriitor), 137.

H.

Hăbășescul (Grigore), 146, 152, 187.
Halicz, 172.
Halil-Pașa (din 1673), 151.
Hanenco (căpetenie căzăcească), 141,
143, 147, 156.
Hațeg, 4, 7.
Hebron (Efrem, episcop de), 28,
30-1.
Heisler (general), 139.
Iljđău (Ștefan și frații lui), 146 și
n. 2.
Hincul (boier moldovean), 143, 146
și n. 2.
Hmilnițchi (familie), 173. (Gheor-
ghe, Hatman căzăcesc), 173, 177,
180-1. (Timuș, fratele lui), 168.

Hotin, 20, 143-6 n. 2, 148-9, 151-2,
154-5, 157 n. 4, 158-9 n. 2, 165,
167, 169-70. (biserica), 148. (vama),
149.
Hrisoscul (Vătaful), 21.
Hrizea (Vornicul), 6, 13, 15. (Vis-
tierul), 20, 24.
Hunî, 132.
Huniedoara, 7.
Husein-Pașa Arapul, 151. V. și Sarî-
Husein-Pașa.
Huși (episcopul Ioan I-ii), 26, 29-31,
35-6. (urmașul lui în 1600), 32-3.
(alt Ioan, din 1673), 152.
Hussiatyn, 145, 147 n. 3.
Hust, 133.

I.

Iampol, 143.
Iași, 19, 25-6, 146 n. 2, 147, 150-1
n. 2, 154-5 n. 4, 157, 159-63 n.
2, 164, 167 și n. 2, 171, 177 n.
5, 179. (Sf. Nicolae cel Domnesc),
144. (Treî-Ierarchii, școala), 186.
Ibrahim-Pașa (Sișman), 163, 168-72.
Ibrahim-Pașa (Șaitan), 172, 174 și
n. 5, 175-6 și n. 1.

Ienicer-Aga, 177 n. 1.
Ierusalim, 181.
Inczédy (Trimes ardelean), 151.
*Iobagi, 25.
Isaccea, 13, 142, 153, 155, 159 n.
2, 161, 165 și n. 2, 167 n. 6,
168, 170, 174, 178.
Ismail, 150.
Izvarna (plai), 10.

J.

Jaroslavec, 176.
Jasłowiec, 145, 168 n. 1, 172.
Jawarow, 144.

Jijia (rîu), 159 n. 2.
Joholnicz (?), 172.
Joimiri, 161.

K.

•Kalmik, (localitate), 176.
Karwoski (Ioan), 165 și n. 2.
Kemény (Ioan, principe ardelean),
133-4, 187.
Keresztessy (Pavel, Ardelean), 5,
9, 13.
Khindtsperg (resident imperial la
Constantinopol), 162-3 și n. 2.

Königsegg (Leopold-Wilhelm, conte
de), 131 și urm., 134.
Komarno (lupta de la), 145.
Komorn, 138.
Korycki (ofițer polon), 157.
Kriwowski (Trimes polon), 170 n.
7. V. și Karwoski.
Kupnowitz (localitate) 161 n. 2.

L.

Ladyszyn, 167 și n. 5, 168 n. 1.
Lemberg, 144-5 și n. 2, 147, 151-3,
155-6, 169, 172.
Leon-Vodă (Domn muntean), 4,
8 și n. 4, 10. (Doamna lui,
Victoria), 8. (sora lui), 6. (Diva-
nul lui), 6 n. 4; 7.
Leopold I-ii (Împăra), 138.
Leurdeanu (Stroe), 21-2, 24.
Lewenz, 138-9.

Linz, 138.
Lipcani, 151.
Litvania (sub-camerariul de), 159 n. 2.
Ludovic al XI-lea, 162.
Lüneburg (ducele de), 133.
Lupu (Ruxandă), 168.
Lupu (Vasile, Domn al Moldovei),
18-9, 186.
Luterani, 27.

M.

Mărcușa (mănăstire), 8, 14.
Marea-Neagră, 132.
Marsilia (episcopul de), 162.
Matei Basarab (Domn muntean), 4
n. și urm., 130. (genealogia lui), 2.
Mavrocordat (Alexandru, Exaporitul),
147 n. 3, 177 n. 1, 179 n. 1.
Mavrocordat (Nicolae, Domn în amîn-
două principatele), 41.

Mediaș, 134.
Mehedințeanul (Lupu), 14.
Mehedințeni (boieri), 21.
Międziboże, 151, 176, 187.
Mihaî Viteazul (Domn muntean), 11,
26 și urm.
Mihnea cel Rîu (Domn muntean), 130.
Mihnea al III-lea (Domn muntean),
150.

Mihu (Spătarul), 7-8, 17.
 Milan, 27.
 Mălescu (Barbu), 22. (Nicolae), 186
 și urm.
 Mitropoliștii ai Moldovei: Dosoftei,
 152. Gheorghe Movilă, 26. Nica-
 nor, 29-31.
 Mitropoliștii muntenii: Grigorie I-ii,
 11. Ignatie, 10.
 Mohammed al IV-lea (Sultan), 142-4
 și n. 1, 147 n. 3, 148, 153, 163
 n. 2, 164, 167-8 și n. 1, 169, 171
 și n. 1, 173 n. 2, 175-6 și n. 2,
 177 și n. 1, 179 și n. 1, 3; 185.
 (fiu și fiică), 169.
 Mohilău, 142, 172.
 Moldovița (Antonie din, traducător),
 188-9.

Montecuculi (general), 133, 138.
 Moravia, 132, 135.
 Movilă (Ieremia, Domn al Moldovei),
 26.
 Movilă (Simion, Domn în amândouă
 principatele), 29.
 Movilă (Gavril, Domn muntean, 5,
 11. (supra lui), 5.
 Movila (loc pe Sireti), 14.
 Muncaci (Petronie și Șirghie, epis-
 copii de), 28.
 Mureș-Vasarheiu, 134.
 Muscali (și Tar), 163-4 și n. 2,
 171-3 și n.
 Mysliszewski, 146 și n. 2.

N.

Năsturel (Radu Banul), 21.
 Neagu (Aga), 13.
 Neamț (cetatea), 158, 167, 169.
 Negre (Spătarul), 27.
 Neuhäusel, 134, 136-9.
 Neutra (cetate), 138-9.
 Nicolae-Vodă Petrașcu (Domn mun-
 tean), 32-3.
 Nicopol, 13, 27.

Nikussios (Panaioti, Mare-Dragoman),
 147 și n. 3. (fiul său), 174.
 Nimirov, 168, 176.
 Nipru (rii), 166-8, 174 n. 5, 175,
 178, 180 și n. 1, 181.
 Nistru (rii), 143-6, 157, 165 n. 2,
 168 și n. 1, 171-2, 187.
 Noițel (ambasador francez la Cons-
 tantinopol), 170 n. 7, 174 și n. 5.

O.

*Oastea românească, 137, 142.
 Ohrida (Atanasie și Nectarie, patri-
 arhi de), 27, 30-1.
 *Olac (caî de), 18.
 Olanda, 134 n. 1, 141 n. 2, 143 și
 urm., 147 n. 3, 162.

Olt (rii), 137.
 Oradea-Mare, 131, 133.
 Orăștie, 131, 137.
 Orșova, 139.

P.

Parcevich (Petru, arhiepiscop de Marcianopol), 150-1.
 *Păstori din Ardeal, 25.
 Pawolosk, 176.
 Pecera (mănăstire), 156.
 Petihorț (Tatar), 159 n. 2.
 Petriceicu (Ștefan, Domn al Moldovei), 144, 147, 149-51 n. 2, 152, 154-8 n. 1, 159 și n. 2, 160-1, 168, (Doamna lui), 157.
 Petru Șchiopul (Domn în amândouă principatele), 5, 26.
 Petru-cel-Mare (Țar), 42 și urm.
 Pezzen (dr., Trimes imperial), 28.
 Pletești (sat), 177.
 Pitești, 20.
 Podolia, 144 n. 1, 147 și n. 3, 161, 171 n. 1, 172, 179 și n. 1, 3; 180 n. 1.
 Podul-Secuiului, 135, 137, 139.

Poienaru (Barbu), 11.
 Polonia, 30, 132, 140 și n., 141 și urm. (Ioan Casimir, rege), 186-7. V. și Sobieski, Wisznowiecki.
 Pomponne (diplomat francez), 170 n. 7.
 Portia (ministru imperial), 134.
 Porumbac, 137.
 *«Poște», 18.
 Praga, 28.
 Prahova (județ), 17.
 Prejmer, 137.
 Pressburg, 138.
 Prisiceni-domnești, 8.
 Prodan (boier moldovean), 146 și n. 2.
 Proski (ambasador polon), 177.
 Protopop moldoveni: Teodor, 29.
 Prut (râu), 159.
 Przemyśl, 145.

R.

Racovița (Mihaï, Domn în amândouă principatele), 25, 41-2.
 Racovița (Nicolae, boier), 152, 155.
 Rădăuți (Austasie, episcop de), 32-4. (Serafim), 152. (Teodosie Barbovschi), 26, 29-31.
 Radu Șerban (Domn muntean), 11, 130.
 Radu Mihnea (Domn în amândouă principatele), 6, 7, 130.
 Radu Leon (Domn muntean), 20.
 Radzim (pacea de la), 180.
 Ragusa, 28.
 Raicea (Dumitrașcu, căpetenie de Cazaci), 156.
 Rákóczy I-ii (principe ardelean), 4-6, 10-2, 15-6, 18-9.
 Rákóczy al II-lea (principe ardelean), 130-1, 133, 185 și urm.

Rákóczy (Francisc, fiul precedentului), 187.
 Rall (Dionisie, Mitropolit de Tirnova), 27 și urm.
 Ramadanowski (căpetenie de Cazaci), 161, 166, 178. (fiul său), 178.
 Rașcov, 142, 147, 168.
 Raț (Gheorghe, diac muntean), 22-4.
 Rawa (Palatinul de), 146 n. 2.
 Râmna (râu), 13.
 Râmnic (Teofil, episcop de), 5.
 Roma (și Papa), 150-1.
 Roman (oraș), 126, 152.
 Roman (episcop): Agaŭton, 26, 29-31. Filoteiș, 32-5.
 Roș (de țară), 7, 14.
 Rucăr-Dragoslave (pas), 11.
 Rudolf al II-lea (Împărat), 27, 130.

Rusciuc, 15.
 Ruset (Antonie-Vodă, Domn al Moldovei), 170 și n. 7, 171, 173-4, și n. 5, 175 n. 3, 177 și n. 5, 178.

Ruteni, 141 n. 2, 145.
 Rzewuski (secretarii poloni), 174.

S.

Sambor, 145.
 Samuilovici (căpetenie de Cazaci), 161.
 Sankt-Benedikt, 138.
 Sankt-Gotthard, 139.
 Sari-Husein-Pașa, 153, 155-6, 158.
 V. și Husein.
 Șătrari: Ilie, 21, 24.
 Satumare, 133, 136 n. 1, 137.
 Scutari (din Asia), 171 n. 1.
 Secu, 137.
 Secuianul (Neagoe), 20, 24.
 Seimeni, 129, 137.
 Serdari: Ivașcu, 139.
 Severin, 15.
 Sibiu, 6, 20.
 Siekierzynski, 162.
 Sieniewski (stegar), 158 n. 1.
 Sighișoara, 4-5.
 Silesia, 132.
 Silistra (oraș), 150, 153, 155 n. 5, 177. (Pași), 142. (Abaza, Pașă de), 10-4, 16.
 Sini' Onufrii, 152.
 Sîrb, 28.
 Sîrcu (căpetenie de Cazaci), 141, 147, 154, 180.
 Siretu (îrg), 148 n. 1, 158, 161.
 Sniatyn, 153.

Sobieski (Ioan al III-lea, rege al Poloniei), 145-6 n. 2, 147 și n. 2, 157-9 și n. 2, 160 n. 2, 164 n. 2, 165 n. 2, 167 și n. 6, 169-70 și n. 7, 171-2, 174, 176, 180.
 Soliman-cel-Mare (Sultan), 27.
 Solnoc, 135, 137.
 «Soret» (localitate), 176.
 Soroca, 154, 164-5 n. 2, 167-8 n. 1, 178.
 Souches (de; ofițer imperial), 138-9.
 Spania, 27.
 Spatar (muntean, din 1673), 153-60, (Miha), 15.
 Stamatello (Grec în serviciul lui Gheorghe Hmilnișchi), 174.
 Ștefan-Vodă (fiul lui Petru Șchiopul), 26.
 Strassburgh (Pavel, călător suedez), 8 n. 4, 10.
 Studenița, 168 n. 1.
 Sturdza (Ilie), 155 n. 4. (Ieodora), 154.
 Suceava, 27, 31, 35-6, 157-8 și n. 1, 159, 161, 167-9.
 Sulimowski, 147.
 Sulina (gură a Dunării), 163 n. 2.
 *Surlari, 13.

T.

Tatar-Bazargic, 177.
 Tatar, 13-5, 135-6 n. 1, 138, 140-1, 145, 147, 156, 161, 167-8 și

n. 1, 169, 171-2, 175. (Han), 144, 163-4 n. 2, 174 n. 5, 176, 180. (Fiul de Han), 135, 175.

Teleajin (rîu), 12.
Teodosie (Spătarul), 9, 11, 14.
Țerile-de-jos, 164 n. 2.
Țirgoviște, 28, 60.
Țirgu-Jiuului, 7.
Țirnova. V. Rali (Mitropolit de).
Tirol, 26.

Tismana, 9, 28.
Tismen (rîu), 177-8.
Tokay, 4.
Topolnița (mănăstire), 15.
Trembowla, 169.
*Tribut (muntean către Ardeal), 11-2.
Tulcea, 163 n. 2.

U.

Ubresî (Pavel, Trimes ardelean), 170.
Uchan, 147 n. 1.
Ucraina, 147 și n. 3, 156, 165 n. 2, 168 și n. 2, 172, 174, 176, 179 și n. 1, 3; 180 n. 1, 2; 181.
Udrea (Hatmanul), 27, 35.

Uman (cetate), 165 și n. 2, 178.
Ungaria, 144, 168 n. 1. (Superioară), 132, 138. (Inferioară), 132. (Pala-tin), 138.
Ungureni (lupta de la), 8.
Ursachi (Vistierul), 152.

V.

Vaidabuna (căpitan de haiduci), 13.
Varșovia, 143. (nunciu papal la), 151.
Vărzarul (Constantin Comisul), 139.
Vasvár (pace de la), 139.
Veneția, 26, 41, 150 și n. 4.
Viena, 134, 138, 151.

Vilcan (pas), 4, 7, 11.
Vistier: Ienachi, 6 n. 4. Nicola, 13, 15.
Vodena (Mitropolitul Teofan de), 28, 30-1.
Vornici: Andrei, 14.

W.

Waag (rîu), 137-8.
Windischgrätz (Gottlieb, conte de), 133.

Wisocki (Casimir), 141 n. 2.
Wisznowiecki (Mihai, rege al Poloniei), 142-3, 157-8, 160.

Z.

*Zahereă, 129.
Zabaraz, 169.
Zirnești, 131.
Zloczow, 147 n. 1.

Zólyomi (David), 5.
Żurawna, 172-3, 176.
Zwaniec, 144.

ERATĂ

La p. 14. Și originalul documentului din Buzău se află de curând la Ac. Rom.— Poate că satul *Movila* să fie «Movilenii» din Tecuci, unde s'a făcut nuntă lui Alexandru Coconul (Miron Costin, p. 288).

La p. 18, nota 1: citește «CXIV», în loc de «XC».

La p. 21, r. 15 de sus: «Craiului», în loc de «Craiu».

La p. 131, r. 8 de jos, e de adăus anul 1660.

La p. 142, r. 4 de sus: «Antonie-Vodă», în loc de «Ghica».

La p. 143, r. 2 de jos: «Iampol», în loc de «Pampol».

TABLA CUPRINSULUI

	<u>Pag.</u>
I. Cîteva scrisori și acte din Museul ardelean de la Cluj	I
I. O scrisoare a lui Matei Basarab către Gheorghe Rákóczy I-ii, principele Ardealului, cu lămuriri asupra venirii în Doornie a lui Matei.	4
II. O carte de trecere a lui Vasile Lupu pentru soli ardeleni	18
III. O scrisoare a pribegilor munteni din vremea lui Duca-Vodă	20
IV. O carte de scutire a lui Mihaï Racoviță	25
V. Schimbarea episcopilor moldoveni de Mihaï Viteazul	26
II. Cronica șederii în Bender a lui Carol al XII-lea, Regele Suediei, de Alexandru Amira	39
I. Cronica lui Carol al XII-lea de Alexandru Amira	41
II. Apendice	113
III. Expedițiile românești din 1663-4 și 1672-8, cu prilejul descoperirii de scrisori nouă din Museul ardelean de la Cluj	125
I. Expedițiile din 1663-4 și o scrisoare cu privire la cea d'întăiu	129
II. Campaniile împotriva Polonilor	141
A. Campania din 1672	141
B. Campania din 1673	148
C. Campania din 1674	161
D. Luptele din 1675	168
E. Luptele din 1676	170
F. Luptele cu Cazaci și Muscali (1677-81)	173
IV. Încă două povestiri istorice românești	183
Tabla numelor și lucrurilor	214

De același autor sînt încă în librărie:

	<u>Lei</u>
Studii și documente cu privire la istoria Romînilor, V	6.—
» » » » » » » » VI	6.—
» » » » » » » » VII	6.—
Brașovul și Romîni.	6.—
Note critice asupra culegerilor de documente interne românești . . .	—75
Drumuri și orașe din România	2.50
Sate și mănăstiri din România	2.50
Neamul nostru în Bucovina	2.50
Inscripții din bisericile României, I.	5.—
Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc	1.—
Istoria lui Ștefan-cel-Mare pentru poporul românesc (cu note) . . .	2.50

Prețul Lei 3.50.

